

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ŞAH TAHMASB'IN YÖNETİMİNDE SAFEVİ DEVLETİ

(1524-1576)

Yüksek Lisans Tezi

Balkhi AIMAQ

Danışman

Doç.Dr. Metin Ziya KÖSE

Nevşehir

Temmuz 2023

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ŞAH TAHMASB'IN YÖNETİMİNDE SAFEVİ DEVLETİ
(1524-1576)

Yüksek Lisans Tezi

Balkhi AIMAQ

Danışman

Doç.Dr. Metin Ziya KÖSE

Nevşehir

Temmuz 2023

BİLİMSEL ETİŐE UYGUNLUK BEYANI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Balkhi AIMAQ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Şah Tahmasb’ın Yönetiminde Safevi Devleti (1524-1576)” adlı yüksek lisans tezi,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım
Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Balkhi AİMAQ

Danışman

Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Lütfi Gürkan GÖKÇEK

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE danışmanlığında Balkhi AIMAQ tarafından hazırlanan “Şah Tahmasb’ın Yönetiminde Safevi Devleti (1524-1576)” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

...../...../.....

JÜRİ

İMZA

Danışman: Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mihriban ARTAN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇEKİÇ

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun /..... / tarih vesayılı Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Çalışmanın başından itibaren beni engin bilgileriyle yönlendiren, sevgi ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE'ye çok teşekkür ederim. Çalışma süresince tüm sıkıntılara katlanan, maddi ve manevi her türlü desteği gösteren aileme, arkadaşlarıma, Dr. Öğr. Üyesi Mihriban ARTAN ve Esra ÇELEBİ'ye; tezimi baştan sona okuyan, düzelten Songül KAYAR'a Őükranlarımı sunarım.

İstanbul ve Ankara Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanları, Osmanlıca yazma eserlerin korunmasında ve erişilebilir hale getirilmesinde gösterdiğiniz emek ve özveri için size en içten teőekkürlerimi sunuyorum. Sizin çabalarınızla geçmişimizi keşfetmek ve gelecek nesillere aktarmak için sağlam bir temel oluşturuyoruz. Canım ülkem Afganistan'ın kütüphanelerinden araştırma ve derleme çalışmalarında emeği geçen tüm dostlarıma ve vatandaşlarıma da minnettarım. Sizler, zorlu koşullara rağmen kültürel mirasınızı korumak ve paylaşmak için büyük bir özveriyle çalışıyorsunuz. Bu fedakarlıklarınız için size derin bir teşekkür borçluyum. Ayrıca, bazı İranlı arkadaşlarım ve Hoca Abdul Ahmad Ahadi'ye özel Őükranlarımı sunarım.

**ŞAH TAHMASB'IN YÖNETİMİNDE SAFEVİ DEVLETİ
(1524-1575)**

Balkhi AIMAQ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

ÖZET

Şah Tahmasb ve dönemi, İran tarihinde önemli bir yer tutmasına karşın yeterince araştırılmamış ve bu konuda kapsamlı çalışmalar ortaya konulmamıştır. Çalışmada Safevi Devleti'nde önemli bir zaman aralığını teşkil eden Şah Tahmasb döneminin açıklığa kavuşturulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Şah Tahmasb döneminde meydana gelen ekonomik, siyasi, sosyal, dini ve kültürel değişimlerin, Safevi Devleti ve komşularına etkileri araştırılmıştır.

Çalışma objektif bir şekilde incelenen ana kaynaklar, ikinci el kaynaklar ve arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır. Çalışma ana başlıklar ve alt başlıklar şeklinde planlanmış ve söz konusu başlıklar çalışmanın konusu doğrultusunda sıralanmıştır.

Çalışmanın giriş kısmında Safevi Devleti'nin doğuşu ve gelişimine yer verilmiştir. Birinci bölümde Şah Tahmasb'ın tahta çıkışı ve iç siyaseti kaleme alınmıştır. İkinci bölümde Şah Tahmasb'ın dış siyaseti; ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Şah Tahmasb dönemi devlet teşkilatı ele alınmıştır. Son bölümde ise Şah Tahmasb'ın kişiliği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Safevi Devleti , Şah Tahmasb, Osmanlılar, Özbekler.

THE SAFAVID STATE UNDER THE RULE OF SHAH TAHMASP
Balkhi AIMAQ
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences
Master Thesis, Department of History
Thesis Advisor: Assoc. Dr. Metin Ziya KÖSE

ABSTRACT

Although Shah Tahmasb and his era hold a significant place in Iranian history, they remain insufficiently researched. There is a dearth of comprehensive studies addressing this subject. This study aims to shed light on the reign of Shah Tahmasb, a pivotal period in the Safavid State's history. The research delves into the profound impact of economic, political, social, religious, and cultural changes that transpired during Shah Tahmasb's rule, both within the Safavid State and its neighboring regions.

Approaching this investigation, primary sources, secondary sources, and objectively examined archival documents serve as the guiding lights. The research has been meticulously organized into main and subheadings that aptly align with the study's central theme.

The introductory section of the research lays out the genesis and evolution of the Safavid Empire. The initial segment delves into Shah Tahmasb's ascension to the throne and his domestic policies. Subsequently, the foreign policy of Shah Tahmasb takes center stage in the second section. The third part of the study scrutinizes the administrative structure of the Shah Tahmasb era. Concluding the study, the final chapter places a spotlight on the personality traits that defined Shah Tahmasb.

[Note: Without more context, it's challenging to refine the text further. Please provide more details if you have specific improvements in mind or particular aspects you'd like to emphasize.

Keywords: Safavid State , Shah Tahmasp, Ottomans, Uzbeks.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	II
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	III
KABUL VE ONAY SAYFASI	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
ŞEKİLER LİSTESİ.....	XII
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1
A. Safevi Devlet'inin Kurulması.....	1
B. Safevi Hanedanı'nın Yapısı.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞAH TAHMASB'IN İÇ SİYASETİ

1.Şah İsmail'in Ölümünden Sonra İran'da Siyasi Durum	13
1.2.Kızılbaş Terimi.....	14
1.3.Anadolu Kızılbaşlarının İran'da Ortaya Çıkışı ve İç Müdâhâleleri	15
1.4. Şah Tahmasb'ın Tahta Çıkışı ve Kızılbaşlar.....	18
1.5. Şehzâdeler Arası Taht Kavgaları	20
1.6. Dahili Siyasetle Diğer Önemli Olaylar	21

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAH TAHMASB DÖNEMİNDE OSMANLI VE DİĞER DEVLETLERLE SİYASİ İLİŞKİLER

2.1. İki Devlet Arasındaki Asıl Mücadelenin Nedeni	26
2.2. Çaldıran Savaşı.....	27
2.3. Kanuni Sultan Süleyman.....	29
2.3.1. Kanuni Sultan Süleyman İle I. Şah Tahmasb Arasındaki Siyasi İlişkiler	30
2.3.1.1. I:Sefer Irakeyn Seferi.....	31
2.3.1.2. II. Sefer: Nahçıvan Seferi	34
2.3.1.3. Üçüncü Sefer ve Amasya Antlaşması.....	35
2.3.1.4. Şehzâde Bâyezid'in İsyanı ve Safevi İlişkisi.....	36
2.4. Safevi - Babürlüler Arasındaki Siyasi İlişkiler	40
2.4.1. Şah Tahmasb Döneminde Kandahar'ın Fethinin Stratejik Önemi	42
2.5. Şah Tahmasb Döneminde Özbeklerle İlişkiler	45

2.6. Şah Tahmasb'ın Gürcistan (Kafkas) Seferi.....	48
2.7. Şah Tahmasb'ın Avrupalılarla Diplomatik İlişkileri.....	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞAH TAHMASB VE DEVLET KURUMLAR

3.1. Şah Tahmasb Döneminde İdari Teşkilati.....	53
3.2. Şah Tahmasb Döneminde Devletin Askeri Durumu.....	54
3.2.1 Kurçiler.....	55
3.2.2. Kızılbaşlar	57
3.2.3. Deniz Kuvvetleri	57
3.2.4 Tophane	57
3.2.5. At.....	58
3.2.6. Bayrak	59
3.3. Ekonomik Durum.....	60
3.4. Eğitim.....	62
3.4.1. Bazı Alanlarda Safevi Eğitimi.....	63
3.4.2. Şah Tahmasb Döneminde Türk Dilinin Önemi.....	64
3.5. Şah Tahmasb Döneminde Kültür ve Sanat	65
3.5.1. Kültür.....	65
3.5.2. Sanat	66
3.5.2.1. Resim	67
3.5.2.2. Minyatür.....	68
3.5.2.3. Mektep (Okul) Kelimesi	68
3.5.2.4. Tebriz Okulu	69
3.5.2.5. Şehnâme –Tahmasbî Nedir.....	70
3.5.2.6. Beş Mücevher (Nizâmî Hamse) Şah Tahmasb	72
3.5.2.7. Herat Okulu.....	73
3.5.2.8. Kazvin Okulu.....	74
3.5.2.9.Şahnâme Şah Tahmasb'ın Ressamlar ve Kâtibleri	75
3.5.2.10. Mimari	76
3.5.2.11. Halı Dokuma.....	76
3.5.2.12. Çömlekçilik.....	77
3.6. Din.....	77
3.6.1. Âlimlerin Rolü ve Şah Tahmasb'ın Şiiliği Yayma Çabaları.....	79
3.6.2. Safevi Devleti'nin Dini ve Mezhebi Azınlıklarla İlişkileri	81
3.7. Safevi Devleti'nin Politikasında Güçlü Kadınların Rolü.....	82
3.7.1. Saray Kadınlarının Kültürel Faaliyetleri	82
3.7.2. Kadın Bilim İnsanları	83
3.7.3. Sanatta Kadınların Yeri	83
3.7.4. Safevi Devleti'nin Politikasında Güçlü Kadınlar	84
3.7.4.1. Taçlı Begüm (Taçlı Hanım).....	84

3.7.4.2.Perihân Hanım	85
3.8. Siyasal ve Toplumsal Gelişmelerde Kadınların Rolü	86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞAH TAHMASB'IN KİŞİLİĞİ VE DEVLET ADAMLIĞI

4.1. Şah Tahmasb'ın Doğumu.....	88
4.2. Şah Tahmasb'ın Çocukluğu ve Eğitimi	88
4.3 Şah Tahmasb'ın Kişiliği.....	89
4.4 Şah Tahmasb'ın Tahta çıkışı ve Siyasi Kişiliği	90
4.5 Şah Tahmasb'ın Bayındırlık Faaliyetleri	93
4.6 Şah Tahmasb'ın Sanata Olan İlgisi	93
4.7. Şah Tahmasb'ın Dini İnancı	94
4.7.1. Şah Tahmasb'ın Tövbesi	96
4.8. Şah Tahmasb'ın Aile Hayatı	98
4.9. Şah Tahmasb'ın Ölümü	99

SONUÇ.....	102
-------------------	------------

KAYNAKÇA	105
-----------------------	------------

EKLER.....	115
-------------------	------------

EK 1: Şah Tahmasb'ın Kandaharî Fethi Münasebetiyle Fars ve Şiraz'a gönderdiği namenin tercümesi. (TSMA.E.0426/45)	115
EK 2: Şehzade Bayezid'in İran tarafına firarı ihtimaline binaen İran Şah Tahmasb Şah'a yazılan name-i hümayunu kendisinin götürmesi için Ardahan Bey'i Sinan Bey'e Hüküm. (ADVNS.MHM.D.003)	116
EK 3: İran Şah Tahmasb'a İltica eden Şehzade Bayezid hakkında Vezir-i azamın maruzatı. (TSMA.E665/19)	117
EK 4: Şehzade Bayezid ile iki oğlunun Şah Tahmasb yanında hapis tutulduğu, bir Oğlunun vefat ettiği ve askerlerinin kılıçtan geçirildiğinin Bekir Bey tarafından padişaha arzı. (TSMA.E 756/49)	118
EK 5: Kanuni Sultan Süleyman'a İran'ın askeri hazırlıkları ve Şah Tahmasb hakkında takdim edilen bilgiler.(TSMA.E.1144/16).	119
EK 6: 1501'den 1736'ya kadar Safevi Devleti	120
EK 7: Safevi Devletinin bayrağı(1524-1576)	121
EK 8: (İslam Sanatı) Farsça Minyatür) Firdevsi'nin Shahname'sinin farklı bir baskısının minyatürü (https://fotografia.islamoriente.com/fa/content)	122
Ek 9: Berlin'deki değerli minyatür	123
Ek 10: Şah İsmail, 1514 Çaldıran Savaşı'ndan önce Osmanlı ordusunu gözlemliyor...124	
Ek 11: : .Osmanlı-Safevî Savaşı (1548-1549), Sülemanınâme'deki bu minyatürde Elkas Mirza, İran seferi sırasında Kanuni'nin huzurunda görülmektedir	125

Ek 12: Şah Tahmasb Tebriz’de (1535).....	126
EK 13: Şah Tahmasb ve Babür imparatoru Humayun’un resmi	127
EK 14 :Şah Tahmasb’ın Şahnâmesi.....	128
Ek 15: Safevi-Kızılbaş : 1510 yılındaki Merve, savaşında Şah İsmail Safevi’nin ordusunda Kızılbaşlar.....	129
Ek 16: İran’ın İsfahan şehrinin Çehel Sütun Sarayı’nda bulunan Çaldıran Muharebesi tablosu	130
Ek 17: Nahçıvan Seferi	131
EK: 18 Heft Evreng’in Tablosu	132

ÖZGEÇMİŞ

ŞEKİLER LİSTESİ

Şekil 1. Safevi Hanedanı'nın Soy ağacı 5

KISALTMALAR

ABD	: Anabilim Dalı
b.	: baskı
çev.	: çeviren
Ed.	: Edition
H.	: Hicrî
haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazret
m.	: miladî
neşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
trc.	: tercüme
TSMA.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
Vol.	: Volume
Vols.	: Volumes
yy.	: yüz yıl

GİRİŞ

A. Safevi Devlet'inin Kurulması

Safevi tarihinin tek bir çalışmada bütün ayrıntılarıyla ele alınamayacağı muhakkaktır. Sosyal hareketliliğin her dönemde oldukça canlı yaşandığı İran'da, son dönemlerde sıklıkla üzerinde durulan meselelerin başında şüphesiz Şah Tahmasb ve dönemi gelmektedir. Özellikle son çeyrek asırda Şah Tahmasb ve dönemi üzerine yapılan çalışmaların sayısında artış görülmektedir. Konunun Türkiye'deki durumuna bakıldığında ise Şah Tahmasb döneminin Türkiye'de yeterince araştırılmadığı tespit edilmiştir. Bu tespit neticesinde söz konusu alandaki boşluk göz önünde bulundurularak çalışmanın konusu ve kapsamı belirlenmiştir. Böylelikle Şah Tahmasb yönetimindeki Safevi Devleti'nin Osmanlı Devleti başta olmak üzere çeşitli devletlerle ilişkisini ele almak hedeflenmiştir. Çalışma dört ana bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde Şah Tahmasb'ın tahta çıkışı ve iç siyaseti kaleme alınmıştır. İkinci bölümde Şah Tahmasb'ın dış siyaseti; Osmanlılar, Araplar, Afganlar, Hindistanlılar ve Avrupalılar ile kurduğu ilişkiler üzerinden ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Şah Tahmasb ve onun devletinin kuruluşu ele alınmıştır. Son bölümde ise Şah Tahmasb'ın kişiliği üzerinde durulmaktadır. İran, dünya tarihinde daima önemli yer tutmuş bir ülkedir. İran'ın coğrafi konumu onun hem siyasi ve askeri hem de sosyal ve kültürel ilişkilerin kavşağında yer almasını kolaylaştırmıştır. Ancak söz konusu durum İran'ı olumlu yönde etkilediği gibi kimi zaman olumsuz etkilere de maruz bırakmıştır. Örneğin Moğol saldırıları, İran'da siyasi ve sosyal karışıklığa neden olarak merkezi otoritenin zayıflaması neticesinde yerel hanedanların oluşmasına yol açmıştır. Safevi Devleti'nin ana oluşumu da aynı yerel güçler tarafından inşa edilmiştir. Gerçekten de Safevi Devleti'nin yükselişine kadar yani yaklaşık

üç asır boyunca İran toplumu ya Cengiz Hanedanı'nın soykırım ve yağmalarına maruz kalmış ya da diğer Türk ve Tatar hükümdarlarının egemenliği altında yaşamıştır.¹

İran'da 16. yüzyılın başında, Safevi ve Tasavvufi liderlik altında yeni bir devlet ortaya çıkmış ve 18. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Sanayi devriminden sonra ise İran, Safevi Devleti'nin büyüyen güçlü bir devlet haline geldiği bir dönem yaşamıştır. Safevi hanedanı, İran tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Safevi hükümdarlarının şecereleri, saltanatları, din, mimari ve sanat gibi konulardaki politikaları özellikle önem taşımıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti ile ilişkileri de merak konusu olmuştur. Safeviler, İran'ı 1501-1736 yılları arasında 235 yıl boyunca yönetmişlerdir.² Akkoyunlular zamanında İran, bölgede hâkimiyet kurmak isteyen güçlerin mücadele sahası olmuştur. İran'ın kuzeyinde Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde Safevi olarak bilinen bir Türk ailesi yaşam sürmüştür. Bu bölgede Kürtler ve Ermenilerden ziyade çoğunlukla Türkler varlık göstermiştir. İran'da 16. yüzyılın başlarında siyasi birlik ortadan kalkmış olup, bölgedeki en büyük iki güç olarak Timurlular ve Akkoyunlular öne çıkmıştır. Akkoyunluların toprakları Sultan Murat tarafından Irak-ı Acem, Azerbaycan ve Ermenistan arasında bölünmüştür. Fars bölgesinde Yezd, Kirman, Irak ve Diyarbakır gibi diğer Akkoyunlu gruplarından devletler mevcuttu. Bunlar Sultan Murat'a bağlı olarak hüküm sürmüşlerdir. Aberkul'da, Kaşem, Simnan, Siestan gibi küçük hükümetler bağımsız olarak var olmuşlardır. Muhammed Han Şeybani'nin Orta Asya'daki tüm Timur topraklarını fethetmesiyle Timurluların Horasan'daki durumu değişmiştir. Safevi Dönemi (1501-1722), İran tarihinin bir dönüm noktası olarak sanatın altın çağı, kültür ve sanayinin geliştiği bir dönem olmuştur. İran'da bu dönemde siyasi, sosyal, ekonomik ve sanat bakımından pek çok dönüşüm yaşanmıştır.³

¹Hamidrizza Safakish, **Safaviyan dar gizer tarihk**, Basım 1, Tahran, 26 Haziran, 2012, 36-37.

² Mir Gulam Muhammed Gubar, **Afganistan der mesir-i tarihk**, İntishar-i Cumhuriyet, 1995, 37-38.

³ Pervaneh Mitra Shteri, Ahmed Tajri, **Motaliha Taaseir Pazeri Nigara hayi Shah naame Tahmasebi az Thaghiri Mezhab dâr daorâye Safevi**, Makale, Pozuhs Nigâr, 2016, 3- 4

B. Safevi Hanedanı'nın Yapısı

Safeviler'in kökeni hakkında farklı yorumlar ve görüşler bulunmakta ve birçok tarihçi, Safevi hanedanının menşeyini tartışmaktadır. Ayrıca kimi araştırmacılar, Safevi sülalesinin kökeninin Arap, Kürt ya da Fars olduğunu söylemektedir.⁴ Ayrıca diğer yazarlar Türk bir Devlet olduğunu söylenir. "*İran toprakları bir Türk hükümdar altında birliğini sağlamıştır*".⁵ Safevi ailesinin tarih sahnesine çıkışı Safiyyüddin Erdebili'nin atalarından biri olan Firûz Şah ile başlamıştır. Firûz Şah'tan önceki hükümdar hakkında ise detaylı ve kesin bilgiler elde edilememiştir. Öte yandan Firûz Şah'ın Seyyid olduğu iddia edilmiş ve babası Muhammed, Ahmedû'l Arabi, Ebû Muhamamed Kasım, Ebû'l-Kasım Hamza ve yedinci Mûsa el-Kasım şeklinde sıralanan isimlerle bilinmiştir.⁶

SAFEVİ HANEDANI'NIN SOYAĞACI

Safiyyüddin Erdebili

1271-1356

Sadreddin Safevi

1325-1414

Hâce Ali Safevi

Ö: 1451

Sultan İbrahim Safevi

Ö: 1472

Sultan Cüneyt

Ö: 1481

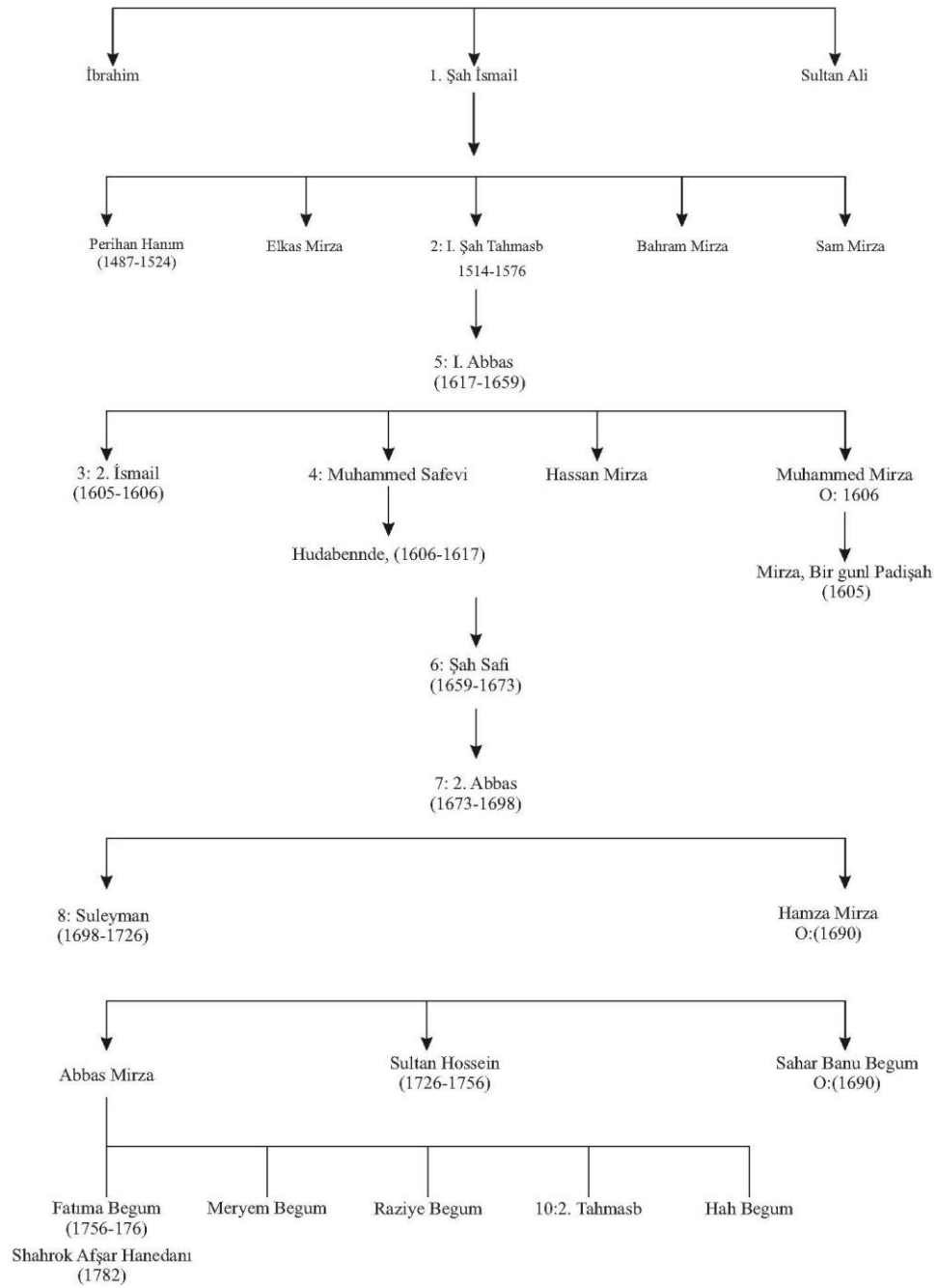
Sultan Haydar

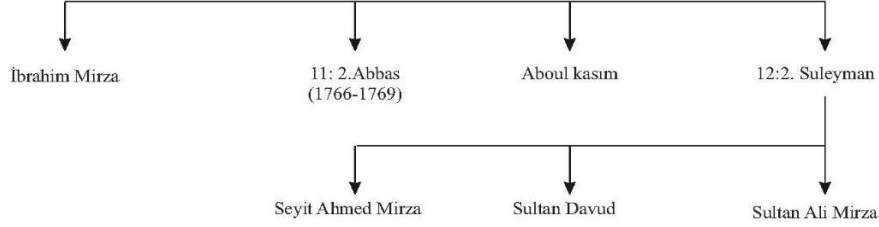
Ö: 1514

⁴ Zülfiye Veliyeva, **Safevi devleti teşkilatı**, Doktora tezi Ankara, 2007, 15.

⁵ Serkan TAFLIOĞLU, İran Türk Safevi Devleti'nin Kuruluşu Ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi, **Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi**, Cilt 4 Sayı 13 ,2012

⁶ Zülfiye Veliyeva, **Safevi devleti teşkilatı**, Doktora tezi Ankara, 2007, 15-16.

Şekil 1. Safevi Hanedanı'nın Soyağacı

Kırman'da tahta oturmuş ve 1761 yılında, Eşref Afgan tarafından katledilmiştir.

Fîrûz Şah (Zerrîn Kûlâh)

Safevi Hanedanı'nın kurucusu Şah İsmail'in dedesi Fîruz Şah'tır. Fîruz Şah'ın lakabı Zerrin Kûlah'tır. Fîruz Şah yaklaşık 12 yıl boyunca Erdebil'de yaşamış, ardından Gîlân'dan Rengin köyüne gitmiştir. Rengin'de hayvancılık ve ziraat işleriyle uğraşan Fîruz Şah, burada yaşama veda etmiştir.

Sâdi Âvâz (İvadû'I Hâss)

Fîruz Şah'ın ölümünün ardından İvadû'I Hâss olarak bilinen Sâdi Âvâz İsmail, iktidara geçmiştir. O da Rengin'den sonra göç ederek Erdebil'in bir köyüne yerleşmiş ve ömrünün sonuna kadar orada yaşamıştır.

Muhammed Hâfız

Sâdi Âvâz'dan sonra Muhammed Hâfız başa geçmiştir. Bazı rivayetlere göre yedi yaşına kadar kayıp olan Muhammed Hâfız, yedi yaşından sonra ortaya çıkıp hafız olmuştur. Vefatı üzerine büyük oğlu Selahaddin Reşid tahta geçmiştir.⁷

⁷ Gıyas Şükürov, **Safevi Devleti'nin Kuruluş ve I. Şah İsmail Devri**, Yüksek lisans Tezi, İstanbul, 2002, 26-27.

Selâhâddin Reşîd

Selahaddin Reşid, Erdebil'in bir köyünde tarım işleriyle yaşamını sürdürmüştür. Bazı tarihçiler Selahaddin Reşid'in yetmiş yaşında vefat ettiğini belirtmiştir.

Kutbüddin Ahmed

Selahaddin Reşid'in yerine oğlu Kutbüddin Ahmed geçmiş ve ölene dek Safevi tahtındaki saltanatını sürdürmüştür. Bu şekilde Safevi Hanedanı'nın nesli devam etmiştir. Sonrasında Safevi ailesinin mirasını ileriye taşıyan kişi Şeyh Sâlih olmuştur. O da ataları gibi nitelikleriyle tanınmıştır.

Emînüddin Cibrâil

Emînüddin Cibrâil de ataları gibi ziraat ile uğraşmıştır. Gûlhârân köyünden Şiraz'a göç etmiş ve yaklaşık 15 yıl Şiraz'da kalmıştır. Tarım arazileri üzerindeki çalışmalarına devam etmek ve mal varlığını yönetmek amacıyla Gürcü tarafına geri dönmüştür.

Şeyh Safiyyüddin

Şeyh Safiyyüddin Erdebil, İran'da tasavvufun ve tasavvufi yapının önde gelen liderlerinden biri olarak tanınmaktadır. Aynı zamanda bu ailenin atalarından biri olarak da kabul edilebilir. Şeyh Safiyyüddin zamanında Safevi Devleti güçlü bir yapı kazanmıştır. Özellikle Safevi Devleti'nin yapısı, dini inanç ve fikirler temelinde bir araya gelen insanlar sayesinde oluşturulmuştur. Şeyh Safiyyüddin, Erdebil köylerinden biri olan Gülnar'da, altı erkek kardeşin beşincisi olarak 1271 yılında dünyaya gelmiş olup, çocukluğunda iyi bir eğitimden geçmiştir.⁸

Safevi padişahlarının büyük atası Şeyh Safiyyüddin Erdebil, 1271-1356 yılları arasında Moğol Hanedanlığı döneminde yaşamış bir sufi büyüğü olarak yaşam sürmüştür. Şeyh Safiyyüddin Erdebil, büyük bir saygınlık ve ihtişama sahip olarak bilinmiştir. Tarihçiler, Şeyh Safiyyüddin Erdebil'in zahitlik, dindarlık, cesaret ve özgüven gibi iyi niteliklere

⁸ Vahap Aktaş, *Safvetü's-Safa'ya Göre Anadolu'da Kızılbaş (Alevi) inancının Teşekkülü ve Anadolu'da Kızılbaş (Alevi)-iktidar Münasebetler (13. yüzyıl)*, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş, 2013, 38.

sahip olduğunu savunmuşlardır. Safiyüddin, çocukluk ve gençlik yıllarını kapsayan 25 yılını bir rehber olarak sürdürmüştür. Ayrıca 35 yılını Zahit-Gilan'ın yanında mürit ve öğrenci olarak geçirmiştir. Geri kalan 35 yılını ise halka hizmet ederek tamamlamıştır. Hayatının son yıllarında hacca gitmiş ve sonunda 1356 yılında hac yolculuğundan dönerken hastalanıp vefat etmiştir. Bazı tarihçiler Şeyh Safiyüddin'in seyyid olduğunu ve soyunun İmam Musa Kazım'a dayandığını ileri sürmüşlerdir⁹. Şeyh Safiyüddin'in sünni mezhebe tabi olduğuda iddia edilmektedir. Örneğin Ahmet Kesravi, Hâmdullah Mustafa Fezvini'nin yazdığı bir satıra tanık olmuştur. "Erdebil halkının çoğunluğu İmam Safi'ye dayalı bir dini benimsemişti ve Şeyh Safiyüddin de bu dine dayanmaktaydı. Onun müritleri o kadar çoğalmıştı ki sınırları İran'dan Türkistan, Azerbaycan, Gilan, Horasan, Buhara, Suriye, Mazenderan, Lübnan, İran, Anadolu, Rumeli hatta Hindistan'a kadar ulaşmaktaydı."¹⁰

Sadreddin Mûsâ

Şeyh Safiyüddin'den sonra, 31 yaşındaki Sadreddin Mûsâ babasının yerine tahta geçmiştir. Sadreddin Mûsâ, büyüklerin saygı duyduğu ve yöneticiler arasında yer alan biridir. Yoksullara daima yardım etmesi onun Safevi Hanedanı'nın manevi ve ruhani liderliğini üstlenmesini sağlamıştır. Şeyh Sadreddin döneminde İran ve Irak'ta siyasi durum kötüleşmiş ve şehirler küçük devletlere bölünmüştür.¹¹

1344-1356 yılları arasında Çobanîler'den Melik Eşref ve Şeyh Sadrüddin arasında bir anlaşmazlık çıkmıştır. Bu tartışma sebebiyle Safeviyye tarikatı ve şeyhler çeşitli kesimlerden düşmanlık görmüştür. Şeyh Sadreddin'in Hâce Ali, Cemâlüddin ve Şihâbüddin isimlerinde üç oğlu olmuştur. Şeyh Sadreddin, babası Şeyh Safiyüddin gibi hacca gitmiş ve 1390 yılında yaşamını yitirmiştir.

Hâce Ali

⁹Haydar, Asgari, **Tarîke dar Ayna'ye pazhuesh**, Cilt7, Sayı 4, 2021, 64 -66.

¹⁰ Cihat, Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi (1501-1736)**, 2. Basım, Ankara: Yaşar HIZ, Ocak 2017,25.

¹¹ Mohmmmed Suhail Toqoush, **Pidaych hanedanî safavi**, 3. Basım, Pozuhs Dar tarih, 2021, 26.

Sadrüddin Mûsâ'nın oğlu Alaâddin Ali, kendisinin yerine halefi olarak belirlenmiştir. *"Şeyh Sadreddin 1390 yılında vefatında önce Hâce Ali'yi yerine tayin etmiştir. Hâce Ali 1391-92'den 1427'ye kadar Safevîyye Tarikatı'nın Şeyhi olmuştur".*¹² Ali'nin döneminde aynı zamanda Timur Devleti kurulmuştur. Timur ve Ali'nin hükümdalıkları arasında iyi bir ilişki ve dostluk kurulmuştur. Timur'a büyük saygı duyan Alaâddin, 37 yıl boyunca tahtta kalmış ve 1427 yılında vefat etmiştir. Siyahpûş olan Alaâddin Ali'nin üç oğlu vardı: Şeyh İbrahim, Cafâr ve Abdul Rahman. Siyasette ve yönetimde daha yetenekli olan İbrahim, babasının halefi olmuştur. Hacı Ali, kutsal yerlere giderken kendi oğlu da onunla birlikte gitmiştir. Kudüs'e gittiklerinde Şeyh İbrahim babasıyla birlikte yol almıştır. Alaâddin Ali, Kudüs'te rahatsızlanarak orada vefat etmiştir.

İbrahim

İbrahim, Kudüs'e dönüp 1427 yılında babasının yerine tahta geçerek 20 yıl boyunca halka hizmet etmiştir. Bu nedenle insanlar arasında ona "Şeyh Şah" lakabı verilmiştir. Sonunda, 1447 yılında hayata veda etmiştir.¹³ *"Şeyh Şah adıyla da bilinen Hoca Ali'nin oğlu Şeyh İbrahim ise mürit sayısını artırmakla kalmayıp zenginleşerek bir Şah gibi yaşamaya başladı."*¹⁴

Şeyh Cüneyd

Şeyh İbrahim'den sonra oğlu Cüneyd halef olmuştur. Cüneyd devlet idare etmekten memnuniyet duymuş ve kendisine "sultan" unvanı verilmiştir. Şeyh İbrahim'in Cüneyd, Ebû Seyyid Ahmed, Bayazid, Hâce Cân, Mirza ve Hacegî olmak üzere altı çocuğu vardır.

Haydar Şah

Cüneyd öldüğünde varisini yüklenici olarak Uzun Hasan'ın kızından doğma Haydar isminde bir çocuk bırakmıştı. Annesiyle birlikte Uzun Hasan'ın yakınında yaşayan

¹² İlhar Baharlı, **Şah'ın Bahçesinde Şah İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık**, I.Baskı, İstanbul, 2021,101.

¹³ Haydar Asgari, **Tarike dar Ayna'ye pazhuesh**, Cilt7, Sayı 4, 2021, 64 -65.

¹⁴ Sadullah Gülten, Osmanlı- Safevî Kiskacında Kızılbaşlar Açılın Kapılar Şah'a Gidelim, I. Baskı , İstanbul, 2022,24.

çocuğa, Cüneyd'in müritleri tarafından "Şeyh" denilmeye başlandı ve zamanla etrafında toplandılar.. Uzun Hasan, bu bebeğe "Şeyh" unvanı vermiş, Cüneyd'in müritlerini bu çocuğa itaat etmeye teşvik etmiştir. Haydar çok küçük yaşta Safevi Devleti'nin yönetimini eline almıştır. Haydar'ın önemi ve rolü, Safevi hanedanının dini yapısını askeriye ile harmanlaması olmuştur. Haydar'ın İbrahim, İsmail ve Sultan Ali isimli üç çocuğu olmuştur. Babalarının yerine İbrahim, İsmail ve Sultan Ali tahta çıkmıştır. Kısa bir süre içinde katledilmişlerdir Şeyh İsmail, Safevi Devleti'nin kontrolünü ele geçirmiştir.¹⁵

"Burada unutulmaması gereken bir husus da Safeviyye Tarikatı liderleri Şeyh Safi döneminden Şeyh İbrahim dönemine kadar "şeyh" unvanıyla anılırken Şeyh Cüneyd döneminden itibaren -Cüneyd ve Haydar için- "sultan" unvanının kullanılmaya başlanmasıdır. "Sultan" kavramının ta- savvufi terminoloji içinde manevi bir karşılığı bulursa da Safe- viyye'yi siyasi bir yapılanma çizgisine taşıyan Cüneyd ve Hay- dar'ın söz konusu unvanı, seküler anlamını bir kenara bırakarak seçip kullandığını söylemek zordur ".¹⁶

Şah İsmail

Nihayet Haydar Şah'tan sonra Şah İsmail Safevi iktidarını ele geçirmiştir. Şah İsmail, 25 Receb 892 (17 Temmuz 1487, Salı günü) Erdebil'de dünyaya gelmiştir. Haydar'ın ölümünden sonra ailesi, Sultan Yakub'un emriyle Fars'a gönderilmiş ve dört buçuk yıl boyunca orada hapsedilmiştir. Bu süre zarfında Safevi taraftarları, Haydar'ın en büyük oğlu Sultan Ali'nin evralmasını beklemişlerdir. Dört buçuk yıl boyunca, Akkoyunlu Devleti'nin siyasi durumu kötüleşmiştir. Sultan öldükten sonra evlatları arasında savaş çıkmıştır. Savaşı Rüstem kazanmış ve Tebriz'de tahta oturmuştur. Sonunda Rüstem, Sultan Ali ve onun kardeşlerini hapishaneden serbest bırakmıştır. Sultan Ali güçlü bir ordu toplamıştır. Bu hareketi Rüstem için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Sonunda Sultan Ali, Erdebil'den kaçmıştır. Ancak Rüstem'in orduları onu takip etmiş ve aralarında bir savaş çıkmıştır. Bu çatışma sırasında Sultan Ali öldürülmüştür. Sultan ölmeden önce iki kardeşi güvenilir bir arkadaşına emanet edilerek Erdebil'e

¹⁵ Haydar, Asgari, **Tarike dar Ayna'ye pazhuesh**, Cilt7, Sayı 4, 2021, 64 -67-68.

¹⁶ İlhar Baharlı, **Şah'ın Bahçesinde Şah İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık**, I.Baskı, İstanbul, 2021,109.

gönderilmiştir. Şah İsmail o zamanlar 7 yaşında olup, çocukluk çağının başlarındadır. Onunda 1499 yılında Lahican'da okuma, yazma, Kur'an ve askeri teknikler öğrenmeye başlamıştır. Son olarak dönüş için şartlar hazır hale gelmiştir. Şah İsmail, 1499/1500 sonra Lahican'dan ayrılmış ve Erdebil'e gelmiştir. Orada Erdebil hükümdarının birçok imkana sahip olduğunu ve onunla anlaşmanın mümkün olmadığını anlamıştır. Şah İsmail daha fazla güç toplamak için arkadaşlarıyla Anadolu'ya gitmiştir. Şah İsmail, 1500/1501 yılında 7.000 Kızılbaş askeri toplayarak Erzincan'dan Şirvan'a doğru hareket etmiştir.¹⁷

Akkoyunlu Devleti'nin tahtında oturan Rüstem Bey 1497 yılında Şah İsmail tarafından öldürülmüştür. Ardından Akkoyunlu devleti rasında toprak tahsisi konusunda bir dizi sorun ortaya çıkmıştır. Sonunda, Şah İsmail'in müritleri 1499'da Akkoyunlu topraklarına geçmiştir. Şah İsmail, Lahican'dan geçerek Erdebil'e gitmiştir. Şah İsmail, büyük bir kuvvetle, örneğin Dulkadir, Avşar, Kaçar, Tekelü, Ustaclu, Şamlu ve Rumlu gibi birleşik güçleriyle 1500 yılında Erdebil'e ulaşmıştır. Şah İsmail, yaklaşık bir yıl boyunca yeni kuvvetler toplamak için Tebriz'de kalmıştır. Bu güçlerle ilk olarak Irak'a saldırmıştır. Murat Bey öldürülmüş ve Akkoyunlu Devleti 1504 yılında sona ermiştir.¹⁸

Çeşitli kaynaklarda Şah İsmail'in, fethettiği şehirlerde kendi mezhebini kabul ettirmek amacıyla halka zulmettiği belirtilmiştir. Horasan bölgesindeki sünni nüfus, Şah İsmail'e direnmiştir.¹⁹

Osmanlı Devleti'nde yaşayan birçok sunni âlim'in, Şah İsmail tarafından öldürülmesiyle, Safevi Devleti ve Osmanlı Devleti arasında dostluk kurulamamıştır.²⁰

Şah İsmail'in diplomatik ve askeri faaliyetlerinden bahsedecek olursak Safeviler'e büyük hizmet etmiş ve birçok Türk kabilesiyle ilişki kurmuştur. Bu aşiretlerin, Safeviler

¹⁷Rusul Jafarian, **Tariki İslam âz âqhaz tâ pâyan safaviyan**, Tehran, 2014, 831-833.

¹⁸ Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Ankara, 2. Basım, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, 20.

¹⁹ Feridun M. Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, İstanbul: Ayhan Matbaası, 2010, 95.

²⁰ Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Ankara, 2. Basım, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, 22.

Dönemi boyunca Kızılbaş liderleri olarak seçilen şahsiyetlerinin isimleri tarihi kaynaklarda verilmiştir. Bu Türk kabilesi, Anadolu topraklarının azımsanmayacak bir kısmında yaşam sürmüştür.

Şeyh Safiyüddin'in Osmanlılarla siyasi ilişkisi ne zaman başladığı bilinmemektedir. Bilindiği üzere, Safevi Devleti'nin ilk destekçileri Anadolu'nun Şii Türkleri olmuştur. Ancak Şah İsmail tahta çıktıktan sonra zamanla İranlılar da yeni devlete katılmışlardır. Başlangıçta sadece Kızılbaşlar Safevi Devleti'ni desteklerken, zamanla Tacikler de onlara katılmıştır.²¹

Sultan Haydar ve Şah İsmail dönemlerinde İran'da sünni ve şii topluluklar arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu durum genç Safevi Devleti ile güçlü Osmanlı Devleti arasında şiddetli çatışmalara yol açmıştır. Şah İsmail, 1514 yılında Çaldıran Muharebesi'nde Osmanlılar tarafından yenilmiştir. Ayrıca Şah İsmail, Osmanlı Türklerinin ardı ardına gelen yenilgilerinden dolayı intikam ateşiyle yanmış ve güçlü bir müttefik bulmaya çabalamıştır. Bu müttefikin İslam düşmanı olmasına ise önem vermemiştir. Safevi Dönemi'nde, İran ile Avrupa ülkeleri arasındaki belki de ilk diplomatik ilişki, Şah İsmail'in Charles Quint (V. Karl) adıyla bilinen ve Hristiyanlığın en büyük savunucularından biri olan Avrupa'nın en büyük padişahlarından birine gönderdiği bir mektupla başlamıştır. İlerleyen dönemlerde Charles Quint, Osmanlılarla uzun yıllar boyunca savaş halinde olmuştur.²²

Şah İsmail'in kişiliği

Şah İsmail, güçlü ve yakışıklı bir genç olarak dikkat çekmiştir. Kısa sayılabilecek bir sürede Kızılbaşları kendi tarafına çekebilmiş ve Safevi Devleti'ni kurmuştur. Devletin kurulmasından daha da önemlisi, Şah İsmail'in İran'da 12. İmam'ın şii mezhebini sünni mezhebine tercih etme konusundaki rolü olmuştur. Şah İsmail, din konusunda da önemli reformlara imza atmıştır. İran'da kurulan bu devlet Şah İsmail sayesinde şekillenmiştir.

²¹Rusul Jafari **Tarihi İslam âz âq haz tâ pâtan safaviyan**, Tahran, 2014, 833-834.

²² ²²Abdolhossenin Navaei, **İran vâ Câhan (Az Mogul ta Kachary)**, Tahran: Huma, 1985, 155-156

Ardından, onun halefleri özellikle Şah Tahmasb zamanında da önemli bir rol oynamıştır.²³

1501 yılında Tebriz’de Şah İsmail tarafından kurulan Safevi Devleti, 18. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Bazı çağdaş İranlı tarihçiler, Şah İsmail’i ulusal ve dini birliğin savunucusu ve merkezi devletin kurucusu olarak kabul etmişlerdir.²⁴

²³ Rasul Jafarian, **Tarihi İslâm az âghaz tâ pâyân Safaviyan**, İran, 2014,854.

²⁴ Hassan Javadi, **İran az didbân va Nizbân (Az ruzgari Uzun Hasan ta Shah Tahmasb)** tarihsel inceleme, Sayı 49, Cilt 8, 1973, 119.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞAH TAHMASB'IN İÇ SİYASETİ

1.Şah İsmail'in Ölümünden Sonra İran'da Siyasi Durum

Çalışmanın bu kısmında Safevi Devleti'nin Şah İsmail'in ölümünden sonraki dönemini ele alınacak olup, özellikle iç siyase konusu üzerinde durulacaktır. Şah İsmail, 13 yaşından itibaren savaşların içinde yer almış ve hayatı boyunca birçok iç ve dış savaşa katılmıştır. Ancak en önemli beş savaşı vurgulamak gerekmektedir.

1. Farrukh Yasar ile 1500 yılında savaşmıştır.
2. Bâlund Bey ile 1501 yılında savaşmıştır.
3. Sultan Murat Akkoyunlu ile 1502 yılında Hemedân yakınlarında savaşmıştır.
4. Merv'e yakınlarında 1511 yılında Şeybanî Han ile savaşmıştır.
5. Çaldıran Savaşı ise 1514 yılında Yavuz Sultan Selim ile gerçekleşmiştir.

Şah İsmail, tüm büyük savaşları kazanmış olmasına rağmen Çaldıran Savaşı'nı kaybetmiştir. Bu savaş, 2 Receb 920/23 Ağustos 1514 tarihinde Çaldıran şehri yakınlarında gerçekleşmiştir. Osmanlı Sultanı I. Selim komutasındaki birlikler, Safevi lideri I. Şah İsmail'in ordusu karşısında zafer elde etmiştir. Savaşın ardından Sultan Selim, Tebriz'e ilerlemiştir. Ancak İranlılar, Osmanlı askerlerinden korktukları için sonunda İran'dan çekilmişler ve Sultan Selim kısa bir süre içinde İran'ı fethetmiştir.

Şah İsmail'in iktidara gelmeden önce Safevi silsilesi belirsiz ve karmaşık bir durum göstermiştir. Ancak Şah İsmail, kısa sürede İran'ı dağılmadan, iç savaşlardan ve dış

tehditlerden kurtarıp mevcut siyasi birliğin temellerini atmıştır. Böylece İran'ı o dönemin dünyanın en büyük ülkelerinden biri haline getirmiştir²⁵.

Özetle, I. Şah İsmail'in saltanatı Safevi tarikatının Sâfi teşkilatını Safevi Devleti'nin idari yapısına dahil etme çabalarının başarısız olduğu bir değişim ve uyum dönemine denk gelmiştir. Bu dönemde, henüz deneysel bir nitelik taşıyan yeni 'idari sistem', devletin önde gelen subayları arasındaki yetki çatışmaları ile Türk ve İran unsurları arasındaki temel anlaşmazlıkların yarattığı sorunlarla mücadele etmeye çalışmıştır. Bu oluşum süreci, İsmail'in halefi Tahmasb döneminde de devam etmiş, fakat İsmail'in ölümüyle birlikte bazı önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Şah İsmail'in ölümünden sonra Sadrazam, Şii mezhebini yaymaya çalışmış ancak bu durum, sadrazamın güç ve otoritesinde bir düşüş anlamına gelirken, zaman zaman sadrazamların eski nüfuzlarını kısmen yeniden kazanmak için siyasi hususlarda başarısız girişimlerde bulunmuşlardır.²⁶

1.2.Kızılbaş Terimi

Kızılbaş veya (Qızıbaş) kelimesi, "kızıl" ve "baş" kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Türkçe'de "kızıl" kırmızı anlamına gelirken, "baş" aynı zamanda "ser" veya "kafa" anlamına gelmektedir. Safevi kaynaklarında Kızılbaş kelimesi kızıl ser (kızılbaş) ve Kîlâh sürh (kırmızı şapka), sürh taj (kırmızı taç), kızıl taj gibi ifadelerle belirtilmiştir. Şah Tahmasb'ın Tezkire'sinde de bu vurgulanmıştır. Aslında, bu ifadeyle kızılbaşların başları ayrılırsa, taç onlardan ayrılmaz demek istenmiştir.²⁷

Kızılbaşların taşıdığı taç, Safevi tarikatı mensupları arasında birleştirici bir rol oynamıştır. Ancak Tebriz'in fethinden sonra, Şah İsmail taçın yeniden yapılmasını

²⁵ Abdullah Razi, *Tarikh'e Mufâsalı İran (Az tâsisi silsile Mâd tâ Asrî Hâzır)*, 2.Basım, Tehran, 1995, 394.

²⁶ Roger Savory, *M.Studies on the Histor of Safawid*, London, 1987, 105.

²⁷ Sajjad Hossenini, *Seyri turi mânâw vâjîhi qızılbaş*, yayın:Metâliâtî Tarîki İslami, 2017, 86-87.

emretmiştir. Taç, devletin ve Safevi Devletinin destekçileri arasında en önemli sembol haline gelmiştir.²⁸

1.3. Anadolu Kızılbaşlarının İran’da Ortaya Çıkışı ve İç Müdâhâleleri

Kızılbaşlar, Şah İsmail’in liderliğindeki yedi bin kişilik ordusuyla Anadolu Türklerinin dokuz kabilesinin birleşmesinden oluşmuştur.

1. Sâmlular, Tâtârların Akdeniz’in kuzeydoğusu ve Şam’ın kuzeybatısından gelmişlerdir.
2. Teke kabilesi, Anadolu’nun güney bölgelerinde yer almıştır.
3. Kâçar Tâtârları, Batı Anadolu’dan gelmişlerdir.
4. Rumlu, Hâce Ali’ye Emir Timur tarafından hediye edilen Anadolu Tâtârlarının bir parçasıdır ve Şeyh Cüneyd ile birlikte Anadolu’ya dönmüşlerdir.
5. Karaman, Kilikya bölgesinden Güney Anadolu, özellikle Konya çevresinde yer almıştır.
6. Varsâk, Kilikya’nın güneyinde ve Akdeniz’in kuzeyindedir.
7. Zorghâdr, Alia Fert’ten Şube’ye kadar olan bölgede yer almakta olup, bugünkü Türkiye ve Suriye arasında konumlanmıştır.
8. Ustaclu, Doğu Anadolu’dan gelmiştir.
9. Beyât, Doğu Anadolu’dan gelmiştir.

²⁸ Sayd Masoud Saydbonakdar, **Bârasi Jâygâhi vâ Âmalkârdi taj qızılbaş dâr tahulâti siyâsi dâvrayi safavi**, yayın: pozuish sheh shinâsy, 2016, 202-203.

Bu dokuz kabile, Şah İsmail'in Kızılbaş ordusunun temelini oluşturmuştur.²⁹

Safevi Devleti'nin teşkilatlanmasına yardımcı olan en önemli kabileler şunlardır: Ustaclu, Tekelü, Şamlu, Zulkadir. Ancak siyasi açıdan konuşacak olursak, durum daha net bir şekilde ortaya çıkar. 1514 yılında sünni Osmanlılar tarafından Çaldıran'da Şah İsmail'e karşı kazanılan ezici zafer, Doğu Anadolu'nun çoğunu Safevi kontrolünden kalıcı olarak uzaklaştırmış ve Tebriz'in Safevi başkenti ve Azerbaycan'ın büyük bir kısmı olarak önemli bir pozisyonu olduğunu vurgulamıştır. Safevi Devleti'nin kuzeydoğu ilerleyişi ise Ubeydullah Han'ın liderliği altında gerçekleşmiştir.

Şah İsmail'in sefere çıktığı dönemde, birçok Safevi askeri birliği, Kızılbaşlardan oluşmuştur. Timur'un Hâca Ali döneminde Anadolu'dan dönüş yolunda Eylat köylerinden çok sayıda Şamlu, Kaçar, Ustaclu, Afşar, Zülkadir, Tekelü ve yüzlerce esirle birlikte Erdebil'e gelmiştir. Hâca Ali'ye, bu tüm birliklerden bahsedilmiştir. Bu birliklere Rumlu Safevileri denilmiş ve bunlar Kızılbaş ordusunun çekirdeğini oluşturmuşlardır. Şeyh Haydar döneminden sonra diğer müritlerle birlikte Kızılbaş fikri ortaya çıkmıştır. 13-14. yüzyıllarda Anadolu'da yaşayan Türk topluluklarında kırmızı şapka (kılâ) kullanımı kesin bir şekilde yaygınlaşmıştır³⁰.

Safevi Devleti genellikle göçebe Türk aşiretlerinin liderleriyle kurulmuştur. Şah İsmail'in ve onun ilk haleflerinin zamanında, Azerbaycan'ın (Kızılbaş) göçebe büyükleri bu devlette etkili olmuşlardır. Öyle ki yukarıdaki metinde belirtildiği gibi Şah Tahmasb'ın babası Şah İsmail'in güçlü ve popüler olmadığı, yetenekli bir hükümdar olarak görülmediği ifade edilmiştir. Ancak Şah Tahmasb ergenlik çağına ulaştığında, tüm devlet işlerini kendi kontrolü altına almıştır. Farklı rivayetlerde, bu isyanların belirli bir yönelimi olduğu belirtilmiştir. Bu isyanların bazıları, farklı zevklere sahip olmaları veya hükümet liderlerinin güçlerini kazanmaları nedeniyle gerçekleşmiştir. Şah

²⁹Amir Hossein Khinjani, **Nakiş qızılbaşân Safavi dâr tarihk İran zâmin**, İran, , Websitesi Elektronikl İran Tarih, Iran,30 EKİM:2015, 75-76.

Tahmasb'ın askeri yetenekleri ve politikaları, Safevi hanedanının geçmişiyle doğrudan ilişkili olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi, saltanatının ilk yıllarında savaşçılar için yeterli gücü toplama ve malzeme sağlama konusunda başarılı değildi.

15. yüzyılda Safevi hanedanının omurgasını, Azerbaycan dilini konuşan Türk göçebe kabileler meydana getirmiştir. Kökenleri farklı olan bu kabilelerin birçoğu Anadolu'dan Azerbaycan ve İran'a göç etmiştir. Başlangıçta, bu kabilelerin sayısı yediydi. Şâmlu, Rumlu, Ustaclu, Tekelü, Afşar, Zülfikar ve Kaçar kabileleri arasından sadece Şâmlu ve Rumlu Safevilerine tam olarak itaat eden iki kabile bulunmuştur. Azerbaycan dilinde "sürh serân" yani "kırmızı başlılar" olarak adlandırılan bir ifade kullanılmıştır.

Şah İsmail tahta çıktığında, Kızılbaşlarla birlikte birçok savaş kazanmıştır. Kızılbaşlar, 1504 yılında Yezd'i ele geçirmiş, 1502-1509 yılları arasında ise Doğu Anadolu, Gilan, Mazenderan ve İran'ın diğer batı bölgeleri Şah İsmail'e itaat etmiştir. İran'ın tüm batı bölgesi Kızılbaşların kontrolünde olmuş ve 1510 yılında Kızılbaşlar ile Özbekler arasında Merv yakınlarında bir savaş gerçekleşmiştir. Bu savaşta Özbekler mağlup olmuştur. Horasan, Amu Nehri (Ceyhun) boyunca ve Belh bölgesine kadar Kızılbaşların kontrolüne geçmiştir. Bu zafer Safevi Devleti için son derece önemli olmuş ve Kızılbaşlar batıda fetihler elde etmiştir.

Kızılbaşlar, Safevi hanedanının kurucuları olan 9 Türk boyundan ileri gelmiş ve bu boydan sonra ganimet elde etmek umuduyla diğer Anadolu Türk grupları da İran'a göç etmiştir. Bu göçler sonucunda toplam 14 kabilenin katılımıyla toplamda 72 büyük ve küçük grup oluşmuştur. Şah İsmail döneminde, Kızılbaş askerlerinin yanı sıra aileleriyle birlikte yaklaşık 15 bin savaşçıları var olmuştur. İran'ın hiçbir yerinde sürekli bir yerleşimler göstermemişler ve sürekli olarak farklı yerlerde yaşamışlardır.

Safevi hanedanının kendisi gibi Safevi dE temel yapı taşları da Türklerden oluşmuş ancak diğer Türk devletleri gibi idari, bakanlık ve mali görevlerin çoğunu İrânlılara devredip önemli siyasi ve askeri pozisyonları ellerinde tutmuşlardır.³¹

Safevi hükümetinin son kuruluşunda Kızılbaşların rolü üç eksen üzerinde genel bir değerlendirme ile incelenebilir. İlk aşama, Safevi tarikatıyla ilişkilerin oluşumunu kapsar. İkinci aşama ise bu ilişkilerin devamı ve genişlemesidir. Safevi büyükleriyle etkileşimler göz önünde bulundurularak, Safeviler amaçları doğrultusunda organize bir ilişki kurarak gelişmiş ve sağlamlaşmıştır. Safevi Devleti'nin kurulmasından sonra, Kızılbaşlar devletin ana seçkinleri olarak yönetim organıyla işbirliği yapmaya devam etmişlerdir. Bu etkileşimler, Safevi tarihinin farklı dönemlerinde farklı uygulamalar izlemiştir. Bu usul değişikliği analitik bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Gelişmeler iki ana eksen üzerinde incelenebilir. Birinci eksen, Safevi hükümetinin kurulmasında Kızılbaşların etkin rolüne atıfta bulunarak, yönetim organındaki öne çıkan konumlarını analiz etmektedir. Ancak yönetim sürecinin devamında, siyasi-idari ihtiyaçlar, ilişkiler ve dış politika, dini meseleler gibi üç etkili değişken, bu konuların siyasette değişikliğe uğramasına neden olmuştur. Kızılbaşlar aslında Safevi devletinin yardımcıları olarak yorumlanmışlardır. Safevi devletini oluşturan ve onu üst kalelere taşıyan en önemli unsurlardan biri Kızılbaşların desteği olmuştur.

1.4. Şah Tahmasb'ın Tahta Çıkışı ve Kızılbaşlar

Şah İsmail'in oğlu olan Abul Fatih Şah Tahmasb Mirza, 1514 yılında İsfahan'da dünyaya gelmiştir. Şah Tahmasb, tam olarak Çaldıran Savaşı'nın gerçekleştiği zamanda doğmuştur. Çaldıran Savaşı'ndan 10 yıl sonra Şah Tahmasb tahta geçmiştir. Babası Şah İsmail yaklaşık 38 yaşındayken bir hastalık nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Şah Tahmasb o dönem çok genç olup, henüz devlet işleri konusunda tecrübesi olmadığı için bu 10 yıl boyunca, devlet işlerini Şah Tahmasb'ın annesi sürdürmüştür. Babasının

³¹ Rasul Câferriyan, *Tarih İrân âz âgaz islam tâ pâyân Safaviyan*, 1.Basım, Tahran: Merkezi bahş ilim, 2014, 856-858

ölümünden sonra Şah Tahmasb Safevi iktidarını eline almış ve yaklaşık olarak 52 yıl 6 ay saltanat sürmüştür.³²

Şah Tahmasb, tahta çıktığında sadece 10 yıl 3 aylıktı. Bu durumu Kızılbaşlar, ülke yönetiminden daha büyük bir pay talep etmek için kullanarak devletin yönetimini ele geçirmişlerdir.

Div Sultan, Rumlu, Tekelu ve Zulkadir aşiretlerinin birçok liderinin etkisi altında bulunuyordu ve bu liderler, Div Sultan'ın lider olması gerektiği konusunda hemfikirdi. Aynı şekilde diğer Şâmlu liderleri de onay vermiştir. İlk başta Ustaclu'nun emiri itiraz etmiştir. Sonra Sultan Div, onunla buluşmak için Tebriz'e gitmiştir. Eğer ona itaat etmezse aksi takdirde iç savaş çıkabilirdi ve İran'ın düşmanları yıllardır bekledikleri fırsatı elde edebilirlerdi. Ustaclu'nun emiri çok düşündükten sonra valiyi ziyaret etmeye karar vermiştir. Ancak 1524 yılında, Çuha Sultan ve Div Sultan arasında Azerbaycan'ın Sultaniye bölgesinin yakınlarında bir savaş çıkmıştır. Sonunda Ustaclular kaçmak zorunda kalmıştır. İç savaşlar ülkeye büyük zarar vermiştir. Nihayet, 5 Temmuz 1527'de Şah Tahmasb, Div Sultan'ı öldürmüştür.

Çuha Sultan Tahmasb'a aslında Kızılbaşlar arasındaki anlaşmazlığın sebebinin Div Sultan olduğunu bildirmiştir. Sonunda Çuhâ Sultan ülkenin gerçek hükümdarı olmuş ve devletin yönetimini tamamen ele geçirmiştir.

Şah Tahmasb, babasının ardından Safevi tahtına oturmuştur. O zamanlar Şah çok gençti ve siyasetle nezaketi birleştirecek bir tecrübeye sahip olmadığı için Kızılbaşlarla arasında anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. I. Şah Tahmasb'ın saltanatının ilk on yılında büyük Kızılbaş kabileleri arasındaki iç savaşlar sonunda büyük can ve mal kayıpları yaşanmıştır. Savaşlar genellikle İran'ın kuzey ve orta bölgelerinde yapılmıştır. İlerleyen

³² Mir Gulam Muhammed Gubar, **Afganistan dar mesir-i Tarikh**, Kabul: intishart-i , Cumhuriyet, 1995, 38.

süreçte Şah Tahmasb, Kızılbaşlar arasındaki düşmanlığa son verip, onlar arasında birlik ve denge kurmayı başarmıştır.³³

1.5. Şehzâdeler Arası Taht Kavgaları

52 yıl boyunca saltanatını sürdüren Şah Tahmasb'ın yönetiminde iç ve dış olaylar çok önem arz etmiştir. Bunların arasında en önemlisi ise kardeşleri konusundaki durumlar olmuştur. Şah Tahmasb'ın kardeşleri Barram, Sâm ve Elkas, Şah Tahmasb'a karşı isyan etmişlerdir. Ancak kısa bir süre sonra yakalanıp 1550 yılında öldürülmüşlerdir. Öte yandan, Elkas Mirza kardeşiyle anlaşmazlık yaşadıkdan sonra Sultan Süleyman'ın sarayına sığınmış ve onu İran'da savaşıma teşvik etmiştir. Sonuç olarak, bazı bölgelerde ve Hemedan'da yanlış davranışlar sergilemiştir. Nihayetinde kardeşi Bahram tarafından tutuklanıp Şah Tahmasb'a teslim edilmiştir.

Şah Tahmasb'ın saltanatının başlangıcında Safevi Devleti'nin iç durumu bir dizi askeri komutan tarafından bozulmuştur. Ayrıca Özbekler ve Osmanlılar İran sınırlarına girerek durumu daha da kötüleştirmişlerdir. Ancak Şah Tahmasb, iç durumu düzene soktukdan sonra Özbekleri mağlup etmiş ve Osmanlı Devleti ile barış imzalamıştır.³⁴

1525 yılında Kızılbaşlar, Ustâclu ve Rumular arasında bir tartışma yaşanmış ancak 1526 yılında isyan etmişlerdir. Ayrıca 1531 yılında Tîka Lolâlar da isyan çıkararak Tebriz'i yağmalamışlardır. Şah, saltanatının başlangıcında Kızılbaşların önde gelenleriyle yaşadığı bu iç savaşların yanı sıra ülkenin bazı bölgelerinde İran'ın yerel yöneticileriyle de savaşmak zorunda kalmıştır. 1529 yılında, büyük göçebe kavimlerden biri olan Zulfikar Beyk Kalhar'ın emri altındaki bir grup, Şah yönetimine isyan edip Bağdat'ı kuşatmıştır. Daha sonra Irak-ı Arap'ın tamamını fethederek Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Süleyman'a itaat etmesini sağlamıştı. Şah, Bağdat'ı geri almak için sefere çıkmak zorunda kalmış ve 1535 yılında Gilan'ın emiri Hân Bey Dobûce isyan çıkarmıştır.

³³ Ebzârbur Süreyye, Zindâgi siyasi Qazlbâshâ nigâhi bâ Qazılbashâ AZ zamani şey Safi ta shah Abbas eval, **Risht Âmuzishi Tarik Dergisi**, Cilt 17, sayı 2, 2017, .56.

³⁴ Abullahi Râzi, **Tarihki mufassl İran (Az tasisi silsile Mad tâ asrî hâzır)**, 2. Basım, Tehran, 1956, 394-396.

Ayrıca 1538 yılında Astarabad'ın yerel yöneticilerinden Mehammad Saleh Binkici isyan ederek şehri ele geçirmiştir. 1540 yılında Estimdâr ve Huzistan'da, 1541'de ise Şirvan isyanı patlak vermiştir.³⁵

Öte yandan Özbekler Şebânî Hân'ı oğlu Obîd Hân'ın koruması altında İran'a hareket ettirmişlerdir. Meşhed, Tus ve Herat'a büyük zararlar vermişlerdir. Şah Tahmasb'ın saltanatı boyunca İranlılar Gürcistan ile sürekli savaş halinde olmuşlardır. Büyük savaşların yanı sıra, başka küçük olaylar da meydana gelmiştir. Şirvan Şah'ın muhaliflerinden biri ayaklanmış ancak Gilan tarafından bastırılmış ve sonunda mağlup olmuştur. Safevi Devleti'nin padişahı olan Şah Tahmasb'ın döneminde, Tekelü ve Rumluların yanı sıra da Ustaclu arasında büyük bir düşmanlık ve kin baş göstermiştir. Bu grupların mensupları birbirlerini öldürmeye ve birbirlerini tecavüz etmeye çalışmışlardır.³⁶

Yukarıdaki çikmalı belirtildiği gibi Şah Tahmasb'ın babası Şah İsmail'in aksine başlangıçta çok güçlü veya popüler değildi ve yetenekli bir hükümdar olarak görülmemiştir. Şah Tahmasb'ın genç olmasından mütevellit, Safevi Devletinde bulunan vezirlerin sert olmasından ve güç kazanma arzularından kaynaklı kızılbaş boyları arasında anlaşmazlık yaşanmıştır. Ancak ergenlik çağına ulaştığında tüm devlet işlerini kendi yürütmeye başlamıştır.³⁷ Ergenlik çağı dönemi sonrasında, Kızılbaş boyları arasındaki tüm farklılıklara ve düşmanlıklara rağmen, düzen ve dengeyi korumayı başarmıştır.

1.6. Dahili Siyasetle Diğer Önemli Olaylar

Babası öldükten sonra 10 yaşında tahta çıkmıştır. Tahta çıkışı 29 Mayıs 1524 yılında gerçekleşmiştir. Ölümüne kadar, Kızılbaş liderleri arasındaki iç savaşlara, rekabetlere ve

³⁵ Viktorovna Pigolskaya, Nina, A.Yu Yakuboski, Tercüme: Keshavarz Karim, **Tarih İran Âz deverân bâsân tâ pâyân hâjdâh milâde**, 3.Basım, yayın: Pâyâm, İran, 2004, 482.

³⁶ Abullahi Râzi, **Tarihki mufasss İran (Az tasisi silsile Mad aâ asrî hâzır)**, 2.Basım, Tehran, 1956, s.35-36.

³⁷ Khanbaba Beyâti, **Tarihki Nizâmî İran dorehi Safavi**, İran, 1974, 36.

Osmanlı ile Özbek devletleriyle yapılan büyük savaflara sürekli olarak katılmıştır. Batıda Osmanlı ordularının İran topraklarını tehdit etmesi ve Özbekistan'ın işgali Safevi hükümetini endişelendirmiştir. İç politika bölümünde de belirtildiği gibi bu durum dikkate alınarak çeşitli kaynaklardan iç politika bölümünde bahsedilmiştir. Şah İsmail'den sonra aynı yıl Div Sultan olan Emir Rumlu ve Sultan'ın Çobanı Kopak Sultan Emir Moqtadar Ustajlu vefat etmiştir. Hükümet daha sonra haremde büyük etkisi olan Taçlı Hanım tarafından kontrol edilmiştir. O zaman on yaşında ve yirmi üç günlüktür. Görüldüğü gibi, Şah Tahmasb'ın saltanatının ilk yıllarında yaşanan olaylara beceriksizlik eşlik etmiş ve Kızılbaş liderlerinin keyfi davranışları üstün gelmiştir.

İbrahim Han'a teslim edilen Türkmen aşireti, Bağdat hükümetini de kontrol edmişti. Bir süre sonra Kirman Eyaletinde kamp kurdular. Bu sırada Zülfikar Bey, M. 1525/1526'da (H.932) amcasını öldürmüştü. Şah Tahmasb Özbeklerle savaşırken, Bağdat hükümdarı olan İbrahim Han'ın isyanını duyan Şah Tahmasb, Bağdat'a gitmişti. 1539'da Şah Tahmasb, Şuşter hükümdarı Mehdi Kuli Sultan Afşar'ın isyanını bastırmaya karar vermişti. Afşar Sultanı Haydar Kuli'yi bu amaçla atadı ve Şuşter'e giderek kaleyi kuşatmıştı. Ancak başarılı olamayınca Şah Tahmasb, kardeşi Sonduk Bey'i, Afşar Sultanı Mehdi Kuli'nin isyanını bastırması için göndermiştir. 18 Haziran'da Sonduk Bey, Mehdi Kuli Sultanı öldürerek, başını, kardeşi Şah Tahmasb'ın kapısına getirip teslim etmiştir.³⁸

Hoca Muzaffar Betkeçi'nin oğlu Muhammed Salih Betkeçi , 1539'da Gürgen'da bir isyan başlamıştı. İsyanın sonucunda Sadreddin Han onu bastırmak için gönderilmiş ve sonunda Muhammed Salih Batakçı tutuklanarak Tebriz'deki Nasriya Camii'nin minaresinin tepesinden aşağı atılmıştı.³⁹ 1540) Alâuddevle Raşti (1550), Türkmendân Yake ve Herat'ı yöneten Kazak Sultan (1564) isyan başlatmış, ancak bu isyanlar arasında İran'ın kuzeyinde ve Gilan'da kendisine karşı oluşan iki, Azerbaycan'da ise bir başka siyasi hareket ayrı bir önem taşımıştır.

³⁸ Dost Manuchehr Parsa, **Şah Tahmasb Awall**, İran: Serketi Sahame, 2012,504-505.

³⁹ Tarihî, (Mütâlââ Berrisi Danistan-i hây Tarih-i) Berrisi Rüyâdhay Şah Tahmasb Awall, <https://tarikhema.org/contemporary/iran-after-islam/safavi>, 2022, 1, 15.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAH TAHMASB DÖNEMİNDE OSMANLI VE DİĞER DEVLETLERLE SİYASİ İLİŞKİLER

Osmanlılar, Safevi hanedanını rakip olarak değerlendirmiş ve kendi varlıkları için bir tehdit olarak görmüşlerdir. İki asrı aşkın bir süre boyunca, Safevi yönetimi ve Osmanlılar arasında çeşitli çatışmalar yaşanmıştır. Safeviler döneminde İran ile Osmanlı arasındaki ilişkiler bazen dostane, bazen de çatışmalı olmuştur. Safevi'nin komşu ülkelerle siyasi ilişkileri tarih boyunca büyük önem taşımıştır. Şah İsmail, dedesi Şeyh Safiyüddin'den sonra kurduğu hükümete "Safevi Devleti" adını vermiş ve İran'da hakimiyetini sağlamlaştırmıştır. Şah İsmail, şiiliği yaymak amacıyla Anadolu ve Türkistan'a misyonerler göndermeye başlamıştır. Bu politikalarıyla birlikte Şah İsmail'in Sünnilere karşı sert bir politika izlemesi ve Sünni ülkelerdeki şii propagandası, Muhammed Şebani Han gibi Türkistan Türklerinin lideri ve Osmanlı hükümetini rahatsız etmiştir. Osmanlılar, Şah İsmail'i uyararak şii propagandasını durdurmasını istemişlerdir. Ancak bu uyarılar yeterli olmayınca, Muhammed Şebani Han 1508 yılında Horasan'a gelerek Şah İsmail'i saldırgan davranışlarından vazgeçirmeye çalışmış, fakat Kazak isyanı nedeniyle ülkesine dönmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti de Şah İsmail'e Anadolu'daki şii propagandasını durdurması gerektiğini belirten bir mektup göndermiştir.⁴⁰

Safevi-Osmanlı ilişkileri, 16. yüzyılın başlarında başlasa da daha 15. yüzyılın sonlarında Safevi şeyhlerinin siyasi mücadelelerinin güçlendiği ve Osmanlı sultanının Akkoyunlu

⁴⁰ Mehmet Saray, **Türk-İran ilişkileri**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, 2. Basım, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, 23.

hükümdarlarıyla olan çatışmasını unutarak Kızılbaşlara karşı birlikte mücadele etme girişimleri döneminde gerçeklik kazanmıştır. Bu nedenle Safevi-Osmanlı ilişkilerini, Şah İsmail'in liderliği altında Kızılbaşların Tebriz'de tahta geçmelerine kadar olan süreçte Şah İsmail'in Azerbaycan'da Safevi Devleti'ni kurmasından sonraki dönemlere ayırmak doğru olacaktır.⁴¹

Şah İsmail'in taç giyme töreni sırasında şii inancının yayılması sebebiyle Safevi liderliğine temelde karşı çıkan II. Bayezid, o dönemde Osmanlı Devleti'nin padişahı olmuştur. Ancak Şah İsmail'in ardı ardına kazandığı fetihleri görünce Safevilerle savaşmayı uygun bulmadığına karar vererek 1506 yılında Muhammed Çavuş Balaban adında bir elçiyi çeşitli hediyelerle İran sarayına göndermiştir. Ayrıca, Safevilerin sünni inanca mensup olanlara baskı yapmaktan vazgeçmelerini tavsiye etmiştir.⁴²

Sultan Bayezid döneminde Osmanlılar ile Safeviler arasında birkaç anlaşmazlık yaşanmıştır. Bu anlaşmazlıkların çoğu savaşlarla neticelenmiştir. Bu savaşlar, Osmanlılar ve Safeviler arasındaki diplomatik ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır.

I. Selim tahta çıktıktan sonra 10 yıl boyunca Anadolu yakasında yaşanan en büyük sorunu çözmek zorunda kalmıştır. Yavuz lakabıyla tanınan Osmanlı padişahı (1512-1520) yıllar arasında hüküm sürmüştür. Bunun yanı sıra yeni bölgelerin halkı, özellikle Türkmen yörükler Şah İsmail'e desteklerini sağlamıştır. Ayrıca Anadolu halkının Şii dinine olan ilgisinden dolayı bu iki hükümet arasındaki ilişkiler daha da kötüleşmiştir. Sonunda 1514 Çaldaran savaşının sonucu gerçek olmuştur. Sonunda Safevi hükümeti yenilmiştir.⁴³

1512-1520 yılları arasında I. Selim Osmanlı tahtında kalmış ve bu dönemde Şah İsmail ile Sultan Selim arasındaki ilişkiler kötü olmuştur. I. Selim tahta çıktığında Şah İsmail

⁴¹ Mahmudov Yağub, **Səfəvi-Osmanlı münasibətləri. (Türkiyə tarix- şünaslığında)**, Bakı: Turxan NPB, 2014, 55.

⁴² kish Safa, Riza Hâmit, **Safaviyan dâr güzâr tarih, Tahran**: Sulhan, 2012, İran, 61.

⁴³ Feridun.M. Emecen, Yavuz Sultan selim, İstanbul , 2010, 87.

tarafından tebrik edilmek üzere bir elçi gönderilmemiştir. Bu durum aralarında bir kırgınlık başlamasına neden olmuştur. Ayrıca Safevi Devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler daha da kötüleşmiştir. Şah İsmail, Kafkasya ve Azerbaycan'ı ele geçirdiğinde kendi gücünün farkına varmıştır. Ardından Şah İsmail, Anadolu'daki şiiileri yıllarca Safevi Devleti himayesinde tutmuş ve bu cemiyete destek vermiştir. Bu durum, Osmanlı ve Safevi devletleri arasında giderek artan bir çatışmayı beraberinde getirmiştir.⁴⁴

Lakin Şah İsmail savaş ve mücadeleden vazgeçmeyerek, uyarılara aldırmaz etmemiş ve Şeybani Han ile savaşmaya gitmiştir. Sonunda savaşı kazanmış ve sünni inancına sahip olan Müslümanlara karşı çok sert muamelelerde bulunmuştur. Bu karanlık haberleri duyan Şeybani Han, Horasan'a geri dönmüştür. Ancak, 1510 yılında yapılan savaşı kazanarak zafer elde etmiştir. Şah İsmail, bu zaferin ardından doğrudan Türkistan'a hareket ederek Semerkand, Hive ve Buhara gibi bölgeleri ele geçirmiştir.⁴⁵

2.1. İki Devlet Arasındaki Asıl Mücadelenin Nedeni

Şah İsmail önderliğindeki Safevi İran Devleti ile I. Selim liderliğindeki Osmanlılar arasında başlamıştır. Bu savaşların önemi o dönemde şiiiliğin merkezinin İran, sünnililiğin merkezinin ise Osmanlılar olduğu gerçeğinden kaynaklanmıştır. Bu iki imparatorluk arasındaki çatışmalar daha çok Anadolu'nun doğu bölgelerinde ve Kafkasya'da yaşanmıştır.

Safevi Devleti'nin kurulmasından sonra Osmanlılar, doğu sınırlarında güçlü bir hükümetin varlığından ve gücünden rahatsızlık duymuştur. Safeviler ise tarafları kışkırtıcı girişimleriyle siyasi ve dini farklılıkları daha da alevlendirmiştir. Aynı zamanda Safeviler, Osmanlı topraklarındaki şii propagandasına tanıklık etmeye

⁴⁴ Harky Awesta Funad Hassan, **Şah Tahmasb döneminde (1524-1576) Safevi ülkesinde yaşayan iç sorunların Osmanlı- Safevi ilişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021, 13.

⁴⁵ Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu, 2. Basım, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, 24.

başlamışlardır. Diğer taraftan Osmanlı dini yönetimi ise sünni geleneğe dayanan ideolojik bir yapıya sahiptir⁴⁶

1501 yılında başlayan Safeviler Dönemi'nde İran ve Osmanlı ilişkileri zaman zaman dostluk, zaman zaman da çatışma içerisinde geçmiş ve bu süreçte özellikle dinsel açıdan birçok gerginlik yaşanmıştır. Dönemin başında her iki taraf da mezhebi ön yargılarla hareket etmiş ve hatta birbirlerini dinsizlikle suçlamışlardır.⁴⁷

İran ile Osmanlılar arasındaki savaşların birçoğu şii ve sünni taraftarlar kisvesi altında yapılmış olsa da bu savaşların asıl nedeni ticaret yollarının geçtiği stratejik toprakların ele geçirilmesi olmuştur. Bu savaşın başlangıcında Türkler kazançlı çıkmış ve İran ise savunma pozisyonunda bulunmuştur.⁴⁸

2.2. Çaldıran Savaşı

Şah İsmail'in güçlü bir komşusu olan Osmanlılarla arasındaki çekişme, sonuçta Çaldıran Savaşı'na yol açmıştır.⁴⁹ Sultan Yavuz Selim tahta çıktığında, Şah İsmail o zamanlar Osmanlı padişahını tebrik etmek için ne bir mektup ne de bir elçi göndermiştir. Ayrıca, Şah İsmail Ahmed'in ölüm haberini duyduğunda, dostluk veya içtenlik göstermek yerine tam tersine tepkisiz kalmıştır. Bunun aksine, Şehzade Murat, Şehzade Ahmed'in oğlunu himayesi altına almış ve kontrolü elinde tuttuğu bazı diğer bölgelere yerleştirmiştir. Hatta I. Selim, Şah İsmail'den oğlunun iadesini istemiş ve şehzadeyi geri almak için İran'a bir elçi göndermiştir. Ancak elçi Safevi Devleti tarafından öldürülmüştür⁵⁰.

Aslında, iki devlet arasındaki savaşın asıl Sebebinin sosyal, ekonomik, güç mücadelesi olduğu açıktır. Şah İsmail zaten Osmanlı Devleti ile savaşmak istiyordu. Nitekim Sultan

⁴⁶ Mohammad Hossein, Sadeghi, Hossan, Hazrati, Ruyârûyi siyasi- mezhebi devlet Osman-ı va Safaviyan, Tahran: **puzhshiname tharik tamaddun İslâmi**, Cilt 49, Sayı1, 2016, 58.

⁴⁷ Hosseiniqomi, Sharafoddin, **Khulâsa- al Tharik**, Cilt 1, Thran: İntisharati Dânishgah, 1985,61.

⁴⁸ Edwin Ardidovich Grantowski, **Tarih İran az zamzni bâstan ta Emrüz**, Kikhosro Kishâvarzi, (Çev), Tahran. 2006, 565.

⁴⁹ Cihân bâhs Sevâqb, **Tarih nigâri asrı Safaviâh Şenâhti menâbi va Mâhaz**, 1. Basım, Tahran: Nevid serâz, 2001, 774.

⁵⁰ Emecen Feridun M., **Yavuz Sultan Selim**, Basım yeri: Ayhan Matbası, İstanbul, 2010, 92-93.

Selim'in tehdit içeren mektupları onu savaşa zorlamıştır. Sonunda, 23 Ağustos 1514 yılında birçok Kızılbaş askeri ve komutanı Osmanlı Devleti tarafından öldürüldükten sonra Şah İsmail savaştan kaçmak zorunda kalmıştır.⁵¹

Sultan Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği tehdit mektupları şunlardı: Raşid halifelerin aşağılanmasını bırakmasını ve zorla ele geçirdiği toprakları terk etmesini talep etmiştir. Diğer mektupta ise Şah İsmail'i savaşa çağırmıştır. Bu gönderilen mektuplarda Sultan Selim, Şah İsmail'e sadece "İsmail" diye hitap etmiştir. Birinci mektubu Farsça olarak yazmıştır. Savaş ilan edildiğinde, kadın kıyafetleri içinde bir mektup da Şah İsmail için gönderilmiştir. Sultan Selim, Tebriz'e doğru yola çıkmıştır. İki devletin askerleri hakkında farklı görüşler vardır. Aslında geleneksel olarak Osmanlı ordusu daha güçlü ve kuvvetli olarak dikkat çekmiştir.⁵²

Şah İsmail, iki resmî savaş ilanı aldığı halde ve Osmanlı ordusunun Azerbaycan'ın batı sınırlarına doğru ilerlediğini bilmesine rağmen, meseleyi ciddiye almamış ve eğlenceyle meşgul olmuştur. Ancak Sultan Selim'in mektubuna cevap olarak, Sultan'ın İran'a saldırmak niyetinde olduğuna inanmamıştır. Ona göre, padişah ne kadar karşı olursa olsun İran'a saldırmamalıdır.

23 Ağustos 1514'te İran ve Osmanlılar arasında Çaldıran Savaşı olarak anılan bir savaş meydana gelmiştir. Bu savaş, İran tarihinin en önemli gerilla savaşlarından biri olarak hafızalarda yer etmiştir. Savaş, Batı Azerbaycan'ın kuzeyinde, Hoy şehrine 20 km mesafede gerçekleşmiştir. İran'ın kuzeybatısında yer alan geleneksel birliklerin ve ordunun katılımıyla Hemedan, Azerbaycan, Doğu Anadolu ve diğer bölgelerde, Diyarbakır, Maraş ve Elbistan gibi bölgeler de dahil olmak üzere kuzeybatı İran'ın bazı bölgeleri Safeviler tarafından ele geçirilmiştir. Sultan Selim, 1514 Haziran'ında 140 bin kişilik ordusuyla Sivas'a yerleşmiştir. Sivas, İran sınırına en yakın noktalardan biri olan Azerbaycan'ın batısında konumlanmıştır. Şah İsmail ise Sultan Selim'in buraya

⁵¹ Gündüz Tufan, **Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler**, İstanbul: Yeditepe, Mayıs 2018, 79.

⁵² Serkan Taflioğlu, İran Türk Safevi Devleti'nin kuruluşu ve Türk tarihine stratejik etkisi, Cilt 4, sayı 13, **Türk stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi**, 2012, 7.

yerleştğini duyduğunda, bu haberi kayıtsız bir şekilde karşılamış ve avlanmaya ve eğlenmeye devam etmiştir. Belki de hiçbir tesadüf veya olay olmayacağını hayal etmiştir.⁵³

Nihayet 1514 yılında Çaldıran Savaşı gerçekleşmiş ve Osmanlılar bu savaş sonucunda doğu ve batıda itibarlarını artırmışlardır. Şah İsmail, Osmanlı'nın ilerlemesini durdurmak için Avrupalılardan yardım istemiştir. Ancak destek alamadığı için hayal kırıklığına uğramıştır. Bu durumu fırsat bilen Sultan Selim ise Filistin, Suriye ve Mısır'ı ele geçirmiştir. Ancak Anadolu'nun doğusunda, İdris-i Bitlisi'nin yardımıyla Safevilerin kontrolü devam etmiş ve savaşa girmeden Osmanlılar tarafından ele geçirilmiştir. İranlı tarihçi ve yazarların raporlarına göre, sadece bir gün süren savaşta 2.000 İran ve 3.000 Türk askeri olmak üzere toplam 5.000 kayıp verilmiştir. Bazı tarihçiler abartılı bir şekilde, Türk kayıplarının 30.000 ila 40.000 arasında olduğunu ve İran ordusunun kayıplarının bunun iki katı olduğunu bildirmiştir.

2.3. Kanuni Sultan Süleyman

Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb döneminde, Safevi ve Osmanlı devletleri arasındaki siyasi ilişkilere değinilmeden önce Sultan Süleyman'ın ve kişiliğinden bahsetmek gerekir. Kanuni Sultan Süleyman, güçlü ve etkileyici bir padişah olarak öne çıkmıştır. 1495 yılında doğmuş ve 1520'de tahta çıkmıştır. 46 yıllık hükümdarlığı boyunca üç kıtayı kontrol ederek Osmanlı tarihinde parlak bir döneme imza atmıştır. Ayrıca şiir yazmaya da ilgi duyan Sultan Süleyman, hem Farsça hem de Türkçe şiirler kaleme almıştır.⁵⁴

Sultan Selim, Rodos adasını ele geçirme hazırlıklarında iken ani bir hastalık sonucu 1520 yılında vefat etmiştir. Sultan Süleyman, 25 yaşında tahta çıkmıştır. Saltanatı boyunca hükümdarlığını dikkat ve uyanıklıkla yürütmüştür. Kararlarını çekinmeden

⁵³Hüseyin Khanji, *Qızılbaşan dar İran(Nakiş –ı-qızılbaşan safavi dâr tarih İran zamin)*, İran websitei elektronikll , İran ,2015,171.

⁵⁴Mohammednejad Hamidreza,Osmanlı-Safevi İlişkileri (1501-1576), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2015, 27-28.

verirken titizlikle hareket etmiştir. Yetenekli insanları işe alarak büyük bir liyakat göstermiştir. Adalet ve dürüstlük anlayışının bir örneği olarak, babasının döneminde Tebriz ve Kahire'den sürgün edilen bazı tüccarlara, Sultan Süleyman izin vererek yeniden ipek ticaretine imkan tanımıştır. Bu sebeplerle, Sultan Süleyman adaleti ve refahıyla bilinen bir hükümdar olarak bilinmiştir. Türkler ona Sultan (Kanuni) adını verirken, Avrupalılar da ona Muhteşem (Magnifique) demişlerdir. Türk ve dünya tarih yazarları ise ona Büyük Sultan adını vermişlerdir. Doğuda ve batıda birçok sefere liderlik etmiş ve dünyanın üç kıtasında hüküm sürmüştür.⁵⁵

Avrupa'daki ilk fetihler, 19 Ekim 1521'de Belgrad'ın fethiyle başlamıştır. Bu dönemde Belgrad, Avrupa'nın kapısı ve Hristiyanların kalesi olarak bilinmiştir. Sultan Süleyman'ın en önemli fetihlerinden biri, zorlu bir savaşın ardından 1522'de ele geçirdikleri Rodos Adası olmuştur. Diğer önemli savaşlarından biri ise 1526'da gerçekleşen Mohaç Seferi'dir. Sultan Süleyman'ın büyük fetihleri arasında 1534 yılında Bağdat, 1532'de Macaristan (Almanya) ve diğer küçük savaşlar yer almıştır. Sonunda, 5 Eylül 1566'da 74 yaşında vefat etmiştir.⁵⁶

2.3.1. Kanuni Sultan Süleyman İle I. Şah Tahmasb Arasındaki Siyasi İlişkiler

Sultan Selim döneminden itibaren İran ile savaşlar başlamıştır. Bu savaşlarda daha çok mezhebini ırkçı kullanılmıştır. Sultan Selim'in ardından Sultan Süleyman, babasının isteğini yerine getirerek İran'ın iç meselelerini bahane ederek birkaç kez saldırı düzenlemiştir.⁵⁷

Şah Tahmasb dönemindeki önemli dış olaylardan en önemlisi, Osmanlıların İran Seferi olmuştur. Şah Tahmasb'ın saltanat dönemi, Kanuni Sultan Süleyman dönemine denk

⁵⁵ Omer Tawfeeq Shafi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi (Osmanlı Ve Arap Kaynaklarına Göre, **Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı**, Konya, 2019, 34.

⁵⁶ Omer Tawfeeq Shafi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi (Osmanlı ve Arap Kaynaklarına Göre, **Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı**, Konya, 2019, 77.

⁵⁷ ⁵⁷ Stanford, J. Shaw, **Tarîke Emperatoriye Osmani Ve Türkiye Cedid**, 1. Basım, (Çev. M. Remanzanzade) Meshed: Astine Qodse Rezevi, 1991, 170.

gelmiş ve Kanuni Sultan Süleyman'ın o dönemdeki gücü, sadece İran'da değil, tüm Avrupa'da dikkat çekmiştir.⁵⁸

Kanuni döneminde Doğu Anadolu'daki Safevi varlığı tartışma olmaya devam etmiştir. Ancak Sultan Süleyman'ın ilgi odağı daha çok Avrupa ülkeleri üzerinde olmuştur. Diğer bir ifadeyle amacı çoğunlukla Avrupa yönünde sınırlarını genişletmek olmuştur. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Safeviler ve Osmanlılar arasındaki çekişme sona ermiştir.⁵⁹ Ancak iki asrı aşkın bir süre boyunca Osmanlı ve Safevi devletleri arasında uzun süreli çatışmalar yaşanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasab hükümetleri arasında askeri, siyasi, ekonomik, güç gösterisi, sınır faktörleri ve en önemli dini sebepler gibi birçok faktör ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur.⁶⁰

Son saldırısı ise 1555 yılında gerçekleşmiştir. Ancak Sultan Süleyman bu taarruzda kesin bir zafer elde edememiş ve taraflar Amasya'da bir barış anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma, iki ülke arasındaki uzun süren savaşı bir süreliğine sona erdirmiş ve ilişkilerin düzelmesine yol açmıştır.⁶¹

2.3.1.1. I:Sefer İrakeyn Seferi

Şah Tahmasb döneminde, Sultan Süleyman üç kez İran'a sefere çıkmıştır. İlk seferi, Ulema Telko'nun kışkırtmasıyla gerçekleşmiştir. Sultan Süleyman Kanuni'nin İran'a ilk seferi 1533/1534 yılında gerçekleşmiştir. Bu seferde Mezopotamya ve Azerbaycan'ın bir bölümü ele geçirilmiş ve Tebriz'e girilmiştir. Ayrıca Gilan ve Şirvan da kontrol altına alınmıştır.⁶²

⁵⁸Zebihullah Safa, *Tarihi Siyâsi vâ ictimâi ,ferhengi İran ez aghaz tâ pâyân ahd Safavi*, 1.Basm,İran,1997, 293.

⁵⁹ Ruhullah Amiri, Zahra, Sarehan, Battul, Münâsebeti takabül-i dü Devlati Safavi va Osmani, **Tarih Nâme İslam**, Sayı 4, 2020, 13.

⁶⁰ Kerin, Seyed Hasan Karachi, Münâsebet Savafî bâ Osmani dar zamani Shah Tahmasb Evvel, **fasl nâme tarhi revabıt hârici**, Sayı 65, 2015, 77.

⁶¹ Stanford ,J.Shaw, **Tarike Emperaturiye Osmani Ve Türkiye Cedid**, 1. Basım, (Çev .M. Remanzanzade) Meshed: Astine Qodse Rezevi, 1991, 169.

⁶²Zebihullah Safa, *Tarihi Siyâsi vâ ictimâi ,ferhengi İran ez aghaz tâ pâyân ahd Safavi*, 1.Basm,İran,1997, 293.

1532 yılında Şah Tahmasb, Herat'ı Ubeydullah Han Özbek'ten almak için girişimde bulunmuştur. Haberi alan Sultan Süleyman, Şah'ın İran'ın batısından ayrıldığına dair bilgi aldığıında, Sadrazamı İbrahim Paşa'ya İran'da savaşa hazırlanması emri vermiştir. İbrahim Paşa, İran'a saldırmadan önce Sultan Süleyman'ın Şeref Han'ın Şah Tahmasb'ın dostu olduğunu ve Bitlis'i kontrol ettiğini bildiğini biliyordu. Sultan Süleyman Şeref Han'a arkadan saldırmaması gerektiğini söylemiştir. 1533 yılında Ulema Sultan ve Fil Paşa Bitlis'e çıkmıştır. Aynı yıl 25 Kasım'da savaş başlamıştır. Şeref Han'ın sağ kanadının komutanı Amir Bey Ulema'ya katılmış ve sonunda Şeref Han savaşta öldürülmüştür.

İbrahim Paşa, İrakeyn Seferi için Musul üzerinden geçmek istemiştir. Ancak defterdar İskender Çelebi ona önce Tebriz'i ele geçirmesini önermiştir. Çünkü Tebriz'in alınması İrakeyn fethini kolaylaştıracaktır. Ulema ve İbrahim Paşa, 10.000 askerle birlikte Tebriz'e saldırmıştır. Kızılbaşlar, Osmanlı askerlerine karşı yeterli güce sahip olmadığı için nihayetinde Elame 1533-1534 yılında Tebriz'e girmiştir.⁶³

Bu sırada Şah Tahmasab, Ubeydullah ile savaş halinde olmuş ve Tebriz'in fethi haberini almıştır. İbrahim Paşa 1534 yılında Tebriz'e girerek Azerbaycan hükümetini Alem Sultan'a devretmiştir. Sonunda Paşa'nın gönderdiği birlikler Azerbaycan'ın tamamını fethetmiştir. Tahmasb, Osmanlıların saldırısını duyunca Rey şehrinden ayrılarak Kazvin ve Sultaniye yakınlarına gelmiştir. Casuslar, Kanuni Sultan Süleyman'ın doğruca kendisine doğru ilerlediğini Tahmasb'a haber vermiştir. Bağdat, herhangi bir direniş veya çatışma olmadan ele geçirilmiştir. Iraklı sünni liderler İran güçlerine karşı ayaklanmıştır. Sultan Süleyman, Tebriz'e dönmek niyetiyle M. 1535/1536'da Bağdat'tan ayrılmış ve Osmanlıların gücünü ve konumunu sağlamlaştırmak için bir süre Tebriz'de kalmıştır.⁶⁴

11 Haziran 1534'te Sultan Süleyman, Safevileri yenmek amacıyla bizzat kendisi sefere çıkmış ve ertesi gün ikinci sefer için Üsküdar'da kamp kurmuştur. 18 Eylül 1534'te

⁶³Dost Manuchehr Parsa, **Şah Tahmasb Awall**, İran: Serketi Sahame, 2012,154-155.

⁶⁴Garthwaite R.Gener, **İran Tarihi**, İstanbul: İnkılâp kitabevi yayın sanayi ve TicaretA.Ş, 2011,157.

Karahisar, Kızılhisar, Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Erciyes, Huy ve Sufyan üzerinden Tebriz bölgelerine girmiştir.⁶⁵

Yavaş yavaş Erciyes, Adilcevaz, Ahlat ve Van gibi bölgeleri ele geçirdikten sonra Sultan Süleyman Tebriz'e girdiğinde halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Sultan Süleyman, Nişancı Seydi, Defterdar Iskender Çelebi ve Beylerbeyler Mustafa Çelebi gibi önemli yetkililerle bir divan kurmuştur. Ancak, Sultan Süleyman Bağdat'ta bulunurken Safevi Şahı Tahmasb, bu fırsattan yararlanarak Tebriz'i geri almış ve bu saldırı sırasında Van şehrini de ele geçirmiştir.⁶⁶

13 Haziran 1533'te Hüseyin ve Emir Seyhbi'e haber göndererek Sultan Süleyman'dan ateşkes talep etmiştir. Bu sırada Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'ın neredeyse İsfahan'a yaklaştığı haberini almıştır. Bu durum üzerine 21 Ağustos'ta Tebriz'e yeniden saldırmaya karar vermiştir.

Şah Tahmasb, ordusunu İsfahan'a yönlendirmiş ve İsfahan'a gitmeden önce Güzin şehrindeki tahılları yakmıştır. Tahılların yokluğu nedeniyle Osmanlı kuvvetleri şehri terk etmek zorunda kalmış ve bu durum İran şahının Tebriz'e geri dönmesine sebep olmuştur.⁶⁷

Şah Tahmasb, Abher'de iken Sultan Süleyman'ın Zencan'a girdiği haberi almıştır. Bu sırada Abher'den Abhar ile Sultaniye arasındaki Karaağaç'a gitmiş ve Sultaniye'deki birliklerine katılmalarını emretmiştir. Şah Tahmasb daha önce Bahram Mirza, Elkas Mirza, Gazi Han, Amir Sultan Rumlu ve Hüseyin Han Şamlu'yu Osmanlılara karşı göndermiştir. Osmanlı birlikleri bu savaşta güçlerini göstermişlerdir. Sonunda Gazi Han,

⁶⁵ Dost Manuchehr Parsa, **Şah Tahmasb Awall**, İran: Serketi Sahame, 2012, 155.

⁶⁶ Malik Alihüseynov, Safevi Devleti'nin Avrupa İle Siyasi ve Ekonomik ilişkileri, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Mayıs, 2015, 26-27.

⁶⁷ Hande Rana, Memiş, Osmanlı Yazarlarına Göre Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri(1533-1555), **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**, Eylül 2020, 35.

Malek Bey ve Hüseyin Han Şamlu, planlarını değiştirerek Osmanlılarla savaşmayı bırakmışlardır. Bahram Mirza ise uzun bir aradan sonra dayanamayıp dağlara kaçmıştır.

2.3.1.2. II. Sefer: Nahçıvan Seferi

Elkas Mirza, diğer kardeşlerinden daha sevgili olmasına ve Şah Safevi'nin gözdesi olarak ayrıcalıklı bir konumda bulunmasına rağmen, itaat etmek yerine Şah Tahmasb'a karşı isyan etmeyi tercih etmiştir.⁶⁸ 1547 yılında Sultan Süleyman, Edirne'ye seyahat etmiş ve o sırada Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın Osmanlılara sığındığı haberini almıştır. Elkas Mirza, kardeşine karşı koymak için yeterli bir orduya sahip olmadığı için kardeşiyle birlikte isyan edip, Sultan Süleyman'a sığınmıştır. Sonunda Sultan Süleyman Edirne'den İstanbul'a geri dönmüştür. Elkas Mirza, Kanuni Sultan Süleyman'ı ziyaret etmiş ve onun güvenini kazanmıştır.⁶⁹

Şah Tahmasb'ın ordusunda bu sırada 7.000 asker yer almış ve Kızılbaşlar, küçük orduyu Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük ordusu ve Safevi hanedanıyla mücadele ederken görmüştür. 1548/1549 yıllarında Sultan Süleyman, büyük ve donanımlı bir orduyu komutanlarıyla birlikte Nahçıvan'a göndermiştir. Şah Tahmasb, Osmanlı ordusunun hareketini öğrendikten sonra Tebriz'den çıkarak, Tebriz'in tarihi mahallesinden biri olan Shanb Gazan'da Kızılbaş ordusunun üssünü belirlemiştir. Bu sırada hâkim Şirvan Mirza, birlikleriyle birlikte Safevi ordusuna katılmıştır. Şah Tahmasb, Tebriz'den Osmanlı sınırına kadar olan erzakın imha edilmesini emretmiş ve o bölgelerde bir damla su bile tedarik edilememiştir. Daha sonra Abdullah Han Ustaclu'nun komutasındaki Badrak Han, Hüseyin Han, Sultan Rumlu, Sultan Ziyad oğlu gibi birlikler savaşa gönderilmiş ve sonunda Osmanlı ordusu karşısında yenilerek savaş alanını terk etmişlerdir. Erzak yetersizliği ve yiyecek sıkıntısı nedeniyle Osmanlı birlikleri geçici olarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Savaştan dönen Sultan Süleyman, Van şehrine giderek kaleyi kuşatmıştır.⁷⁰

⁶⁸Ali Akbar Velayati, **İran dâr Asrı Safavi**, 1.Basım, Tahran: Amir Kabir,2014,212.

⁶⁹Mehmet Demirtaş, Kanuni Sultan Sülemanın ikinci İran Seferi ve Bitlis Bölgesinde Meydana Gelen Olaylar, **Ankara:Tarih ve Kültürel yönleriyle Bitlis**, 2019,166.

⁷⁰Aliakbar Velayati, **İran dâr Asrı Safavi**, 1. Basım, Tahran: Amir Kabir, 2014,212-213.

Şah Tahmasb, geçmişte yaptığı gibi doğu topraklarını yağmalamış ve tahrip etmiştir. Van Kalesi üzerinden İsmail Mirza ve Bahram Mirza'yı ziyaret etmiştir. Tercan ve Erzincan bölgelerinden geçerken, o bölgelerin halkı evlerinden çıkarılmış ve Şah Tahmasb tarafında evler yıkılmıştır. Ulamâ Paşa ve Elkas Mirza aynı zamanda Erzurum'a geldiklerinde, İstanbul'dan başka kuvvetlerin geldiğini haberi almışlardır. Bu sırada Şah Tahmasb geri çekilmiştir. Kanunî Ulama'yı Van'a, Elkas Mirza'yı Azerbaycan'a göndermiş ve kendisi de Tebriz'e ilerlemiştir. Elkas Mirza, 6 bin atlıyla Hemedan'a ve ardından İsfahan'a gitmiştir. Ancak, İsfahan halkı onun oraya gitmesine izin vermemiş, bu yüzden Fars'tan Bağdat'a geçmiştir. Doğu Anadolu'yu, Şah Tahmasab'ın ordu komutanları tarafından tutuklanıp ve bir yıl sonra hapisanede öldürülmüştür.⁷¹

Sultan Süleyman'ın gelişi haberleri Hoy'a ulaştığında, Şah Tahmasb savaşıma cesaret edememiş ve sonunda Kazvin'e gitmek üzere Tebriz'den ayrılmıştır. 27 Temmuz 1548'de Osmanlı ordusu çatışmasız bir şekilde Tebriz'e girmiştir.⁷²

2.3.1.3. Üçüncü Sefer ve Amasya Antlaşması

Sultan Süleyman'ın ikinci seferinin sebebi Elkas Mirza'nın Osmanlılara sığınması olmuştur. Ancak Sultan Süleyman Orta Avrupa'da savaşa girmiştir. Şah Tahmasb bu fırsatı değerlendirerek Türkmen ve Özbek halkı arasında şii propagandası yapmıştır. Şah Tahmasb 1548'de Gürcistan'ı, 1549'da Şirvan'ı fethetmiş, oğlu İsmail Mirza'yı Erzurum'u fethetmek için göndermiş ve 1550'de Blâd-ı Rum (Anadolu)'u ele geçirmek için yola çıkmıştır. Doğu Anadolu gibi Sultan Süleyman'ın kontrolündeki tüm bölgeler ona tabi kılınmıştır. Bu haber Sultan Süleyman'a ulaşmış ve onu harekete geçirmeye zorlamıştır. 1551'de Nahçıvan'a gelmiştir. Ancak iki gün sonra geri dönmüştür.⁷³

⁷¹ Hasan Pirniya, Abbas Eqbal Ashtiani, **Tarih İran badez İslâm**, 9. Basım, Tahran: Mevsi İntişâratı Nigâh, 2015, 852.

⁷² Remzi Kılıç, Kânunî Sultan Süleyman'ın Tebriz Seferi (1548-1549) ve Nahçıvan-Revân-Karabağ, **Erciyes Üniversitesi, Evrensel Tarih Çalışmaları Dergisi**, 2020, 196.

⁷³ Abass İkbâl Ashtiani, **Tarih İran badez İslâm**, 9. Basım, Tahran: Mevsi İntişâratı Nigâh, 2015, 851-852.

1550 yılında Sultan Süleyman, Abdülatif Han'a Safevilerle yüzleşmede yardım edeceğini, tek başına İran'a saldıracağını ve ardından Horasan üzerinden Kızılbaşlara saldıracağını vaad etmiştir. Ancak Abdülatif Han'ın ölümüyle bu plan gerçekleştirilemez hale gelmiştir. Şah Tahmasb (Şemseddin Bey İlhanlı ve ardından Ferruhzad Bey) Sultan Süleyman'a iki elçi göndermiştir. 1555'te ikisi arasında sadece yazışarak yapılmak suretiyle resmi bir barış antlaşması olan Amasya Barışı yapılmıştır. Bu barış anlaşmasıyla Batı Azerbaycan, Kerstan, Mezopotamya'nın bir bölümü ve kuzeyi Osmanlı yönetimine verilmiştir. Ancak Ardahan, Kartli, Kahet ve Doğu Azerbaycan gibi bölgeleri halen İran'a ait olduğu kabul edilmiştir. Sonuç olarak, 1555 yılında Safevilerle Osmanlılar arasında Amasya anlaşması yapılmış ve bu anlaşma Şah Tahmasb'ın ölümüne kadar devam etmiştir.⁷⁴

29 Mayıs 1555 tarihinde Sultan Süleyman kendi isteği üzerine elçisini Safevi sarayına göndermiş ve Safeviler ile Osmanlılar arasında Amasya Antlaşması adı verilen ilk antlaşma imzalanmıştır.⁷⁵

2.3.1.4. Şehzâde Bâyezid'in İsyanı ve Safevi İlişkisi

Kanunî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın oğlu Şehzâde Bayezid, 1526 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlk katıldığı sefer 1541 yılında Macaristan'da gerçekleşmiştir. 1546 yılında ise Karaman sancak beyliği görevi için Konya'ya gönderilmiştir. Annesi Hürrem Sultan, kendisi gibi düşünen Şehzâde Bayezid'in Kanuni Sultan Süleyman'ın tahtını devralmasını istemiş ve bu yönde çabalar sarf etmiştir. Hayatının her anında Şehzâde Bayezid'in tahta geçmesi için mücadele vermiştir.⁷⁶

⁷⁴Hamidreza Mohammednejad, Osmanli-Safevi İlişkileri (1501-1576), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2015, 27-28.

⁷⁵Omer Tawfeeq Shafi, Kanuni Sultan Sülemanın İrakeyn Seferi (Osmanlı veAprap Kaynaklarına Göre), **Selçuk Üniversitesi**,2019, 31-32.

⁷⁶Mustafa Çiçekler, Şehzâde Bayezid ve Farsça Divançesi, Şarkiyat Mecmuası, Sayı 8, 11 Aralık 2011, 201.

Şehzade Bayezid'in babası ve ağabeyine karşı isyan etmesinin sebepleri arasında, sarayın yol açtığı ekonomik sıkıntılar, Sultan Süleyman'ın yüksek masrafları ve halkın derin bir memnuniyetsizlik duymasına sebep olan hükümet yetkililerinin baskısı öne çıkmıştır. 1540 yılından itibaren halkın hoşnutsuzluğu, Anadolu halkının Bayezid'i desteklemesine ve merkezi güce karşı gelmesine yol açmıştır. Ayrıca veliaht olmak için çıkan çatışmalar, Şehzade Selim ve Bayezid arasında bir mücadele yaratmıştır. Bunun sonucunda, Sultan Süleyman'ın emriyle Bayezid başkentten uzaklaştırılmış ve yönetim merkezi Kütahya'dan Amasya'ya taşınmıştır. Bayezid, Anadolu'da uzun bir süre kalmış ve gücünü sağlamlaştırmayı başarmıştır. Sonunda iktidara geçmek ve tahta çıkmak veya kendini savunmak amacıyla bir ordu oluşturmuştur. Amasya, Tokat, Çorum ve Ankara bölgelerinin çoğu Bayezid'in kontrolü altına girmiştir. Sultan Süleyman, oğlunun isyanını öğrendiğinde öfkelenmiş ve bu isyanı bastırmak için oğlu Selim komutasında bir ordu görevlendirmiştir.⁷⁷

Şehzade Bayezid, 1559 yılında Anadolu'daki tehlikeyi fark ederek kardeşini ve Osmanlı ordusunu savunmak amacıyla İran'a gitmiş ve İran Şahı'ndan yardım talep etmiştir. Şah Tahmasab, ona iyi bir karşılama yapılmasını emretmiştir. Bu süreçte Sultan Süleyman, İran şahına bir mektup yazarak dostluğun devam etmesi için Şehzade Bayezid'i kendisine teslim etmesini istemiştir. Şehzade Bayezid, babası Sultan Süleyman'a isyan ettiği için İran şahının sarayında ikinci bir sığınmacı konumunda olmuştur. Bayezid, Tahmasb'ı Osmanlılarla savaşmak için bir ordu göndermeye teşvik etmeye çalışmıştır. Ancak Tahmasb Amasya Antlaşması'nın bozulmasına karşı çıkmıştır. Buna rağmen 10.000 silahlı adam Şehzade Bayezid'e gönderilmiştir. Sonunda Sultan Süleyman, bazı şartlarla olumlu bir yanıt vermiş ve mektupta Şehzade Selim'den 300.000 altın, kendisinden ise 900.000 altın talep etmiştir. Ayrıca Kars Kalesi'nin de kendisine verilmesini istemiştir. Bunun karşılığında Bayezid, Arzum'da Osmanlı askerlerine teslim edilmiştir. Sonunda, 25 Eylül 1561 tarihinde Bayezid ve üç oğlu Orhan, Osman

⁷⁷ Hosein Mirjafar, Penâhindegi Shahzade Bâyezid bâ İran (1559-1562), **Berresihay Tarikhi**, cilt 8, Sayı3, 1973, 17.

ve Abdullah, verdikleri söz gereği Osmanlı'ya teslim olmuşlardır.⁷⁸ Bayezid, Sultan Süleyman'a teslim edildiğinde iki devlet arasında sadece kısa süreliğine barış sağlanmıştır.⁷⁹

Sultan Süleyman'ın İran'a yaptığı dördüncü sefer başarısızlık ile sonuçlanmış ve Şah Tahmasb'ın Sultan Süleyman'a bir mektup yazmasını sağlamıştır. Şah Tahmasb, savaşın devam etmesinin boşuna olduğunu düşünmüş ve iki hükümet arasında barış yapılmasını önermiştir. İkinci mektubunda, İranlı hacıların kutsal yerleri ziyaret etmesine izin verilmesini umduğunu ifade etmiş ve buna cevaben Sultan Süleyman, bu tarihten itibaren İranlıların sözlerinden dönmediği ve iki devlet arasında barışın sağlanacağı bir mektup yazmıştır. 1558'de Bayezid, Sultan Süleyman'la olan fikir ayrılıkları nedeniyle Şah Tahmasb'a sığınmıştır. Şah Tahmasab, ona iyi bir karşılama yapılmasını emretmiştir. Nihayet 1559'da Kazvin'e giren Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'a birçok hediye göndermiş ve barış arayışında bulunmuştur. Bunun sonucunda Bayezid, 1560 Amasya Barışı'na dayanarak Sultan Süleyman'a teslim edilmiştir.⁸⁰

18 Şevval 966 (24 Temmuz 1559) tarihinde Ardahan Beyi Sinan Bey'e bir hüküm gelmiştir. Hükümde şu ifadelere yer verilmiştir: "Oğlum Bayezid'in, isyandan sonra sığınabileceği yerlere kaçma ihtimali var. Bu nedenle onurlu ve şefkatli olan Şah Tahmasb'a tarafımdan bir mektup yazarak şunu söyle: Eğer oğlum ona sığınmak için giderse geri bana göndersin. Onların durumunu sen daha iyi bilirsin. Şah Tahmasb, aramızdaki anlaşmayı ve barışı korumak istiyorsa oğlumu teslim etmesi gerektiği konusunda yazılı bir beyan versin.

Bayezid'i getirmek için Rumeli askerlerinin tamamına, kapı kullarına, bazı yeniçerilere, vezir Mehmed Paşa'ya ve Şehzade Selim'e ferman verdim. Önce beylerbeyi sınıra

⁷⁸ Hosein Mirjafar, Penâhindegi Shahzade Bâyezid bâ İran(1559-1562), **Berresihay Tarikhi**, cilt 8, Sayı3,1973, 19.

⁷⁹ Abdul Râzi, **Tarih kâmi İran (Âz tâsis Mâd tâ Asrı Hazır**, 4. Basım, Eqbâl, 2019,417.

⁸⁰ Hasan Pirniya, Abbas Eqbal Ashtiani, Tarih İran badez İslâm, 9. Basım, Tehran: Mevsis İntişârati Nigâh,2015,853

girsin, ardından askerlerim sınıra gelerek oğlumu teslim alsın. Eğer oğlum sınıra gelmek istemezse Şah Tahmasb adamlarımı geri göndersin. Bayezid'i getirmek için gönderilen Selim ve askerleri, Şah Tahmasb'ın topraklarına zarar vermemek için özenli bir şekilde hareket etmiştir. Şehzade Selim ve askerleri, ikinci cevabım gelene kadar beklemelidir. Bu konuda sen, onlara kış günlerinde yardım etmek için iki ya da üç kişiden oluşan gruplar göndermelisin.” 11 Ağustos 1559 tarihinde yazılan bir kopya, vezir olan Mehmed Paşa'ya verilmiştir.⁸¹

Ebubekir'in tarafından Padişah'ı Şehzade Bayezid ile iki oğlunun Şah Tahmasb yanında hapis tutulduğu bir mektuptu. Bu mektupda şöyle buyurmuştur:

“Toz zerrelere kadar değersiz kulu olarak ayaklarının toz ve toprakları temiz ve naif olan sultanımıza arz ederim ki: 20 Ramazan 967 (14 Haziran 1560) tarihinde Beylerbeyi kullarından gelmiş mektup.

Hazret-i Sultanım!

Daha önce Mehmed Çavuş kulunuz yüce emrinizi bizzat ulaştırdı, emriniz üzere haberlerimiz önce çavuşlar ile açıkça yazılıp size ulaştırılmıştır. Bildiğiniz üzere bizim haberlerimiz çavuşların önceki götürdüğü habere yakındır. O diyardan haberi getiren benim adamlarım(casuslarım) eli boş gelmemiş; Sultan Bayezid ile iki oğlu zindana atıldı; bir oğlu zindanda vefat etti. Ayrıca onu koruyan bütün askerleri öldürdük. Bunun yanı sıra Burak oğlu Şeyh Huseyyin de öldürüldü. Halis kulunuz olup söylüyorum ki bundan sonra zafer sizindir, emir ve fermanınızı bekliyorum.⁸²

Başlangıçta Bayezid'in hikâyesini öğrenmek için Şah Tahmasb'ın geçmişte casuslar kulanacakbilgi edinmel istemiştir. Casuslar, Bayezid'in Konya'daki yenilgisi sonrasında İran'a sığınmak amacıyla Amasya'ya gelme niyetini Şah Tahmasb'a ilettiği söylenir.⁸³

⁸¹Başbakanlık Osmanlı Arşivi BOA,A.DVNS.MHM.D.003, 3 Ağustos -1559(Hicri 18-10- 966).

⁸²Başbakanlık Osmanlı Arşivi BOA, TSMA E.0756-0049, 7, Aralık,1534 (Hicri 20-5-941).

⁸³ Manoochehr Parsa Dost, **Şah Tahmasb Awall** , Tahran: Serketi Sahame, 2012, 301.

2.4. Safevi - Babürlüer Arasındaki Siyasi İlişkiler

Safeviler ve Babürlüer arasındaki ilişkilere geçmeden önce Barür hükümdarı Hümayun Şah hakkında bilgi verilmesi çalışmanın akışına uygun düşmektedir.

Hümayun Şah, 1530-1558 yılları arasında Hindistan'da saltanat sürmüştür. Mart 1508'de Kabil'de doğmuştur. Babasının adı Babür Şah'tır. Hümayun Şah, cesur bir lider, asker, şair ve bilim adamı olarak tanınmıştır.⁸⁴

Hümayun Şah, babası Babür Şah'ın 29 Aralık 1530'da ölümü üzerine 22 yaşında Agra'da tahta çıkmıştır. En güçlü rakibi Şir Han Afgan olmuştur. İkili arasında güney vilayetleri için birçok savaş yapılmıştır.⁸⁵

Babası Babür öldüğünde Hümayun çok genç ve tecrübesiz bir durumdaydı. Rakipleri arasında en büyük zorluklar kardeşleriyle yaşadığı iç çatışmalar olmuştur. Hindistan'daki Moğol Devleti'nin temellerini zayıflatan önemli etkenlerden birini de Lodi hanedanının kalıntıları meydana getirmiştir. Kabil'e saldırılmış ve Şah Hümayun Kandahar ve Kabil'i kaybetmiştir. Sonunda İran'a kaçmak zorunda kalmıştır.⁸⁶

1543 yılında Hümayun Şah, iç sorunlar nedeniyle Şah Tahmasb'a sığınmıştır. Şah Tahmasb'ın hoşgörüsü ve sevgisiyle karşılanmıştır. Aralık 1543-1544 tarihleri arasında, Hümayun kardeşi Kâmrân tarafından tahttan indirilmiştir. Sonunda, İran'da Şah Tahmasb'ın sarayına sığınmış ve tahtını geri kazanması için yardım aramıştır.⁸⁷

Hümayun'un İran'a gelmesinin nedeni, kardeşiyle arasında yaşanan isyan sonucunda Afganistan'a gitmek zorunda kalması olmuştur. Afganistan'da Şir Han ile büyük bir

⁸⁴Hilal Şahin, Bayram Khan's Effect on Akbar Shah., **Adminisrtation in Medieval İndia**, Cilt 3, Sayı 18, 18 June, 2019, 1197.

⁸⁵Hami Demir, Humayun period in the Mughal Empire, **Sakarya University institute of Social Sciences**, 2017, Desember, 31-33.

⁸⁶Gholam Ali, **Hamayun and Shah Tahmasp**, Iran: Textology of persian literature, 2020, 10.

⁸⁷ N M Lowich, **Coinage of Humayun and Shah Tahmasp at Qandahar** ,Cilt 1, Numismatic Digest, 1982,74-75.

savaş vermiş ancak Hümayun bu savaşı kaybetmiştir. Ardından Şir Han, Kandahar'da Hümayun'a saldırmış ve Hümayun'un tek seçeneği İran'a göç etmek olmuştur. Helmand Nehri'ni geçerek Horasan'a ve sonrasında Tahmasb'a ulaşmıştır. 1543 yılında, Hümayun'un dostu Bayram Han da Sind'de ona katılmış ve nihayetinde Hümayun, Safevilere sığınmak için İran'a gelmiştir.⁸⁸

Şah Tahmasb, Hümayun Şah'a iki kez yardım etmiştir. İlk yardımı, 1544'te Kandahar'ı ele geçirmek amacıyla gerçekleşti. Ayrıca, 1546'da Badahşan'da mahkûmlarının yanında savaşmıştır. Bu dönemde Sultan Muhammed Khodabande, Hindistan'a yardım istemek için Ekber Şah'a oğluyla birlikte gönderilmiştir. Ekber, yardım etmeyi amaçlamış olsa da Özbekistan'ın ittifak teklifini ve İran karşıtlığını reddetmiştir. Abul Fazl ve Javahir Aftapchi'ye göre Şah Tahmasb'dan Hümayun Şah'a, şiilerin sekizinci İmamı İmam Rıza'nın türbesi olan Meşhed'e gelmesini isteyen bir mektup ulaşmıştır. Sonunda her iki hükümdar Meşhed'de buluşmuş ve 40 gün boyunca orada kalmışlardır.⁸⁹

Şah Tahmasb, siyasi yardımdan kaçınmayan bir yaklaşımla Hümayun'a destek vermiş ve onunla dostane ilişkiler kurmuştur. Ancak Tahmasb'ın amacı, Hümayun'u şiileştirmek hatta onu ve 70 bin sadık askerini ortadan kaldırmak olmuştur. Sonunda, Hümayun Şah, Safevilerin Şartlarını kabul etmiştir. Bu şartlar şunlardır:

1. Hümayun Şah, Şii mezhebini kabul etmiştir.
2. Hindistan tahtına geçtiğinde, şii imamlar adına hutbe okumalıdır.
3. Kandahar'ı ele geçirdikten sonra, Şah Tahmasb'a teslim etmelidir.
4. Kandahar'daki tüm hazineler Şah Tahmasb'a verilmelidir.

⁸⁸Fouzia Farooq Ahmed, Practices of Diplomacy under the Mughals (1526-1707). *FWU Journal of sciences*, Val 2, No.14,2020, 94.

⁸⁹Manimagdha Sharma, *Allahu Akbar: understanding the Great Mughal in Today's India*, Bloomsbury Publishing, Oct 18, 2019, 330

Şah Humayun, Kandahar vilayetlerinin stratejik konumu ve Kabil'den Hindistan'a giden yol üzerindeki önemi nedeniyle Şii mezhebini kabul etmek zorunda kalmıştır. Nitekim Şah Tahmasb, Hümayun'a yardım etmeseydi, Hümayun'un Hindistan'a dönerek topraklarını geri alma imkânı olmayacaktı.

Celeleddin Muhammed Ekber, dedesi ve babasının yolunu takip etmek yerine bağımsız bir yönetim sürecine girmiştir. Kendi yönetim anlayışını benimsemiş ve kendi yolunda ilerlemiştir. Bu süreçte, 1562'de İran ile Moğol hükümeti arasında siyasi ilişkiler kurmak için Hindistan'a büyükelçi olan Kuzeni Sait Bey'i göndermiştir. İran şahına elçi gönderme amacı, Hümayun'un ölümü üzerine başsağlığı dilemek ve Ekber'in saltanatını kutlamak olmuştur. İki yıl sonra, 1564 yılında ikinci kez bir elçi gönderilmiştir. Bu sefer Ekber'den kendisine "Han" unvanını vermesini talep etmiştir. 1572 yılında, Özbek hükümdarı Ji Altmış, Ekber'e birçok mektup ve hediye göndererek barışı sürdürmesini istemiştir.⁹⁰

2.4.1. Şah Tahmasb Döneminde Kandahar'ın Fethinin Stratejik Önemi

Kandahar, Afganistan'ın güneyinde bulunan bir şehirdir. Tarihsel olarak, bu şehir 14 kez büyük devletlerin saldırısına uğramıştır. Şah Tahmasab döneminde Kandahar'ın önemi üzerine eğilmek gerekmektedir. Özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda, Kandahar, Safevi ve Babür hükümetleri için stratejik bir şehir olarak kabul edilmiştir.

1. Kandahar, o zamanlarda ticari ve askeri açıdan büyük bir öneme sahipti.
2. Kandahar, verimli toprakları, bolluk içindeki su kaynakları ve bereketli tarlalarıyla tanınan bir şehirdi.
3. Kandahar, İran, Hindistan ve hatta Orta Asya'nın ticaret ve seyahat rotaları üzerinde eşsiz bir öneme sahipti. Ayrıca, Kandahar, Pencap'ın kuzey kısmıyla, diğer tarafta ise Multan ve dolayısıyla Hindistan ile bağlantı sağlıyordu.

⁹⁰Adel, G. A, Shah Humayun and Shah Tahmasb, Head of the article Textology of Persion literature, Val10, No.2, 2020, 10

Kandahar'ın askeri, ekonomik ve coğrafi konumu gibi faktörler, hem Safevi padişahları hem de Babür hükümeti için bu eyaleti ele geçirme çabalarını etkileyen önemli etkenlerdi.⁹¹

Şah İsmail 1510'da Fars, Irak-ı Acem ve Bağdat'ı fethettikten sonra Afganistan'a yönelmiştir. Şah İsmail, Tus, Meşhed ve Serahs'ı alarak Merve'de Muhammed Seybanî'yı mağlup etmiştir. Kendi ordularıyla Herat'a ilermiş ve ardından Meymene, Faryab, Belh ve Cüzcan'ı ele geçirerek Gürcistan'ı zapt edip Beram Bey'in gözetimine bırakmıştır. Ancak halk, Safevi hükümetinin zulmünden ve dini fanatizminden rahatsızlık duymuştur. Afganistan'da hükümet, Belh'teki Özbekleri ve Herat'taki Timur Sultan'ı desteklemiştir. Safevi komutan Kamaladdin Mahmud kaçmak zorunda kalmış ve Şah İsmail'in ordusu Andkhoy ve Herat'ı yağmalayarak kadın ve erkekleri öldürmüştür. Şarruh Afşar, Kandahar'ı Şucaı Bey'in işgalinden kurtarmak için ordusuyla Kandahar'a gelmiştir. Bu durumda aralarında bir savaş çıkmış ve sonunda Şahrüh Afşar yenilmiştir.⁹²

Şah Tahmasb'ın kardeşi Kandahar'a izinsiz saldırıda bulunmuş ve şehri kuşatmıştır. Kabil hükümdarı Amir Hacı Kâlan, yardım talebinde bulunmak için Kâmran Mirza'ya başvurmuştur. Kamran Mirza, yardım çağrısına cevap vererek Kandahar'a doğru hareket etmiştir. Şah Tahmasb döneminde, kardeşi Sam Mirza 1534 yılında Kandahar'a saldırmıştır. Ancak Kamran Mirza, Lahor'dan onunla yüzleşmek için gelerek Sam Mirza'yı mağlup etmiştir. Böylece Şah Tahmasb 20 Nisan 1537'de Herat'a gitmiş ve Kandahar şehrini fethedip Budagh Kaçar'a teslim etmiştir. Ancak 1544 yılında

⁹¹ Mohammad Mansouri Moqadam, Mohammadreza Gholizaden, va Mojtaba Elahi, Ehemmiyeti stratejik Kandahar vâ tâsir ân bar revâbiti Safaviyan bâ Gurganiyan Hind (Dar davra Sultanat Shah Abass Awall), **Fâsilname Tarih Revâbit Hârici**, Cilt 89, Sayı 23,2021, 124.

⁹² Ghulam Mohammad Ghojar, **Afanistan dar Masiri Tarih**, Cilt 1. ve 2, Kabul: Cumhuriyet, 1989,288.

Kandahar şehri Kamran Mirza tarafından yeniden ele geçirilmiş ve şehir 1545 yılına kadar Moğol yönetimi altında kalmıştır.⁹³

Şah Tahmasb döneminde Şah Babür, Kandahar'a saldırmıştır. Şah Tahmasb, Amir Han'ı Babür'e göndererek Kandahar kuşatmasından vazgeçmesini istemiştir. Ancak Babür, Kandahar'ın ekonomik önemi ve Özbek saldırılarını önleme potansiyeli nedeniyle Kandahar'dan vazgeçmemiştir. Şah Hümayun'un hükümdar olduğu dönemde ise kardeşi Kamran'ın Kabil ve Kandahar'ı kontrol ettiği ve hileyle Lahor ve Pencap'ı ele geçirdiği bilinmektedir.

Humayun Şah bahsedildiği ülke, İran topraklarında Şah Tahmasb'a sığınmak zorunda kalmıştır. 1534 yılında Bayram Han ile birlikte Sind'den Safevi ülkesine gelmişlerdir.⁹⁴ Şah Tahmasb, Humayun'a yardım etmiş ve böylece 1545 yılında Humayun İran'ın desteğiyle Kandahar'ı geri almıştır. Kandahar'ı ele geçirdikten sonra Hümayun Şah ile anlaşmaya varıp tahtı paylaştıktan sonra Kandahar'ı Safevi hükümetine teslim etmiştir.⁹⁵ Kandahar'ı feth ettiğinde Şah Tahmasb şöyle bir mektup göndermiştir. Kandahar'da olan âsi şahın toprağını fethettikten sonra Fars ve Şiraz tarafına gönderilen mektup şu şekildedir:

“Allah'a şükürler olsun ki gün geçtikçe hilafetimize başarılar nasip olur ve padişahlığımda yakışanı nasip eyledi. Saltanat-ı şahanemin görkemli döneminde aydın düşünceli milletimin ve temiz olan şeriatın usuluna göre, Kasr-ı Dilaram'a gelerek tevhid temeli olan dinimizin 12 İmam hutbesini bir kez daha okudum. Allah'a şükür ettiğimiz karşısında bize nasip ettiği ihsanıdır ki her gün yeni toprakların fethi nasib

⁹³Mohammad Mansouri Moqadam, Mohammadreza Gholizaden, va Mojtaba Elahi, Ehemmiyeti stratejik Kandahar vâ tâsir ân bar revâbiti Safaviyan bâ Gurganiyan Hind (Dar davra Sultanat Shah Abass Awall), **Fâsılname Tarih Revâbit Hârici**, Cilt 89, Sayı 23,2021, 124-125.

⁹⁴Hami Demir, Babürlü Devleti'nde Hümayun Dönemi, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Aralık:2017, 46.

⁹⁵Hale Çalim Yiğit, XVI.Yüzyılda Kandahar, **Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bilim Dalı**, 2014, 49.

olarak yüce devletimizin büyüklerin eline geldi ve fetih sesleri herkese duyuruldu ayrıca dilimiz de yaydı.

Benim uğrumun üzerinde saadetimize ulaşarak Horasan memleketlerini muhaliflerden temizleyip şehirde olan bütün kaleler, duvarlar, yerler, emirler ve gaziler elimize geçirdik. Yüce devletimizin önceki davası ve gelecekteki umudu uğruna Kandahar memleketini ele alarak hak mezhebini yaymayı başardık. Bunun yanı sıra Dilaram sarayından geçip Zamindavar ve Bahtar(kuzey) sınırına indiğimde oradaki hakimi firar kapısına götürdüm. Başarılarımızı göremeyenler güçsüzleşip canlarını kurtarmak için yarasa kuşu gibi İhtifa Çölü ve Aden Boğazı'na ulaştılar. Geocuk isminde Çağatay hanedanının devamı ve halihazırda Daverzemin ve ordaki kalede vali olan, Kandahar'a huzurumuza gelerek baş eğildi.

İnşallahu teala o kalelerin anahtarları evliyalarımızın ellerine düşerek doğu ve güney kapılarını açmaya sebep olacaktır. Şiraz memleketinde olan yüce seyyidler, kadılar, evliyalar, şeyhler başta olmak üzere bütün Fars memleketlerinde yaşayan halklar bu müjde ile mutlu olup devletimin devamı için dua etsinler. Allahı teala ihsanı onların başında olsun tarımın gelişimi ve memleketimin onarımı için telaşlasınlar ki merhemet-i şahanem dayim olsun. Yakın zamanda Irak sınırı ve Azerbaycan tarafına varup oralarda sakın olanları sevindireceğiz.⁹⁶

2.5. Şah Tahmasb Döneminde Özbeklerle İlişkiler

Şah İsmail'in ölümü ve Şah Tahmasb'ın gençliği, Safevi hükümeti sarayında çatışma ve savaşlara neden olmuştur. Bu da Özbek hanlarına İran topraklarına saldırma fırsatı vermiştir. Ancak 1501 yılında, Özbeklerin en güçlü lideri olan Muhammed Han Şibani'nin Horasan'da ölümü, Maverâünnehir'deki Özbek siyasetini zayıflatmıştır.⁹⁷

⁹⁶Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). TSMA.E 0426-45, 24- Şubat- 1561,(Hicri,01-06-968).

⁹⁷Zabihollah Safa,Tarihi Siyâsi vâ ictimâi ,ferhengi İran az aghaz tâ pâyân ahdSafavi, 1Basım,Tahran,1997,291.

Horasan, tarih boyunca İran'ın stratejik bölgelerinden biri olmuştur. Şah İsmail, Horasan'ı kendi toprakları olarak görürken, Özbek Şibani ise Horasan'ı kontrol etmek istemiştir. Ancak Şah İsmail'e bir mektup gönderilerek Horasan'dan vazgeçmesi istenmiştir. Mektupta Horasan'ın İran topraklarının bir parçası olduğu vurgulanmıştır. Şibani ise Horasan ve Makran'ı ele geçirirse hükümetinin ekonomisinin gelişeceğini iddia etmiştir. Safevi hükümeti ile Özbekler arasındaki farklardan biri, Özbeklerin yoksulluğu ve Horasan'ı yağmalamalarıdır. İran ile Özbekler arasındaki ilişkilerde bir diğer fark ise her iki tarafın din ve mezhep vurgusu yapmasıdır.⁹⁸

" Şeybanî Han'ın vefatından sonra Maverâünnehir ve Türkistan'da yeni bir siyasi düzen ortaya çıkmıştır. Bu yeni oluşumda Safevi ile savaş ve Horasan'ı ele geçirme misyonunu Buhara hakimi Ubeydullah Han üstlenmiştir. Özbek Han'ı olan Küçüm Han ise Ubeydullah Han'ın her çağrısını dikkate alıp ona gereken desteği vermiş hatta kendisi dahi bu seferlere iştirak etmiştir. Ancak onun Horasan hâkimiyeti düşüncesini Şeybanî Han kadar benimsediği ve bir o kadar çaba gösterdiği söylenemez. Çünkü onun Horasan seferlerine katkısı sadece yardım etmek suretiyle vuku bulmuştur. Ubeydullah Han ise Safevî Devleti'nin merkezinde yaşanan tüm olayları yakından takip etmekte ve merkezde otorite boşluğu yaşandığında ya da Safevî ordusunu meşgul edecek bir harp vuku bulduğunda bundan istifade ile Horasan'a saldırmıştır.⁹⁹

Horasan, bir asırdan fazla bir süredir barışçıl topraklarını kaybetmiş ve bu saldırıda Şah Tahmasb ve Özbeklerin orduları tarafından Maverâünnehir'in karşı yakasına kaçmak zorunda kalmıştır. 1526 yılında Özbek hükümdarı Ubeydallah, Tus şehrini ele geçirmiş ve ardından Estirâbad şehrini de fethetmiştir. Ancak Şah Tahmasb'ın Horasan'da güçlenmesiyle Özbekler yenilmiş ve Maverâünnehir'in karşı yakasına kaçmak zorunda kalmışlardır.¹⁰⁰

Ubeydullah Han, 1537-1567 yılları arasında Özbekler liderlik etmiş bir hükümdardır. O, cesur ve savaşçı kişiliği ile öne çıkmıştır. Şah İsmail'in saltanatının sonunda küçük bir

⁹⁸Alireza Karimi, İlell Tensh dar revâbit hâricî İnan va Özbekân âz âgâz tâ pesh az padişahi Abass awal, **Mütâllâti Tarih İslam**, Cilt 3, Sayı11, 2011, 88.

⁹⁹Gülay Karadağ Çınar, Safevî-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri(1524-1630), Afyonkarahisar:**Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı** ,Doktora Tezi, 2011,61.

¹⁰⁰Hamid Hajianpour, Revâbit İraniyan va Özbekân dar dâvrâ Shah Tahmasb Safavi, **Pozehesh Dânishkada Edabiyat va Ulûm İnsani**, Cilt2, Sayı18-19, 1999,46.

taarruz yapmış ancak kısa sürede püskürtülmüştür. Şah Tahmasb döneminde ise ilk saldırısını 1555 yılında gerçekleştirmiştir. Diğer saldırıları ise 1558'den ölümüne kadar birkaç kez İran'a yönelmiştir. Bu saldırılarda çok sayıda insan öldürülmüş, Horasan'ın birçok yerinde evler yağmalanmış ve çok kan dökülmüştür.¹⁰¹

1553 yılında Özbek hükümdarı Ubeydullah Han, Horasan'a saldırmış ve sonunda 1554 yılında Herat'ta Şah Tahmasb tarafından mağlup edilmiştir. Ubeydullah Han ve birlikleri, 1556 yılında Cam şehri yakınlarında tekrar yenilmiştir. Herat, İranlılar için ikinci bir Safevi başkenti olarak önem taşımıştır. İskender Bey Türkmen'e göre, Ubeydullah Özbek'in kaygısının nedeni, İran askerlerinin ve ordusunun Horasan'da güçlenmekte olması ve sonunda Maverâünnehir, Türkistan ve Deşt-i Kıpçak'ta ittifak kurmaları olmuştur. Bu eyaletlerin önde gelenleri, Câm savaşına katılmanın önemini kavramışlardı. Bu savaşın nedeni, sünni topraklardan şii hükümetlere yapılan saldırılardır.¹⁰²

1558 yılında Özbekler Horasan'a yeniden saldırmıştır. Saldırı haberleri Şah Tahmasb'a ulaşmış ve ordusuyla birlikte tekrar Horasan'a hareket etmiştir. Horasan ikinci kez ele geçirilmiş ve bu sefer Şah Tahmasb kardeşiyle birlikte Horasan yönetimini devr almıştır. Aynı yıl içinde Herat'a tekrar saldırmış ve Şah Tahmasb'ın Horasan'a doğru ilerlediği haberleri gelince Ubeydullah Han kaçmıştır. Sonunda Herat diğer kardeşi Sam Mirza'ya teslim olmuştur. Şah Tahmasb, Maverâünnehir'e gitmek istemiş ancak Sultan Süleyman'ın İran'ın batısına saldırdığı haberini alınca bu seferi durdurmuştur.¹⁰³

Şah İsmail ile Özbekler hükümeti arasında gidip gelen mektuplar Şah Tahmasb döneminde de devam etmiştir. Ubeydullah Han'ın Şah Tahmasb'a yazdığı bir mektupta,

¹⁰¹Zabihollah Safa, **Tarihi Siyâsi vâ ictimâi, Ferhengi İran az aghaz tâ pâyân ahd Safavi**, 1. Basım, Tahran, 1997, 292.

¹⁰² Hamid Hajianpour, Revâbit İraniyan va Özbekân dar dâvrâ Shah Tahmasb Safavi, **Pozehesh Dânishkada Edabiyat va Ulûm İnsani**, Cilt2, Sayı18-19, 1999, 48.

¹⁰³ Abbas Eqbal Ashtiani, Hasan Pirnia, **Tarikh İran badez İslâm**, 9. Basım, Tehran: Mevsis İntişârati Nigâh, 2015, 853.

Şah Tahmasb Mirza olarak anılmıştır. Diğer bir mektupta ise kendisini İslam cephesi olarak adlandırmış ve Safevileri kâfir cephesi olarak tanımlamıştır.¹⁰⁴

Câm Savaşı'ndan sonra Şah Tahmasb dönemi boyunca üç savaş daha yaşanmıştır. Horasan, Ubeydullah Han'ın 1540 yılında ölümüyle birlikte 11 yıl boyunca saldırılardan korunmuştur. Bu süre zarfında Maverâünnehir'de güç dengesi değişmiştir.

1550 yılında Taşkent ve Türkistan valisi Burak Han, Abdullatif Han'ın desteğiyle önemli bir saldırı gerçekleştirmiştir. Abdullatif Han'ın ölümü üzerine Burak Han, Maverâünnehir'de tahta geçmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, Safeviler ile Osmanlılar arasında barışı sağlamak için Özbekler arasında barış talebinde bulunmuştur.

Özbekler ile Safeviler arasındaki savaşlar, Şah Tahmasb döneminde Ali Sultan Özbek'in son saldırısıyla sonuçlanana dek sürmüştür. Nihayet 1575 yılında Jajem Han, Safeviler'e bir elçi göndermiş ve Safeviler bu barışı memnuniyetle kabul etmişlerdir.¹⁰⁵

2.6. Şah Tahmasb'ın Gürcistan (Kafkas) Seferi

Gürcistan, geçmişten beri İran ile siyasi ve kültürel ilişkilere sahip olan bir bölgedir. Özellikle Safeviler döneminde, Şah İsmail, Şah Tahmasb ve Şah Abbas gibi hükümdarlar arasında siyasi ilişkiler kurulmuştur.¹⁰⁶

Gürcistan, tarih boyunca merkezi yönetimin yetersizliği ve kontrolsüzlüğü nedeniyle Osmanlı ve Safeviler gibi güçlü devletler arasında istikrarsızlık yaşamıştır. Bu durum, Gürcistan'ın siyasi açıdan zayıflamasına yol açmıştır. Ayrıca coğrafi konumu sebebiyle bu bölge, Safeviler ve Osmanlı gibi büyük devletler tarafından birçok kez ele

¹⁰⁴ Aliriza Karimi, İlell Tensh dar revâbit hâricî İran va Özbekân âz âgâz tâ pesh az padişahi Abass awal, **Mütâllâti Tarih İslam**, Cilt 3, Sayı 11,2011, 89-90.

¹⁰⁵ Hamid Hajianpour, Revâbit İraniyan va Özbekân dar dâvrâ Shah Tahmasb Safavi, **Pozehesh Dânishkada Edabiyat va Ulûm İnsani**, Cilt2, Sayı18-19,1999,54.

¹⁰⁶ Hirotake Maede, **Châr dûdmân Gurci dar Asır Safavî**, 1. Cilt, Mostafa Nandari Monfared(Çev.), Tahran: Timsâl, 2017,15.

geçirilmiştir. İsmail Şah, padişah olduğunda Gürcistan'ı ele geçirmeyi her zaman hedeflemiş, Şah Tahmasb ise birkaç kez Gürcistan'a saldırmıştır.¹⁰⁷

Şah Tahmasab'ın Gürcistan'a sefer düzenlemesinin dört nedeni vardı. İlk sebep zengin bir ülke olan Gürcistan'ın zenginliğini elde etmektir. İkincisi atalarını intikamını alma arzusudur. Üçüncüsü Osmanlılarla rekabettir. Sonuncu sebep ise orduları cesaretlendirmek için kâfirlere karşı cihat etmektir.

Şah Tahmasb döneminde Şirvanşahlarla ilişkileri Sultan Halil dönemine kadar oldukça iyi olmasına rağmen, Sultan Halil'den sonra durum kötüleşmiştir. Sonunda Şah Tahmasb sefere çıkmak zorunda kalmış ve Şervan'ı ele geçirmiştir. Bu devleti kardeşi Elkas Mirza'ya teslim etmiştir. Şah Tahmasb'ın emriyle Şahruh tutuklanıp öldürülmüştür. Şah Tahmasb, dört defa Kafkasya'ya saldırı düzenlemiştir. İlk saldırı 1553 yılında gerçekleşmiş ve bu sefer sonucunda İran'a Gürcü, Ermeni ve Çerkes esirler getirilmiştir.¹⁰⁸

1546 yılında Kafkasya'ya düzenlediği ikinci seferin sebebi, Elkas Mirza isyanının bastırılması olmuştur. Elkas Mirza, Şah Tahmasb ile savaşacak güce sahip değildi. Sonunda Elkas'ın annesi, Şah Tahmasb'dan af dilemiş ve onlar affedilmiştir. Ancak kardeşi bir kez daha isyan edince 1551 yılında onu tamamen yok etme bahanesiyle Kafkasya'ya girmiştir.

Dördüncü seferi, 1553 yılında Gürcülerin Müslüman toprak birliğine saldırmayı planladıkları bahanesiyle gerçekleşmiştir. Bu savaşta Şah Tahmasb'ın en önemli

¹⁰⁷Hamid Asadpour, Berâsi Zemine hây Shâkkıl Şûriş Geurgi Saakaduz vâ Tâsiriân bar revâbiti İran va Osmani dar davrai Safavi, **fasl nâme tarhi revabıt hârici**, Sayı 60, 2014,7.

¹⁰⁸Jamiñ Abassi Azizlu, Mohammad Alizada va Alimohammad Tarafdari , Revâbiti Ermaneh va Gurciyan Kafkas Bâ İran, Âz davra Şeyh Safi ta Shah Abass Ewell, Tahran: **Faslnâme Câmia Şinâsi**, Sayı 14, 2020, 895.

düşmanı Kartli'nin komutanı Luarsab olmuştur. Sonuç olarak Gürcüler savaştan fazla zarar görmemek için dağlara ve ormanlara sığınmışlardır.¹⁰⁹

Safevilerin Gürcistan'a yönelik saldırılarının önemli sonuçları olmuştur. Birçok insan öldürülmüş ve Gürcüler zorla İran'a göç ettirilmiştir. Şah Tahmasb'ın Gürcistan'a yaptığı saldırılarda yaklaşık 30 bin Gürcü'nün İran'a esir olarak getirildiği belirtilmiştir. Şah Tahmasb'ın temel amacı ganimet toplamak ve Gürcü halkını ele geçirerek İran'a yeni bir güç olarak getirmek olmuştur. Bu plan, Safevi devletinin idari ve askeri yapısının temel dayanaklarından biri haline gelmiştir. Özellikle Safevi hükümetinin son dönemi ve Şah Abbas döneminde bu strateji önem kazanmıştır.

2.7. Şah Tahmasb'ın Avrupalılarla Diplomatik İlişkileri

Şah Tahmasb döneminde İran'ın Avrupalılarla yakın ilişkileri olmuştur. Bu durumun başlıca nedenini Safevilerin Osmanlı yönetimine karşı direnmeleri meydana getirmiştir. Avrupalılar, Safevilerin yeni bir güç olduğunu fark ederek kendilerini korumak için bu gücü kullanmayı düşünmüşlerdir. Bu sebeple Venedik, İngiltere, Portekiz gibi ülkeler Safevi sarayına elçiler göndermeye başlamışlardır. Coğrafi keşiflerin başlamasıyla birlikte Okyanusya ticaret yollarının gelişmesi Avrupalılar arasında rekabeti arttırmıştır. Öte yandan Osmanlı'nın batıya yönelik askeri politikaları, Akdeniz deniz ticaretindeki hâkimiyeti nedeniyle Osmanlı Devleti ile Avrupalılar arasında bir rekabet doğurmuştur. Bu durum, doğuda Avrupalıların Osmanlılara rakip arama isteğini ortaya çıkarmıştır. Şah İsmail'in Sünniliğe karşı savaş halinde olduğu için siyasi inançları doğrultusunda Osmanlılara karşı Avrupalılarla birleşmiştir. Ancak bu durum, Şah Tahmasb döneminde daha fazla ön plana çıkmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁹ Abbas Panahi, Peyâmad hâey lashkarkash ha Shah Tahmasb Awel ba Kafkas va Gürcistan, **Puzuhshi hayitarhi İran va İslâm**, Cilt17, 2015, 58.

¹¹⁰ Malik Alihüseynov, Safevi Devleti'nin Avrupa İle Siyasi Ve Ekonomik İlişkileri, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Anabilim Dalı**, Yüksek Lisans Tezi, Mayıs-2015,14.

Şah İsmail'in Sünni dine karşı savaş halinde olduğu için siyasi inançları doğrultusunda Osmanlılara karşı Avrupalılarla birleşerek savaşmıştı. Ancak bu durum, Şah Tahmasb döneminde daha fazla ön plana çıkmıştır.¹¹¹

1574 yılında Venedik Cumhuriyeti hükümeti İran'a bir elçi göndererek Osmanlıların Şah Tahmasb'a saldırmayı planladığını bildirmişlerdi. Aynı dönemde İngiliz tüccarlar da İran sarayına gelmişler ama hoş karşılanmamışlardır.

1553 yılında İngiliz tüccarlar tarafından Beyaz Deniz'den geçen bir deniz yolunun kurulması, İran'ın dış politika tarihinde büyük önem arz etmiştir. Bu yol, Türkiye'yi o dönemin ticaret yollarından uzaklaştırarak İran'a birçok fayda sağlamıştır. 1561 yılında ise Anthony Jenkinson adında bir elçi, Şah Tahmasb'ın yanına gitmiştir. Bu İngiliz işadami, Rusya ile İran arasında ticari ilişkiler kurmak amacıyla Kraliçe I. Elizabeth adına Şah Tahmasb'ın sarayına gelmişti.¹¹²

Padişah, onun Hristiyan dinine mensup olduğunu öğrendiğinde onu kovmuştur. İran ile İngiltere arasındaki ilişkiler yaklaşık 6 ay boyunca durmuştur. 1567 yılına gelindiğinde Arthur Edwards ve Richard Wills adlı İngilizler şirketi tarafından İran'a gönderilmiştir. 1568'de ise İran'a bir başka heyet gönderilmiştir. Şah Tahmasb, bu heyete nazik davranmış ve onların Moskova şirketinin gümrükten muaf tutulması emrini vermiştir.¹¹³ Safevi hükümeti ile Rusya arasındaki ilk siyasi ilişki konusunda yazarlar arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bazı İran tarihçilerine göre bu ilişki Şah İsmail döneminde, 1523 yılında III. Vasili Ivanovich'in ondan elçi istemesiyle başlamıştır. Diğer tarihçiler ise Safevi Devleti'nin Rusya ile ilişkilerini 1562 yılında İngiltere'den Anthony Jenkinson'un seyahatine bağlamışlardır.¹¹⁴

¹¹¹ Abdolhossein Navaei, **İran va Cihân (Az Mughul ta Kaçari)**, 1. Basım, Tahran: Hümâ, 1985, 175-176.

¹¹² Edwin Ardidovich Grantowski, **Tarih İran az zamni bâstan ta Emrüz**, Kikhosro Kishâvarzi, (Çev), Tahran: Murvarid, 2006, 183.

¹¹³ Jahanbakhsh Savâgheb, **Tarikh Nigeri _ Asre Safavi va Şenâkhti Menâbi Meâhiz**, 1. Basım, 1. Cilt, Tahran: Nâvid Şiraz, 2001, 222.

¹¹⁴ Ali Akbar Kajbaf, Mrtdy Dhqannzhad va Qasem Cheraghchi. Berresi İb'âd Tahavvülât Revâbiti İran ba Rusya dar davra Safavi, İsfahan: **Pozuhshi hayi Tarih**, Cilt10, Sayı 1, 2018, 14.

Şah Tahmasb'ın saltanatının ortasında IV. İvan, Astrahan şehrini fethederek Hazar Denizi kıyılarına ulaşmıştır. Kuzey Kafkasya sınırlarına saldırmaya başlamış ve Gürcistan'ın doğu kısmı Ruslar ve Kazaklar tarafından tehdit edilmiştir. Ancak kısa süre sonra Dağıstan hükümdarı Rusları yenmiştir. II. Şah İsmail ve Sultan Muhammed Khodabande döneminde, yani Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra, hükümetin zayıflığından dolayı Gürcistan'a saldırmışlardır. Ancak Şah Abbas tahta çıktıktan sonra tüm Gürcistan'ı ele geçirmiştir. Bundan sonra Ruslar asla saldırmamışlardır.¹¹⁵

İran, coğrafi ve siyasi konumu nedeniyle tarihten beri Doğu ile Batı arasındaki ticarete önemli bir rol oynamıştır. Rus devleti, İran'ın ticaret kaynaklarından yararlanmak için büyük çaba sarf etmiştir. Bu nedenle, İngiliz Moskova Şirketi aracılığıyla Safevi hükümetiyle müzakerelere girmiştir. Safevilerin Osmanlılarla olan çatışmaları Rusya ile ticaretin önündeki engellerden biri olmuştur. Ancak Rusya ile Safevi hükümeti arasındaki ilişkiler bu dönemin sonuna kadar devam etmiştir.

¹¹⁵ Abbas Eqbal Ashtiani, Hasan Pirnia, **Tarikh İran badez İslâm**, 9. Basım, Tehran: Mevsis İntişâratı Nigâh, 2015, 880

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞAH TAHMASB VE DEVLET KURUMLAR

3.1. Şah Tahmasb Döneminde İdari Teşkilati

Iran'da divan ve idari teşkilat, geçmişten günümüze kadar etkisini sürdürmüştür ve farklı dönemlerde devlet işlerinin yürütülmesinde bu teşkilatlardan yararlanılmıştır. Safevi Dönemi divanında, işlerin yürütülmesi için farklı bölümler oluşturulmuştur. İç ve dış işlerle ilgili mali konular, Divân-i İstifa tarafından ele alınıp müstevfi'nin gözetimi altında yürütülmüştür. "Hümayun'un defterhânesi"nin sahibi olan Mostowfi ol-Mamalek, mahkeme vergilerini toplamak, işlemleri yürütmek ve Muhafızları'na maaş ödemek gibi sorumlulukları üstlenmiştir. Mostowfi ol-Mamalek, el yazmalarını okuma ve yazma konusunda üst düzeyde yetenekli olmalı, ayrıca geniş çaplı hesaplamaları yapabilecek bilgiye sahip olmalıdır. Şah Tahmasb döneminde, bu kişiler vekil konumuna yükselerek önemli roller üstlenmişlerdir: Hoca Celaleddin Muhammed Kaci, Gazi Cihan Seyfi Hasanî, Mir Cafer Savcı, Ahmet Bey Nur Kemal, Mir Enayatullah, Gazi Cihan, Hoca Gıyâseddin Ali.¹¹⁶

Safevi Dönemi'nde, dini kurumun başında bulunan Sadrazam, çıkmalı adalet divanından sorumlu olmuştur. Mahkeme işlerinde kadılar, Şeyhülislam gibi birçok din görevlisi yer almıştır. Bu durum, birçok ihtilaf ve çatışmaya yol açmıştır. Safevi Devleti'nin kuruluşunun gelişimi ve ilerlemesi sürecinde üç önemli dönem öne çıkmıştır:

1. I. Şah İsmail'in tahta çıkışından I. Şah Abbas dönemine kadar olan süre (1501-1588).
2. I. Şah Abbas'ın saltanat dönemi (1588-1629).

¹¹⁶ Houshang Khosrobeigi, Elahemahub, Berrisi Sahtari va ecza-yı defter tevcihâti der asrı Safavi, **Tahran:Puzuhîşhay İransînâsî**, Cilt5, Sayı 2, 2015,34.

3. Şah Safi'nin saltanatı, Safevi Dönemi'nin sonuna kadar devam etmiştir (1629-1722).¹¹⁷.

Sadrazam Yargıtay unvanına sahip olanlar, en yüksek makamdaki kadılar veya vezirlerdir. Şah Tahmasb döneminde, Kadı padişahın halefi olarak görev yapmıştır. Padişah, iktidarı ve yönetimi kendi kontrolü altına aldıktan sonra, Yargıtay'ın temsil ve denetim yetkisini herhangi bir devlet yetkilisine vermeyerek bu görevleri tek başına üstlenmiştir. Şah Tahmasb döneminde, Yargıtay'ı 12 kişi yönetmiştir. Şah padişah olduğunda, veziri Şah Hüseyin Esfahani görev yapmış ve daha sonra 1524'te Hoca Celeleddin vezir olarak atanmıştır. Celeleddin'in öldürülmesinden sonra Mirza Şah Hüseyin göreve getirilmiş ve bu bakanlar Şah Tahmasb döneminde önemli görev ve mevkilere sahip olmuşlardır. Şah Tahmasb döneminde, 1536 yılında Sadr pozisyonu Amir Mu'izzed-dîn İsfahani'ye verilmiştir. Mu'izzed-dîn, kendisini Şia mezhebinin yayılmasına adanmış ve onun emriyle meyhaneler, tütüncüler ve kumarhaneler yıkılmıştır. Safevi Dönemi'nde din alimlerinin durumu bazen siyasi görevlerle de ilişkilendirilmiştir.

Şah Tahmasb döneminde, onun emriyle dönemin önde gelen din alimlerinden kazı Cihan Kazvi Hindistan'a gönderilerek Humayun'un sarayıyla sözleşme imzalamak üzere görevlendirilmiştir. Hâce Afzalud-din Muhammed Terke ise Şah Tahmasb'ın sarayının önde gelen alimlerinden biri olarak atanmıştır.¹¹⁸

3.2. Şah Tahmasb Döneminde Devletin Askeri Durumu

1501 yılında devletin kuruluşundan itibaren Safeviler, iç muhaliflere ve komşu ülkelerin saldırılarına karşı direnebilmek için milli kararlılığa dayalı bir ordu kurmuşlardır. Başlangıçta Safevi Devleti'nin düzenli bir askeri hükümeti bulunmuyordu ve askeri kuvvet olarak çoğunlukla Türk ve Moğol kabilelerinden yararlanılıyordu.¹¹⁹

¹¹⁷ R R.M Suri, **Tarih İran: Devre Safaviyan**, 1. Basım, Yaghoub Azhand (Çev) jami, 2001, 164.

¹¹⁸ R R.M Suri, **Tarih İran: Devre Safaviyan**, 1. Basım, Yaghoub Azhand (Çev) jami, 2001, 165.

¹¹⁹ Eralp Erdoğan, **Safevi Devleti'nin Askeri Teşkilatı**, Doktora Tezi, **Ankara: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı**, 2015, 385.

Şah İsmail iktidara geldiğinde iç ve dış duruma bağlı olarak donanımlı bir ordu kurma ihtiyacı hissetmiştir. Esasen I. Abbas dönemine kadar Safevi Devleti kendi içinde işlevsel bir teşkilata sahip bulunmuyordu. Safevi hükümdarları dini inançlara büyük önem vermişler ve bu inançlar doğrultusunda devletlerini güçlendirmişlerdir. Şah İsmail, silah ve savaş aletlerinin kullanımından hoşlanmamış ve bu nedenle savaş hareketini insani değerlerden uzak olarak nitelendirmiştir. Abbas döneminde bile, savaş silahları yay, hançer, balta, mızrak ve kılıç gibi geleneksel silahlarla sınırlı kalmıştır. Çaldıran Savaşı'ndaki Osmanlı zaferinin bir nedeni olarak ateşli silahların kullanılmaması gösterilmiştir. Nasr Allāh Falsafı'nın anlattığına göre 1514 Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı kuvvetlerinin 12 bin süvari 40-50 bin piyade sayılarından bahsedilmiştir.¹²⁰

Çaldıran Savaşı'ndan sonra, askerler farklı taktikler kullanmaya başlamışlardır. Savaşlarda daha yaygın hale gelen bir strateji olarak, düşman bölgeleri savaş sonrasında tahrip edilmiştir. Ayrıca arazileri, ormanları, ağaçları ve ırmakları da tahrip etmişlerdir. Bu nedenle, sonunda düşman yiyecek kıtlığıyla karşı karşıya kalmıştır.¹²¹

Safevi Dönemi'nde iki türü asker vardı. Birincisi Kullar, ikincisi ise Kızılbaşlar'dı.

3.2.1 Kurçiler

Kurçi kelimesi, savaş silahı ve teçhizatı anlamına gelmekte olup, savaşlarda kullanılan askeri bir birlik olarak bilinmektedir. Safevi Dönemi'nde Kurçiler, en iyi ordu olarak kabul edilmişlerdir. Bu birlikler, genellikle etkili Taif kökenli Şamlu ve Ustaclu gibi gruplardan meydana gelmişlerdir. Bu gruptan bazılarını Garipler denilmiştir. Kurçibâşî

¹²⁰ Firouzja, Ali Gholami, Heidarirad, Saeid, Sazman Nizami Safeviye Az Âghaz ta Payan devri shah Abbas Kabir, Tahran: Puzuhish dar Tarikh, Sayı 2, 2012,71.

¹²¹ Eralp Erdoğan, Safevi Devleti'nin Askeri Teşkilanı, Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı*, Ankara, 2015, 157.

¹²¹ Edwin R Vidovich, Petroshevsky, Ilya Pavlovich, *Tarih İran az zaman Bâstân tâ emruz*, Kishaverzi Keykhosrow (Çev) Tahran: Puyeş, 1980,180.

¹²¹ Eralp Erdoğan, Safevi Devleti'nin Askeri Teşkilanı, Doktora Tezi, *Ankara: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı*, 2015,385.

¹²¹ Eralp Erdoğan, Safevi Devleti'nin Askeri Teşkilanı, *Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı*, Ankara, 2015,157

ise Kurçilerin başkomutanıdır. Kürçibaşı, seçkin ve değerli Kızılbaş askerlerinden oluşan yüksek askeri yetkililer arasından seçilmiştir. Şah Tahmasb'ın saltanatının başlarında Kızılbaş aşiretleri arasında iç savaşlar yaşanmış ve bu çatışmalar genellikle orta kesimde gerçekleşmiştir. Bu durumda, padişahın emrinde sadece Kurçiler bulunmuştur. Şah Tahmasb döneminde ordunun ana merkezini Kurçiler oluşturmuştur. Devlet işleri için Şah Tahmasb her zaman Kurçilerden danışmanlık almıştır. 1525 yılında Rumlu, Tekelü ve Şah Tahmasb'a isyan eden Ustacalu, kendisini iyi bir şekilde gösterdiği bu savaşta Kurçiler tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Kurçiler, Ustacalu'nun mülklerini ele geçirmiştir. Savaş Sultaniye'den başlamış ve sonunda Kupek Sultan, Rumlu ve Tekelü ile yüzleşmek için onlarla birlikte savaş alanına katılmıştır. Sonuç olarak, Ustacalu bu savaşta yenilmiştir.¹²²

Kurçi ve dışında Çerkesler, Dağıstanlılar ve Gürcü köleleri gibi grup bulunmaktadı. Bu sınıf, yerel valiler, Gürcistan ve Dağıstan emirleri tarafından Safevi padişahlara hediye edilmiş veya saray tarafından satın alınmış kişilerden meydana gelmiştir. Bu sınıf sürekli savaş halinde olmuştur. Misket tüfeği, yay ve oklar gibi farklı silahlarla birlikte kılıçlar da kullanılmıştır. Bu sınıftaki asker sayısı 15.000'e kadar ulaşmıştır. Bu birliğin komutanlarına Kullar-Ağası denilmiş ve maaşları devlet hazinesi tarafından ödenmiştir.¹²³

Şah Tahmasb, ülkenin güçlü gençlerini asker olarak seçme geleneğini sürdürmüştür. Kurçiler, 15.000 bin kişiden oluşan daimi muhafız birliklerinden biri olarak dikkat çekmiştir. Şah Tahmasb döneminde Safevi ordusundaki asker sayısı 60.000'e kadar çıkmıştır. Kurçiler ise özel bir kraliyet muhafız birliği olarak padişahın güvenliği ve hayatıyla ilgilenmekten sorumlu tutulmuşlardır.¹²⁴

¹²² Fateme Ahangar Arjomandi, Berrisi anmelkardi Kurçiyân ba anvanî yaki az mühimterin avamil müvasir nizami der devre Şah Tahmasb evvel Safavi, **Tahran: Mütalaati İnan**, Cilt7, Sayı21, 2022, 10-11.

¹²³ Kanbaba Beyati, **Tarihi nizami İnan devre Safavi**, 1. Basım, Tahran: Settad büzürg İrtişastaran, 1974, 11-12.

¹²⁴ Aliakbar Velayati, **Payayi ferheng- va - tamadon - İslam va İnan (Az pedaysh ta Şukufâe)**, 1. Basım, 1. Cilt, Tahran: İdâre Neşr Vezâret Umûri Hârice, 2003, 984-985.

3.2.2. Kızılbaşlar

Bu sınıf, Safevi hükümetinin oluşumunda önemli bir rol oynamış olan Şamlu, Ustacalu, Baharlu, Tekelü, Afşar, Zülkadir ve Kaçar gibi 7 kabileye aittir. Kızılbaşlar, ok, yay, kılıç ve kalkan gibi silahlarla donatılmış askerlerdir. Bu sınıf özgürdü ve her zaman hizmete hazır olmakla birlikte, kendi istekleriyle görevden çekilebilirlerdi.¹²⁵ Askeri alandaki kilit görevler ve mevkiiler Kızılbaş emirlerinin kontrolü altında olmuştur. Şehirde ise diğer kuruluşlar da yer almış ve her biri günlük işlerin belirli bir bölümünü yönetmekten sorumlu olmuşlardır. Vilayetlerin yöneticisi ise Beylerbeyi olmuştur.¹²⁶

3.2.3. Deniz Kuvvetleri

Başlangıçta, Safevi hükümetinin bir donanması yoktu. Safevi padişahları, hiçbir zaman donanma kurma düşüncesinde olmamışlardır. Ancak I. Şah Abbas döneminde, Portekizlilerin saldırıları nedeniyle deniz kuvvetlerinin oluşturulması için İngilizlerden yardım talep etmek zorunda kalmışlardır.

3.2.4 Tophane

Safevi ordusunun topçu sayısı, dört bin kişiye kadar ulaşmıştır. Topçu başkomutanı, topçu komutanı olarak adlandırılmıştır. Şah Tahmasb döneminde 1529 yılında Özbeklerle yapılan savaşlarda top teknolojisinden bahsedilmiştir. Bu savaşlarda iki olayda Şeyhi Topçu ustası ve Şeyhi Bey Topçubaşı ustası anılmıştır. Üstad Şeyh Topçubaşı, Kaf şehrinin hükümdarını bastırıldığı için dikkat çekmiştir. 1552 yılında ise Derviş Bey, Erciş Kalesi'ni almak için topçu birliği komutanı olarak görevlendirilmiştir. Şah Tahmasb zamanında, topçular arasında ustalar ve uzman kişiler yer almıştır.¹²⁷

Top ve tüfenk kullanımının başlangıcı, 1487 yılında Kafkasya'daki savaşlar ve Gülistan Kalesi'nin kuşatılması sırasında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 15. yüzyılın ortalarında

¹²⁵ Kanbaba Beyati, **Tarihi nizami İran devre Safavi**,1. Basım, Tahran: Setdad büzürg İrtişastaran, 1974,74.

¹²⁶ Aliakbar Velayati, **Payayi ferheng- va - tamadon - İslam va İran (Az pedaysh ta Şukufâe)**, 1. Basım,1. Cilt, Tahran: İdâre Neşr Vezâret Umûri Hârice, 2003,877.

¹²⁷ Abdolrasool Kheyrandish, Mojtaba Tabrizniyatabrizi, Tupchi bashi der Asrı Safavi Az fansalari ta Masbdâri, **Fasılname Pozuhişi UlumTarihi**, Cilt11, Sayı2, 2019,67-68.

kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca, Şah İsmail döneminde, şahın kuvvetleri silahlarını kullanarak İran'ın orta bölgelerindeki muhaliflerini ortadan kaldırmıştır. I. Şah Tahmasb'ın 60.000 askeri, Kılıç ve mızrakların yanı sıra birçok savaşta tüfenk kullanmıştır. Özellikle Şah Tahmasb'ın Özbeklerle olan savaşında tüfenkler, Safevi yönetiminin başarısında önemli bir rol oynamıştır. Tüfenk kullanımı ve üretimi, Şah Tahmasb döneminde büyük ilerleme kaydetmiştir. 1514 yılındaki savaşın yenilgisinden sonra topun önemini fark eden Şah Tahmasb, ilk kez 1528 yılında Cem Savaşı'nda Özbeklere karşı top kullanmıştır. Ayrıca, Van Kalesi'ni ele geçirmek için muhteşem Süleyman ile yapılan savaşta da topçular kullanılmıştır.¹²⁸

Bütün bunlara rağmen Safevi ordusu için geleneksel silahlar önemliydi.

“Netikim Safevî askerlerinin çoğu Türklerin geleneksel silahlarından biri olan ok ve yayı kullanırlardı. Safevîler ateşli silahlar yaygınlaşmadan önce ok ve yay en etkili menzilli silah olarak görürler, Hz. Muhammed'in de savaşlar önce ok ve yay kullandığına atıfta bulunarak okçuluğa dini bir anlam yüklerlerdi. Safevîlerin kullandıkları yaylar Orta Asya'ya özgü bir tür olan bileşik (kompozit) yaylardı. Kompozit yaylar kısa olduklarından süvariye atla giderken kolay kullanım imkânı vermekteydi. Safevîler bu silah sayesinde klasik bir Türk savaş taktiği olan sahte ricatte atıyla düşmandan kaçarken geriye dönüp rahatça ok atabilmekte ve düşmana zayıf verdirebilmekteydiler. Bileşik yay; ahşap, boynuz ve bu iki malzemeyi birbirine yapıştırmaya yarayan hayvan sinirinden oluşan bir yay türüydü. Yayın gövdesi ahşap ve boynuzdan oluşmaktaydı. Ahşap yaya esnekliğini verirken boynuz ise sağlamlık katmaktaydı. Bileşik yaylar kullanılmadığı zamanlar uçları birbirine yakın bir daire şeklinde dururdu. Savaşta kullanılmak istendiğinde yayın her iki ucu tam tersi istikamette çevrilir ve yayın uçlarına kiriş takılarak yay kurulmuş olurdu.”¹²⁹

3.2.5. At

Safevîler savaşlarında atlardan da yararlanmışlar ve atlarının hızlı hareket etmesi için büyük çaba sarf etmişlerdir. Atlarının formda kalması için özen göstermişlerdir. Örneğin atlarını aşırı beslememek için dikkatli olmuşlardır. Atlar bazen aç şekilde bir günden fazla süren seferlerde görevlendirilmişlerdir. Savaş sırasında atların ihtiyaç duyduğu

¹²⁸ Akbar Falahi, Gholamhossein Fahimi, Erziyâbi saht Kâarbürdi silah âteşin der asrı Safavi, **Tarih İlm**, Cilt 13, Sayı 1, 2015, 69-70.

¹²⁹ Sertaç Şarıççek, Safevîler Dönemi İran'da Ordu ve Savaş, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2022**, 76.

yiyecekler, fethedilen bölgelerden temin edilmiştir. Safevi askerleri ve savaşçıları atlarına büyük bir sevgi ve değer vermişlerdir. Hatta atlar, onlar için mücevherler kadar değerli kabul edilmişlerdir.¹³⁰

3.2.6. Bayrak

Safeviler Dönemi'nde, Şah İsmail hariç tüm padişahların bayraklarında ve madeni paralarda aslan ve güneş motifleri yer almıştır. Bayrağın zemini yeşil olup, üzerine aslan ve güneş nakışları işlenmiştir. Bu bayraklarda aslan, farklı şekillerde ayakta, oturan, yarı yüzü, güneşten ayrı ve bağlı gibi farklı pozisyonlarda tasvir edilmiştir. Ancak Şah Tahmasb döneminde bayrak ve madeni paralarda aslan ve güneş yerine koyun resmi kullanılmıştır. Bayrağında ise Koç burcu (Hamel) simgesi çizilmiştir. Safevi Dönemi'nde farklı çeşitlere sahip bayraklar kullanılmıştır. Bunlara dair bazı örnekler şöyledir:

1. Bayraklarda genellikle çiçekler, çalılar veya zarduzi motifleri yer almaktaydı. Ayrıca bayraklarda Kuran'dan alınan ayetler de bulunabiliyordu.
2. Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar'ın (a.s) resmi bazı bayraklarda bulunmaktaydı.
3. Çift kenarlı beyaz bayraklarda aslan ve güneş figürleri yer almaktadır. Aynı şekilde aslan ve güneşi temsil eden heykellerin bulunduğu çift taraflı beyaz bayraklar da mevcuttu.
4. Safeviler döneminde Muharrem ayında bayrak kullanımı oldukça yaygındı. Ordunun savaşlarda moralini yükseltmek amacıyla dini bayraklar tercih ediliyordu¹³¹.

¹³⁰ Sertaç Şarıççek, Safeviler Dönemi İran'da Ordu ve Savaş, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Doktora Tezi**, Ankara, 2022, 74.

¹³¹ Aliakbar Sâdikî, Berrisi Nakış va caygâh perçem be ünvan yâk nemâdi milli rahkar hayi berayı takviyetân, Tez, **Merkezi mütâalaati râhburî derbirhane şûrâ-yı âlî inkılâb ferheng**, 2012, 61-62.

3.3. Ekonomik Durum

Safevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte İran'ın siyasi ve ekonomik durumu bugünkünden farklı bir şekilde değişmiştir. İran halkı, tarım, hayvancılık ve ticaret gibi geleneksel faaliyetlere devam etmiştir. Safevi padişahları ise ekonomik kalkınma ve ilerlemeye büyük önem vermişlerdir. Çiftçiler, Safevi Dönemi'nde önemli bir role sahip olmuş ve İran'ın ihracatının büyük bir bölümünü oluşturmuştur. Bu nedenle, Safevi Dönemi'nde İran'ın ekonomik sisteminin tarım ve hayvancılığa dayandığını açıkça söylemek mümkündür.¹³²

Şah İsmail döneminde ekonomik geri kalmışlık devam etmiş ve sadece bazı sosyal sınıflar büyümüştür. Bu dönem Safevi hükümeti için herhangi bir ekonomik büyüme veya refah getirmemiştir. Şah İsmail döneminde çiftçilerden ve köy halkından vergiler toplanmıştır. Vergi uygulamaları açısından Moğollar Dönemi'yle herhangi bir değişiklik olmamıştır. Diğer bir ifadeyle Şah İsmail'in hükümdarlığı zengin bir devlet olarak nitelendirilmemiştir. Fakir çiftçiler, sanayiciler, şehir ve kırsal halk, kötü bir ekonomik durumla karşı karşıya kalmışlardır.¹³³

Şah Tahmasb döneminde dış ticaret, birkaç geleneksel yöntemle gerçekleştirilmiştir. Bunlar şu şekildedir:

1. Türkistan'la ticaret yolu.
2. Hürmüz ticaret yolu, Hindistan'a giden bir yol.
3. Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasındaki ticaret yolu ve Rusya ile yapılan ticaret yolu.

¹³² Razieh Muhammad Kasimi, Mühim terin erkân İktisâdî İran dar devre Safaviye, *Nigâhî be Tarih*, 2012, 3-4.

¹³³ Ramin Yalfani, Berrasi Evzâ İktisâdî- İctmâ'î İran dar ahd Şah İsmail evvel Safavi, *Faslnâme-ilmî*, 5. Cilt, Sayı14, 2011, 146-147.

Bu dönemde aynı zamanda batılı ticari şirketler de İran'a giriş yapmıştır.Öte yandan, İran'ın Osmanlı İmparatorluğu ile olan ticareti, bu iki devlet arasındaki birçok savaş nedeniyle engellenmiştir. Yollar geçici olarak kapatılarak tüccarlara büyük zararlar verilmiştir. İki devlet arasındaki ticaretin engellenmesi, daha çok siyasi nedenlerden kaynaklanmıştır. Ancak, Amasya Barışı'nın ardından, iki hükümet arasındaki ticari ilişkiler nispeten düzelmeye başlamıştır.

Şah Tahmasb döneminde altın para değer kaybetmiş ve yerine gümüş sikke basılmıştır. Tüm bu ekonomik gelişmelerin nedeni, Safevi ve Osmanlı devletleri arasındaki savaştır. Devlet sonunda çöküş ve ekonomik kayıplarla karşı karşıya kalmış, Safevi hükümetinin ekonomisi zayıflamış ve kötüye gitmiştir. Artan vergiler, düşük verimlilik ve zararlılar nedeniyle çiftçiler çok fakirleşmiştir. Ayrıca, hırsızların ve haydutların saldırıları ve kervanların güvensizliği, bu yolların çoğunu tehdit etmiştir.¹³⁴

Şehirlerde sanayi ve refah sektörü giderek gerilemiş ve alıcılarını kaybetmiştir. Safevi Dönemi'nin ikinci yarısında zanaatkarlar ve el sanatları da gerilemiştir. Safevi Dönemi'nin ekonomik durumu, yabancı yazarların haritalarında yer almıştır. Ancak, Avrupalılar ipek ticaretine olan ilgileri ve uğraşları nedeniyle, o dönemde İran ekonomisinin ana yapısı yani tarım hakkında fazla bilgi vermemişlerdir.¹³⁵

Farklı halk hareketleri, Şah Tahmasb dönemindeki iktisadi bozulma nedeni ile devlete karşı gerçekleşmiştir. İlk ayaklanma 1535-1536 yıllarında meydana gelmiştir, Beylerbeyi ve hükümet yetkilileri Herat halkından haraç talep etmek için baskı yapmışlardır. Aynı zamanda bu ayaklanma, fidye istemeleriyle de ilişkili olmuştur. 1568 yılında ise Gilan'da Vali Ahmed Han Lahijani tarafından bir ayaklanma gerçekleşmiştir. Dördüncü ayaklanma ise emirlerin köylülere ve yoksullara zulmetmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu zulme karşı ayaklanmak zorunda kalan halk, ayaklanmayı 1572

¹³⁴ Edwin R Vidovich, Petroshevsky, Ilya Pavlovich ,**Tarih İran az zaman Bâstân tâ emruz**, Kishaverzi Keykhosrow (Çev) Tahran: Puyuş , 1980,184.

¹³⁵ Mohammadnabi Salim, Siyaseti İktisadi Safaviye va tasirri ân ber sukût devlet,**Puzuhîşhâyi ulum Tarih-i**,Cilt 10, Sayı 2, 2018,103-104.

yılında Ustacalu savaşçıları tarafından sonlandırmıştır. şah Tahmasb dđnemindeki bu ayaklanmalar, İnan şehirlerinde devlet, devlet memurları ve gđçlđlere karşı gerçekleşmiştir. Bu halk ayaklanmaları, devletin ekonomisini ciddi şekilde etkilemiştir.¹³⁶

3.4. Eğitim

Herhangi bir medeniyetteki eğitim sistemi, o toplumun insan gđlerini geliştirmekle sorumludur ve bir toplumun ilerlemesinin ve bağımsızlığının temel direğini oluşturur. Safevi dđnemindeki eğitim sistemi de bu temel prensiplere dayanmıştır.

1. Dini Eğitim: Safevi hđkđmeti, dini eğitimin yaygınlaşması ve derinleşmesine bđyđk önem vermiştir. Dinđ bilgilerin yanı sıra Kur'an-ı Kerim, hadisler ve İslam hukuku gibi konular da öğretilmiştir.

2. Medrese Sistemi: Medreseler, Safevi dđneminde eğitimin merkezi noktaları olmuştur. Bu okullarda İslamđ ilimler, felsefe, matematik, tıp, edebiyat ve gđzel sanatlar gibi çeşitli dersler verilmiştir. Medreseler, gelecekteki din adamlarının yetiştiği ve toplumun ileri gelenlerinin yetkinliklerini artırdığı önemli kurum olmuşlardır.

3. Tarikatlar ve Dervişlik: Safeviler dđneminde tarikatlar ve dervişlik faaliyetleri yaygınlık kazanmıştır. Tarikatlar, manevi eğitimin önemli bir parçası olarak kabul edilmiş ve insanların ruhsal gelişimine katkıda bulunmuştur.

4. Fars Edebiyatı: Safevi dđnemi, Fars edebiyatının altın ağı olarak kabul edilmiştir. şiir, edebiyatın merkezi bir unsuru olarak öne çıkmış ve şairlerin yetiştiği ve eserlerini geliştirdiği bir ortam oluşmuştur.

¹³⁶ Edwin R. Vidovich, Petroshevsky, Iya Pavlovich, **Tarih İnan az zaman Bđstđn tđ emruz**, Kishaverzi Keykhosrow (ev) Tahran: Puyeş, 1980, 180.

5. Sanat ve Mimarlık: Safevi döneminde sanat ve mimarlık büyük bir gelişme kaydetmiştir. Camiler, medreseler, saraylar ve diğer yapılar, estetik ve sanatsal değerlere önem veren bir anlayışla inşa edilmiştir.

Bu noktalar, Safevi dönemindeki eğitim sisteminin temel özelliklerini ve önemli unsurlarını yansıtmıştır. Bu sayede toplum ilim ve irfan bakımından geliştirilerek ilerleme ve bağımsızlık sağlanmıştır.¹³⁷

3.4.1. Bazı Alanlarda Safevi Eğitimi

Safevi Dönemi'nde çocukların eğitimi 6 yaşında başlamıştır. Gençler, 18-20 yaşlarına kadar sürekli olarak ders çalışmakla meşgul olmuşlardır. Bu yaşa kadar avlanma, atıcılık gibi etkinlikler dışında dışarı çıkmalarına izin verilmemiştir. Devlet, sıradan çocukların eğitiminde de benzer önlemleri almıştır. Şehzadeler haremdeki hadımlar tarafından yetiştirilmişlerdir. Veliht olarak seçilen şehzadelerin ilk görevleri, namaz, abdest, gusül ve oruç gibi ibadetleri öğrenmek olmuştur. Daha sonra Siret-i Nebi ve on iki imamın hayatları öğretilmiştir. Okuma yazma öğrenmeden önce ilim ve dini bilgiler edinilmiştir.¹³⁸

Safevi Devleti'nin eğitim alanındaki en önemli politikası, şiliğin yayılmasına olan ilgiyi artırmak olmuştur. Safevi Dönemi'nin en önemli eğitim merkezleri, cami ve okulların kurulması olmuştur. O dönemde eğitim iki ana kategoriye ayrılmıştır. Birincisi, camiler, okullar ve evlerde verilen temel eğitim. İkincisi ise yükseköğrenimi içeren okullardır (Medâris). Safevi Dönemi'nde en büyük Medâris (okullar), Şiraz, İsfahan ve Meşhed'deki okullardır. Bunların yanı sıra Süleymaniye okulları, Zülfikar okulları, Esfendiyar okulları, Nasserî (Abbasi) okulları gibi başka küçük okullar da kurulmuştur.¹³⁹

¹³⁷ Ali Vahdati Dameshmand , Shahin İravani, Münasebat Peşrâfti vâ terbiyeti dâr Tarih Âmuşuş va Perveriş İran âz dvereBâstân tâ peyân dvere Pehlevî, **7. Konferans Beyunlimilelly Mütâlâti Zebân**, Tehran: 2020, 26-27.

¹³⁸ Kourosh Zamani, Berrsi ta'lîm terbiyet dar devre Safavî, **Pozuîşnâme Ferhengî**, Sayı 1-2, 2011, 138

¹³⁹ Saber Adak, Asadi Soheila, Tâsis Medâris va Gustâriş Teshîyî dar Asir Safavî, **Fâsıl-nâme Meskuye**, Cilt 8, Sayı 26, 2013, 12

Safevi Dönemi'nde tıp büyük bir önem arz etmiştir. Hekimbaşı, önemli bir konuma sahip olmuş ve tıp bilimlerinde İbn-i Sina'nın kanunlarından yararlanılmıştır. Bu dönemde hastane ve eczane inşaatları artmıştır. İranlılar tıp alanında büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir. Ayrıca Safevi Dönemi'nde hikâye yazımı da büyük ölçüde gelişmiştir.¹⁴⁰

3.4.2. Şah Tahmasb Döneminde Türk Dilinin Önemi

O dönemde Azerbaycan Türkçesi, Kızılbaş Türkçesi olarak bilinmiştir. İranlı ve Avrupalı tarihçiler, Azerbaycan dilini Türkçe olarak adlandırmışlardır. Günümüzde yazarlar Azerbaycan Türkçesini Kızılbaş dili olarak adlandırmışlardır. Geçmişe dönecek olursak, 1532 yılında Şiraz halkı Farsça ve Türkçe konuşmuştur. Aslında Safevi ve Kızılbaş padişahlarının ana dili Türkçe olmuştur. Tebriz ve Kazvin halkı da Türkçe konuşmuş ve bu dil bu bölgelerde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Eskiden İsfahan'da yaşayanlar da Türkçe konuşmuş ve özellikle Abbas Abad mahallesinde Türkçe yaygınlık kazanmıştır. Safevi Dönemi'nde Türk dili birçok yerde yaygın olarak kullanılmış olsa da, Osmanlı Türkçesi lehçesinden biraz farklılık göstermiştir. Safevi sarayında Türkçe gazel, kasîde, şiir ve mesnevîler kaleme alınmıştır.¹⁴¹

Fars dili, İran halkı tarafından farklı dönemlerde kullanılmıştır. Safevi Dönemi'nde Farsça resmi dil olarak kabul edilmiştir. 233 yıllık Safevi dönemi boyunca, iç ve dış bölgelerdeki valilerin ve yöneticilerin tüm yazışmaları Farsça olarak gerçekleşmiştir. Yukarıdaki belirtildiği gibi, idari dairelerde ve Safevi sarayında Türkçe dili kullanılsa da Safevi Devleti'nin resmi dili Farsça olmuştur.¹⁴²

Fars dili, Safevi Dönemi'nde İran kimliğinin güçlü bir temeli olmuştur. Saray dili olarak kullanılan Farsça, hala Güney Asya, Kafkas Türkleri, Orta Asya ve diğer birçok bölgede

¹⁴⁰ Rasul Jafarian, **Tarih İran âz Âgâz tâ Pâyân Safaviyân**, Cilt 1, Tahran: İlm, 2014, 977.

¹⁴¹ Genceli Tarkan, **Devlet Safavi ve Zebân Türkî**, **Tehran: Pâyâm bahârstân**, Sayı 6, 2013, 293-298.

¹⁴² Hosein Goodarzi, **Mevkiyati Zebân vâ Edebiyât Fârisî der İran asri Safavi revâbit ân bâ zebân resmî vâ mili**, **Fâdsıl-nâme Mütâlaati Mili**, Sayı 3, 2013, 56.

önemli bir kültür dili olarak varlığını sürdürmektedir. İran halkının büyük bir kısmı, diğer ana dilleri konuşsa da Safevi Devleti'nin resmi ve ulusal dili olan Farsça olarak kalmıştır.¹⁴³

3.5. Şah Tahmasb Döneminde Kültür ve Sanat

3.5.1. Kültür

Kültürün ortaya çıkışı, insan yaşamının en anlamlı ve anlaşılabilir yönlerinden biri olduğu kadar en karmaşık yönlerinden biridir. Safevi Dönemi'nde İran'ın kültürel gelenekleri de dikkat çekici bir durumdadır. Devletin kuruluşundan sonra, Safevi hanedanı siyasi ve dini birliklerini kullanarak kültürlü bir toplum oluşturma çabası içerisinde olmuştur. Safevi Dönemi'nde kültür, kesinlikle uzun ve kapsamlı bir tartışma konusu olmuştur. Din, o dönemde İran kültüründe önemli bir rol oynamıştır.¹⁴⁴

Safevi Dönemi'nde alimler, filozoflar ve müjdeciler arasında fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Şii alimler arasında Arapça konuşulan ülkelerden gelenler tasavvufa ve sufilere karşı çeşitli eylemlerde bulunmuşlardır. Diğer din alimleri ve filozoflar ise ilahiyat söylemlerine ve felsefeye önem vermişlerdir. Medreselerin gelişmesi, dinî ilimlerin ve fikhın yaygınlaşması, kültürel büyüme ve gelişmeye büyük katkı sağlamıştır. Safevi Dönemi'nde çeşitli kütüphaneler de kurulmuştur. Bunlar arasında I. Şah Tahmasb Kütüphanesi, Sultan İbrahim Mirza Kütüphanesi ve Ulusal Fars edebiyatı konferansı gibi önemli kütüphaneler yer almıştır.¹⁴⁵

Kazvin kentindeki en önemli mimari gelişmelerden birini, Şah Tahmasb döneminde gerçekleşen saltanat binalarının yapım düzeni meydana getirmiştir. İsfahan'daki

¹⁴³ Mansur Sefatgol, Rethinking the Safavid Iran (907-1148 / 1501-1736) Cultural and Political Identity of Iranian Society during the Safavid Period, **Journal of Asian and African**, Sayı 70, 2006, 14.

¹⁴⁴ Bahramnejad Mohsen, **Tarih Ferheng va Temeddün İran dar devre Safavie (Bâ tâkidi ber hüviyyet ferhengî)**, Cilt 1, Tehran: Sâzmân mütâlââ va Tâdvin Kütib ulum insan-ı (Samt), 2018, 7.

¹⁴⁵ Mehrnoosh Khaverriz, Berâsi câygâh ferheng dar asri Safaviye, **Pozuhiş va mütâlâat ulum İslam**, Sayı 4, 2019, 45.

camilerin inşasında da önemli ve köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu faaliyetler, Safevi hükümetinin medeniyet ve kültürünün yükselmesi için büyük önem arz etmiştir.¹⁴⁶

Safevi Dönemi'nde kadının kültürel konumu önemli bir konu olmuş ve kültür alanında önemli kadın grupları oluşmuştur. Toplumun üst sınıflarında yer alan kadınlar genellikle köylü kadınların çoğunlukta olduğu aşiret teşkilatlarında, köylerde veya şehre yakın köylerde bir arada yaşamıştır. Bu kadınlar sanat ve zanaat faaliyetlerinde bulunarak topluma kültürel katkı sağlamışlardır. Ev işleriyle uğraşmak, yemek pişirmek, dikiş dikmek gibi görevler çoğu kadının günlük uğraşları arasında sayılmıştır. Ancak üst sınıf kadınlar genellikle çalışmamışlardır. Safevi Dönemi'nde birçok uygulamalı eğitim, bilim ve kültürün güçlendirilmesine dayalı girişimlerde bulunulmuştur.¹⁴⁷

3.5.2. Sanat

Safevi Dönemi'nde sanata verilen destek, siyasi, sosyal ve ekonomik şartlara bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Başlangıçta sanatın himayesi gelenekseldi, ancak sonrasında bu destek farklı bir şekilde değişmiştir. Bu dönemde, klasik metinlerden en güzel resimli el yazmaları hazırlanmıştır. Osmanlı sarayında birçok İranlı sanatçı yaşamıştır. 1555 yılında İran'a sığınan Hintli sanatçılar, İran ile Hindistan arasındaki ilişkilerin sağlamlaşmasına katkıda bulunmuş ve iki ülke arasında sanatçı mübadelesi gerçekleşmiştir. Hint kültürü ve sanatı, İran'da ve Hindistan'da yayılmıştır.¹⁴⁸ Şah Tahmasb, saltanatının 1525-1545 yılları arasındaki dönem büyük bir sanat tutkusunun olduğu bir dönem tanınmıştır. Kendisi bu dönemde sanatçılara büyük destek vermiştir. Ancak saltanatının son yıllarında sanata olan ilgisi azalmıştır. Şah Tahmasb'ın saray sanatçılarıyla olan ilişkisi o kadar güçlü olmuştur ki onları savaş ve kargaşa zamanlarında bile desteklemeyi ihmal etmemiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Rasul Jafarian, **Tarih İran âz Âgâz tâ Pâyân Safaviyân** Cilt 1, Tehran: İlm, 2014, 977-978.

¹⁴⁷ Mehrnoosh Khaverriz, Berâsi câygâh ferheng dar asri Safaviye. **Pozuhiş va mütâlâat ulum İslam-I**, Sayı 4, 2019, 45-46.

¹⁴⁸ Abbas Amanat, **Tarih İran Modern**, Cilt 1, Tehran: Kitab_i Pârsa, 2021, 82.

¹⁴⁹ İftikhar Kasımzaade, Hâtimpoor Zakir Rûrkard_i Safaviyan nisbet bâ hüner dar devre Şah Tahmasb Safavi, **Mâhnâme Akâk Ulum İnsan-I**, Sayı 31, 2019, 9-10

3.5.2.1. Resim

İran sanatının İslamiyet'ten sonraki en parlak dönemlerinden biri Safevi Dönemi olmuştur. Bu dönemdeki tasarımlar, İran ressamlarının zevkini en iyi şekilde yansıtan, güzel ve etkileyici eserler meydana getirmiştir. Şah Tahmasb, resim yapmayı Sultan Muhammed'den öğrenmiş ve sanata büyük bir önem vermiştir.

Resim yapmaya olan tutkusunu o kadar fazlaydı ki Kazvin'deki sarayının duvar resimlerine kendi eliyle katkıda bulunmuştur. Şah Tahmasb döneminde Sultan Muhammed, Muzaffer Ali, Dost Muhammed gibi ressam, Şehnâme gibi önemli eserlerin kopyalarını yapmışlardır. Safevi sarayında birçok yetenekli ressam yetişmiş ve Hudabande döneminde bu ressamlar ülkenin dört bir yanına yayılmışlardır.¹⁵⁰

Kraliyet sarayının duvarlarında çeşitli resimler yer almıştır. Özellikle Kazvin'deki Şah Tahmasb Sarayı Milli Kütüphanesi'nde Heft Evreng adlı bir tablo ve Şah Tahmasb dönemine ait dansçı ve müzisyenlerin benzer resimleri bulunmuştur.¹⁵¹

Şah Tahmasb, resim sanatına büyük destek vermek için elinden geleni yapmıştır. Hatta Bahram Mirza ve oğlu da resme ilgi duymuş ve resim yapmayı şerefli bir sanat olarak görmüşlerdir. Bu dönemin en büyük tablosu, 250 minyatür resmi içeren Tahmasbi'nin Şehnâme'si dir.¹⁵²

¹⁵⁰ Saeed Sajadi, Alireza Khajeh Ahmad Attari, Alireza Khodami, Mütâlâa Tahavvül'at Siyasî va Ferhengî dar devre Şah Tahmasb Safavi va tâssir 'an dar Nakkaş-i İn devre bâ bâztâb, **Tahran: Fesâlnâme İlmî nigâri**, 2020,95.

¹⁵¹ Colin P Mitchell, **New Perspectives on Safavid İnan**, Empire and Society, Taylor & Francis, 2011, 133.

¹⁵² İftikhar Kasımzaade, Zakir Hâtimpoor, Rûrkard i Safavidan nisbet bâ hüner dar devre Şah Tahmasb Safavi. **Mâhnâme Akâk Ulum İnan-I**, Sayı31, 2019, 5.

Şah Tahmasb dönemindeki değişikliklerden sonra, bazı ressamalar Şah Tahmasb'ın yeğeni İbrahim Mirza'nın yanına Meşhed'e taşınmışlardır. Meşhed'e en ünlüsü Ağa Mirak olan ve altı ressam gönderilmiştir.¹⁵³

3.5.2.2. Minyatür

Safevi Dönemi'nde resim sanatının en önemli unsurlarından biri insanı olmuştur. Bu nedenle, Safevi Dönemi resim sanatı Şah Abbas dönemine kadar gelişmiştir. Minyatür tarzı, Herat okulu ve daha sonra Tebriz okulu etkileşimiyle şekillenmiştir. Bu okulların önde gelen isimleri Behzad ve Sultan Muhammed olmuştur.¹⁵⁴

Tebriz minyatür stili, parlak ve zengin renklerin yanı sıra ustalıklı yapılan el işçiliğinin bir kombinasyonunu kullanmıştır. Şah Tahmasb'ın başkenti Kazvin'e taşınmasıyla birlikte, Kazvin mükemmel ve güzel minyatürler üretme konusunda öne çıkmıştır. En iyi minyatür örnekleri Şah Tahmasb döneminde yaptırılan Kazvin Sarayı'nda yer almıştır. Aynı zamanda Şiraz da minyatür sanatının önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. 1570 yılından sonra Şiraz atölyelerinde de minyatür eserleri üreilmeye başlanmıştır.¹⁵⁵

3.5.2.3. Mektep (Okul) Kelimesi

Mektep (Okul) terimi, sanat eserlerinin tipolojisi ve sınıflandırılması için kullanılır. İran'da farklı dönemlerde Bağdatî, Tebriz, Herat, Şiraz gibi hat sanatı okulları oluşturulmuştur. Smith'e göre, sanatçıların tarzları belirli bir dönemde "Okul" adı verilen bir koleksiyonda yer almaktadır. Safevi Dönemi'nde beş hat sanatı okulu kurulmuştur: Tebriz Okulu, Kazvin Okulu, Meşhed Okulu, Şiraz Okulu ve İsfahan Okulu.¹⁵⁶

¹⁵³ Saeed Sajadi, Alireza Khajeh Ahmad Attari , Alireza Khodami , Mütâlâa Tahavvül'at Siyasî va Ferhengî dar devre Şah Tahmasb Safavi va tâssir 'an dar Nakkaş-i în devre bâ bâztâb, **Tahran: Fesâlnâme İlmi nigâri**, 2020, 99.

¹⁵⁴ Shohreh Javdi, Berrasi Câygâh hüner devre Safavi, **Bağ Nazar**, Cilt 3, Sayı 5, 2006,9-10.

¹⁵⁵ Abdurrahman Deveci, İran Ve Osmanlı Minyatüründeki Savaş Ve Mücadele Sahnelerine Mukayeseli, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 10, Sayı 48, Şubat 2017, 317.

¹⁵⁶ Sadî 'î Aduldî Parisa, Ali Akbar Jafar va Shehab Sheidni, Seyri tahvîl hüner hoşnüvisî va envâ hutütan de mekâtîp hüner asir Safavi, Pâyganî- Mücellâtî tahsisî Nur, Cilt 4, Sayı 13, 2016,120-121.

3.5.2.4. Tebriz Okulu

Herat Şah İsmail'in saltanatının son dönemi ve Şah Tahmasb'ın saltanatının başlangıcında Safevi kitap resimlerinin merkezi haline gelmiştir. Ünlü ressamlardan Üstâd Kemâleddin Bihzâd, o dönemde Herat'ta yaşamıştır. Ancak, Özbeklerin savaşları sebebiyle Tebriz'e gitmek zorunda kalmıştır. Bihzâd ve arkadaşları, Herat ve Tebriz'deki atölyelerde Tahmasb Şehnâmesi gibi eserlerin yaratılmasında yer almışlardır. Bu dönemde batı (Tebriz) ve doğu (Herat) geleneği, ana mektep olarak şekillenmiştir.¹⁵⁷

Şah İsmail, Herat'ı ele geçirdiği zaman, sonunda hat sanatını Tebriz'e taşımıştır. Bu dönemde, Şah Mahmud Nişapurî, okulun gelişmesi için büyük çaba harcamıştır. Bu okulun gelişimi ve sanatsal ilerlemesi, Şah Tahmasb tarafından başlatılmıştır. Şah Tahmasb, sanata büyük bir ilgi duyduğu için Tebriz mektebi, o dönemde sanatın doruğuna ulaşmıştır. Tebriz hat okulu, 15. yüzyılın ortalarında sanatın en aktif merkezi haline gelmiştir. Tebriz okulunda, kitap şeklinde görülen hat sanatının icrası yapılmıştır. En önemlileri şunlardır:

1. Firdevsî'nin "Şehnâme" adlı eseri, 115 resimli olarak 1507 yılında Tebriz'e yazılmıştır.
2. Nizâmî'nin "Hamse" (Beş Mücevher) eseri, Ali tarafından 1509 yılında yazılmıştır.
3. "Bo'stan-Sadî" eseri, 1514-1519 yılları arasında hazırlanmıştır.
4. Firdevsî'nin Şehnâme-î eseri, 1524'te Muhammed Heravi tarafından yazılmıştır. Ayrıca aynı yıl içerisinde Sultan Muhammed Nur tarafından "Hamse Nizâmî" (Beş Mücevher) yazılmıştır.

¹⁵⁷Majid Reza Muft, Akbar chırag Naza, **Tahlil Rûvâyât şinâhtî Nigâra (Güzer siyavaş ez âteş) ez Şahnâme Şah Tahmasbî ber Mebnây ilgûyî pûrap**, Fasılname ilmi, 2020,157.

5. Şah'ın divanı, Abdullah Şeyh Mureed tarafından yazılmıştır.

6. 1529 yılında, "Hafız Divanı", "Divan Navai" nüshaları ve "Hamse Nizamî"nin başka bir nüshası Ebu Tahir tarafından derlenmiştir. Ayrıca 1539 yılında "Yusuf ve Züleyha" nüshası da hazırlanmıştır¹⁵⁸.

Farsça sanatının en iyi ve en güzel nüshaları, Tebriz atölyesinde hazırlanmıştır. Tebriz şehri, geçmişte Safeviler'in başkenti olması ve düzenli kitap resimlemesiyle çok ünlenmiştir. Ancak, 1576 yılında Tebriz Okulu resimde belirgin bir gerileme yaşamıştır. Şah Tahmasb'ın sanata olan ilgisinin azalması ve sanatçılara destek vermemesi nedeniyle, sonunda sanatçılar dağılmışlardır. Bir kısmı Hindistan'a göç ederken, bir kısmı da Meşhed'e gitmiş ve geri kalanlar kendi atölyelerini kurmuşlardır. Tebriz Okulu'nun üç önemli eseri vardır:

1. "Hamse Nizamî" veya Tahmasbî Hamsesi (Beş Mücevher)

2. Şah Tahmasb'ın Şehnâmesi

3. Heft Evreng Câmî

Safevi'nin Tebriz mektebinde yaklaşık 50 yıl süren bu okulun çalışmaları, dünya çapında takdir görmüştür.¹⁵⁹

3.5.2.5. Şehnâme –Tahmasbî Nedir

Şahnâme, Safevi Dönemi'nde yaratılan ve padişahların tarihini anlatan bir kitaptır. Bu kitap, İran'ın farklı bölgelerinde dolaşmış ve insanların zihinlerini şekillendirmiştir. Aynı zamanda Türklerin, Moğolların ve Arapların hükümdarlarına ilham vermiştir. Şehnâme'nin en sanatsal nüshaları, Şah Tahmasb döneminde hazırlanmıştır. Safevi

¹⁵⁸ Sadî 'î Aduldî Parisa, Ali Akbar Jafar, Shehab Sheidni, Seyri tahvîl hüner hoşnüvisî va envâ hutütan de mekâtîp hüner asır Safavi, **Pâyganî- Mücellâtî tahsisî Nur**, Cilt 4, Sayı 13, 2016, 121-124.

¹⁵⁹ Mahtaab,Dâdhâkh Karim Hajizadeh, Bâstân sinâsî ve tarih: tasvir zenân der Nigâre hay mekteb Tebriz vâ mütün devre Safavi, **Zen der ferheng ve hüner**, Cilt 12, Sayı 2, 2020, 269.

Dönemi'nde hikaye anlatıcıları, Şahnâme hikayelerini Safevi padişahlarının huzurunda anlatırlardı. Bu nedenle Şahnâme'yi okumak için geniş bir saray ortamı oluşmuştur. Ayrıca Şahnâme, Babür ve Osmanlı Sarayı için özel bir üne sahip olmuştur.¹⁶⁰

Tahmasb Şehnâmesinin, Firdevsi'nin Şehnâmesi'nin 15. yüzyıldaki nüshalarından biridir. Bu eser, Şah İsmail döneminden Şah Tahmasb dönemine kadar, Tebriz saltanatının kütüphanesinde oluşturulmuş ve söz konusu eserler Şah Tahmasb'ın döneminde devam etmiştir. Bu nüsha, 1520-1530 yılları arasında mükemmeliyet aşamasına ulaşmıştır. Şehnâme'nin kitap şeklinde düzenlenmesinin temel amacı, milliyetçilik duygusunu artırmak ve İran kültürünü teşvik etmeye yönelik siyasi bir hareket ortaya koymak olmuştur. Mevcut kavramlar, Firdevsi'nin Şehnâmesi ile tam bir uyum içinde olup, Şah Tahmasb'ın Şahnâmesi ile örtüşmektedir. Bu nedenle Şahnâme'deki kavramlar, İran'ın efsanevi ve destansı tarihini anlamada önemli bir rol oynamıştır.¹⁶¹

Şahnâme, İranlıların kaderini ve bu toprakların kahramanlarının cesaretini mitolojik bir boyutta anlatan bir kitap olarak tanınmıştır. Aslında Tahmasb'ın Şehnamesi'nin tam olarak ne zaman başlayıp ne zaman tamamlandığı kesin olarak tespit edilememiştir. Ancak, Behzad ve bir grup öğrencisinin 1528 yılında Tebriz'e geldiği tahmin edilmiştir. Bahari'ye göre bu eserler Herat ve Tebriz atölyelerinde bu dönemde yapılmıştır.¹⁶²

Bu eser, Safevi Dönemi'nin en değerli el yazması Şahnâme'lerinden biri olmuş ve dünyanın en güzel albümleri arasında yer almıştır. Şah Tahmasb Şahnâmesi, Şah İsmail'in vefatına kadar tamamlanmamıştır. Geriye kalan kısmı Şah İsmail'in ölümünden sonra, Şah Tahmasb'ın gözetimi ve desteğiyle tamamlanmıştır. Tahmasb'ın

¹⁶⁰ Mansur Sefatgol, Rethinking the Safavid Iran (907-1148 / 1501-1736) Cultural and Political Identity of Iranian Society during the Safavid Period. **Journal of Asian and African**, Sayı 70,2006,14.

¹⁶¹ Aliriza Ghunchei , Masoud Ahmadi va Rahman, Ghaffari Berrsi Sebkhây Müdüreti der Şahnâme Şah Tahmasbî ber pâyê Nigârîşhay esâtîri hamâsî ve tarih, **Mütâati hümer İslâm-î**, Cilt 17, Sayı 39, 2020, 266.

¹⁶² Majid Reza Muft, Akbar çirag Naza, **Şahnâme Şah Tahmasbî (Şehnâmehâ-4)**, 1. Basım ,Tehran: Zerîn ve Semin,2020,158.

Şahnâmesi birçok kez yeniden basılmıştır, ancak en ünlüleri dört mükemmel yeniden basımdır. Bunlar:

1. 1981’de Harvard Üniversitesi tarafından yeniden basılmıştır.
2. 2021’de Metropolitan Müzesi tarafından yeniden basılmıştır. Özel bir baskı olarak yeniden basılmış (244 adet).
3. Yeniden basılmış kopya, özel baskı (244)
4. Ferhengestân’ın 2013’te yeniden basılan baskısı.¹⁶³

3.5.2.6. Beş Mücevher (Nizâmî Hamse) Şah Tahmasb

Şah Tahmasb dönemindeki ikinci büyük eseri, Şah Tahmasb’ın emriyle 1539-1543 yılları arasında hazırlanan Beş Mücevher (Hamse Nizamî)’dir. Bu kitap, şu anda Londra’daki Kütüphane Müzesi’nde korunmaktadır. Tebriz Okulu tarzında yapılan bu kitap, yaprak boyutları 25.36 x 80.4 cm olan bir el yazmasıdır. Bu eserin giriş kısmında, saray duvarına Şah Tahmasb’ın adı işlenmiştir. Bu nüsha, hayvan tasarımlarıyla süslenmiş ve 396 yapraktan oluşan bir el yazmasıdır.¹⁶⁴

Hamse Nizâmî veya Beş Mücevher, beş Mesnevi’yi içermektedir:

1. Mahzen-i Esrar
2. Hüsrev ile Şirin
3. Leyla ile Mecnun

¹⁶³Nia Muhammed Cevad Ahmadi, Nigarehây Şahnâme Tahmasbî az Harvard ta Ferhengestân Hüner, **Fasılname Nakd Kitab**, Cilt 1, Sayı1 2, 2014, 41-42.

¹⁶⁴Somaz Amirrashed, Hünarmandân Târâhi Tasheurhai Khamsa Nizami, **Tahran:Kitapdari va Etlahrâsani**,2020,35.

4. Heft Peyker

5. İskendernâme

Bu eser büyük ihtimalle Şah Tahmasbi'nin Şahnâme'sinden sonra, 1538-1542 yılları arasında yazılmıştır.¹⁶⁵

3.5.2.7. Herat Okulu

Herat Okulu, İran'daki en parlak resim okullarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu okul, Üstâd Kamaluddin Behzad'ın liderliği altında faaliyet göstermiştir. Behzad, bu okulda İran konularını göstermek için Çin resim tekniğini kullanma girişiminde bulunmuştur. Herat Okulu, İran resminde ulusal bir tarzın yaratılmasında büyük rol oynamıştır. Okulun yapılarında geometrik ve mimari unsurlara dikkat edilmiştir. Ayrıca Herat Okulu'ndaki peyzaj resimlerinde renkler, yavaş yavaş kırmızıdan maviye doğru bir geçiş göstermiştir. Bu dönemde tabloların köşelerinde altın renkli detaylar önemli bir değer taşımıştır. Herat Okulu, bu dönemdeki önemli kazanımlardan bazıları Beş Mücevher (Hamsa Nizâmî) ve Şah Tahmasb'ın Şahnâmesi'dir.¹⁶⁶

Herat Okulu, 1404-1505 tarihleri arasındaki dönemi kapsamış ve iki farklı bölüme ayrılmıştır. Bu okulda resimler dini ve dini olmayan yapılar olarak sınıflandırılmıştır:

Dini yapılar içinde camiler, Kabe ve okullar yer alır. Bu okulun resimlerinde ise din dışı yapılar olarak saray mimarisi ve askeri surlar görülür.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Mohamareza Sharifzade, Zahra Taghadosnejad ,Berrisi Tatbiqqi dâstân Nigâri Majnun dar Miyân Ddâm Khamsa Tahmasb_i Bâ Parchi mazbât dar muze bustân ba Shimara saabt1928.2, bar Nazar-i Benamtmet. *Puzohshi İlmi Mutaalitati Hüner İslami*, Sayı 34,2019, 35.

¹⁶⁶ Hassan Hashemizarj, Mefahim Meshtarak Baghsazi dar devri Timur-i va Safavi ba takid bar Nighar hai Bagh Du Maktab Herat va Maktab dum Tabriz, **Tahran:Du Fasilname İlmi Nigarine Hunar İslam**, Sayı21,2020,24.

¹⁶⁷ Mehdi Mahammadzadeh, Maryam Masina Asıl, Mimari Dar Nakashi Maktab Herat.**Tahran: Du Fasilname**,Cilt2, Sayı 3, 2016, 32.

3.5.2.8. Kazvin Okulu

Kazvin Hat Okulu, Tebriz Okulu'nun devamı olarak kurulmuştur. 1554 yılında Şah Tahmasb başkenti Tebriz'den Kazvin'e taşıdığı için birçok sanatçı da Kazvin'e göç etmiştir. Ayrıca Şah'ın emriyle Malik Dilmî, Meşhed'den Kazvin'e getirilmiştir. Ancak 16. yüzyılın ikinci yarısında Şah, Tebriz Okulu yöntemine daha az önem vermiştir ve bu da önemli el yazmalarının 20 yıl boyunca Kazvin'de üretilmemesine neden olmuştur. Kazvin Okulu'nun ünlü ressamı arasında üstad Muhammed kazvinî, Sadık Bey Afşar, Ali Asgar Kaşani, Murad Deilmi, Mevlana Mirmsour, Mevlana Şeyh Muhammad gibi isimler yer almıştır. En ünlü nüshalar da Kazvin'de hazırlanmıştır.

1. Fahnâme'î Şah Tahmasb döneminde Ağa Mirek ve Abdul-Aziz tarafından hazırlanmıştır.

2. Şehnâme Firdevsî (Şah Abbasi) 1586-1596 yılları arasında yazılmıştır.¹⁶⁸

Şah, 1554 yılında başkenti Kazvin'e taşıdığına, Şah'ın isteği üzerine orada Sa'adat Abad adına büyük bir bahçe ve bir devlet konağı inşa edilmiştir. Adliye (dîvanhâne), misafirhane, hâramhâne ve devlet hazinesini barındırmıştır. Şah Tahmasb, Kazvin başkentini Erdebil, Tebriz ve Sultaniye gibi şehirlerle eşit hale getirmek için o şehirde birçok güzel bina inşa ettirmiştir. 1540 yılından sonra Şah Tahmasb'ın teşvik ve sanata olan ilgisi yavaş yavaş azalmıştır. Son olarak, resmin popülerleşme merkezi doğuya taşınmıştır. 1564'te Meşhed'in hükümdarı olan İbrahim Mirza, birçok ressamı Tebriz ve Kazvin'den sarayına çağırmıştır. Bu ressamlardan Heft Evreng nüshasını hazırlamalarını istemiştir. Ünlü ressamlar arasında Şeyh Muhammed, Muzaffar Ali ve Mirza Ali öne çıkmıştır. Heft Evreng'in hazırlanması 1556-1565 yılları arasında 10 yıl sürmüştür. Kazvin Okulu, Herat ve Türkmenlerin etkisiyle şekillenmiş ve İran resim tarihinde kalıcı eserler bırakmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Sadî 'î Aduldî Parisa, Ali Akbar Jafar, Shehab Sheidni, Seyri tahvîl hüner hoşnüvisî va envâ hutütan de mekâtîp hüner asır Safavi, **Pâyganî- Mücellâtî tahsisî Nur**, Cilt 4, Sayı 13, 2016, 125.

¹⁶⁹ Hasan Yousifi, Tacrüba va Tahlil Nakâşî İran-i Maktab Kazvin (Nimâî düvüm karın dâhîm hicrî), **Tahran: Dânishgâh-i Hüner**, 2002, 1002.

3.5.2.9.Şahnâme Şah Tahmasb'ın Ressamlar ve Kâtibleri

- Şah Muhmud
- Dost Muhammed
- Ağa Mirak
- Mir Musavvir
- Nişapuri
- Şeyh Mahammad
- Muzaffer Ali
- Mirza Ali
- Mirsyyid Ali
- Abdussamed
- Hasan Baghdadi
- Basidan Kâre
- Mirza Ahmet
- Abul-Aziz
- Abdul Wahid
- Kadimi
- Kasim Kâtib¹⁷⁰

¹⁷⁰ Sedat Kerimpur Ermekî, **Tarrâhî libâs der meyân nigâr-e hay Şahnâme Şah Tahmasb**, I. Basım, Tehran: Kelidî Pejvâ, 2021,27.

3.5.2.10. Mimari

Şah Tahmasb dönemi'nde mimari gelenek bir tarz sergilemiş ve İran mimarisinin en güzel ve görkemli eserlerini içermiştir. Bu dönemde Safevi Devleti tarafından cami, saray yapımı ve büyük türbelerin yeniden inşası gerçekleştirilmiştir. 1536 yılında büyük Kızılbaşların türbesi ve 1542 yılında Şeyh Safiuddin Erdebili'nin mezarı tamamen genişletilmiştir. Şah Tahmasb döneminde halkın rahat yaşamasını sağlamak amacıyla birçok yol ve kervansaray inşa edilmiştir. Kirmanşah'tan başlayıp Meşhed'de son bulan Horasan yolunun üzerindeki en büyük kervansaraylardan biri de bu dönemde yapılmıştır. Ayrıca Tebriz'de saray mimarisinin inşası da emredilmiştir. 1549 yılında başkent Tebriz'den Kazvin'e taşındığı için yeni yerleşim yerleri oluşturmak ve yeni yapılar inşa etmek için büyük çaba sarf edilmiştir.¹⁷¹

O dönemde İsfahan şehri, Safevi Dönemi'nin mimari külliyelerinin ana merkezi haline gelmiştir. Şah Tahmasb ve diğer padişahlar, bu dönemde birçok bina inşa etmişlerdir. Ancak, o dönemde yaşanan birçok savaş nedeniyle mimari eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşamamıştır.¹⁷²

3.5.2.11. Halı Dokuma

Safevi Dönemi'nde İran'da halı dokuma sanatının zirveye ulaştığıdır. Gerçekten de İran'da bu sanatın büyük döneminden geriye kalan tek örnek olan en güzel halılar Safevi padişahlarına ait olmuştur. Halı dokumacılığı, İran'da eski kökleri olan bir sanat olmasına rağmen, ticaretini ve faaliyetlerini geliştirenler aslen Safeviler olmuştur. Londra'da şu anda saklanan halılar, Erdebil halıları olarak tanınmış ve Şah Tahmasb döneminde "Nakş Şikargah Milan" adıyla anılmıştır. Tahmasb dönemi, halı dokumacılığının büyük bir ilerleme kaydettiği dönem olmuştur. Bu dönemde pahalı giysiler üretilmiş ve saraylarda güzel perdeler kullanılmıştır. Şah Tahmasb dönemi'nde ipek ihracatı komşu ülkeler için büyük önem arz etmiştir. Bu döneme ait karmaşık

¹⁷¹ Kasımzaade, İftikhar ,Hâtimpoor, Zakir, Rûrkard_i Safavidan nisbet bâ hüner dar devre Şah Tahmasb Safavi. *Meşhed: Mâhnâme Akâk Ulum İnsan-I*, Sayı31, 2019, 9.

¹⁷² Rasul Jafarian, *Tarih İran âz Âgâz tâ Pâyân Safaviyân* Cilt 1, Tahran: İlm, 2014,977.

desenlere ve parlak renklere sahip halılar Avrupa ve Rusya'da da beğeniyle karşılanmıştır.¹⁷³

Tarihçilere göre halı dokuma sanatı Safevi Dönemi'nde özellikle Şah Tahmasb zamanında büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Şah Tahmasb, Herat, Kazvin, Kaşan ve Hamedan gibi şehirlerde çok sayıda atölye kurarak bu sanatın gelişimine büyük katkıda bulunmuştur.¹⁷⁴

3.5.2.12. Çömlekçilik

15. yüzyılın ortalarında Çin ile Ortadoğu arasındaki ticaret büyük önem taşımıştır. İran, mavi ve beyaz hamurlu çömlekçilikleriyle dikkat çekmiştir. Bu çömlekler, Çin'e benzer bir hamur kullanılarak üretilse de taklit Çin hamuruyla yapılmıştır. Çin çanak çömleği, İran'a kara ve deniz yollarıyla götürülmüştür. Şah Tahmasb dönemi'nde çömlekçilik sanatı büyük ölçüde teşvik edilmiştir. Özellikle Kirman ve Meşhed şehirlerinde porselen üretimi oldukça güzel icra edilmiştir. İnsanlar, kendi ürettikleri porseleni tercih ederek Çin'in porselenlerine alternatif olarak kullanmışlardır.¹⁷⁵

Şah Tahmasb dönemi'nde, fincanlar, tabaklar, şişeler gibi çeşitli kaplar kullanılmış ve bu kapların üzerine İranlı sanatkarlar tarafından zevkli ve becerikli resimler yapılmıştır. İran çömlekçiliği, Çin çömlekçiliğinden sonra doğu ve batıda ün kazanmıştır.¹⁷⁶

3.6. Din

Gadir-î Hum, Hz. Muhammed (s.a.v)'den sonra Müslümanların lideri olarak Hz. Ali (r.a)'nin belirlendiği bir bölge olmuştur. Ancak Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslam aleminde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bir taraf Şii taraftarı olmuş, diğer taraf

¹⁷³ Rasul Jafarian, **Tarih İran âz Âgâz tâ Pâyân Safaviyân** Cilt 1, Tehran: İlm, 2014,979.

¹⁷⁴ Seyed Ali Mojabi, **Mukaddiöe ber Tarih Feriş destbâf-i İran ez zuhur ta pâyân Karn Nuzdahum**, 1.Basım,Tahran: Mevsüse Ferhengi hüner: Shqyqrwstyy, 2002,20-21.

¹⁷⁵ Ahmed Salehi Kakhki, Hosein Sedighian, Bâresi revand tevellüd Sifâlîne hây âbii va safid dar İran tayî edvâr Muhtelef, **Tahran: Faslnâme ilmî**, Sayı 5,2013, 3.

¹⁷⁶ Aliakbar Velayati, **Puyâyi Ferheng va temeddün İslâm va İran**, 1. Cilt, Pedâyiş va Şugufây-I, 2003,981.

ise Sünni taraftarı. Şiiler, Hz. Ali'nin (A.S) Allah'ın Resulü'nün halefi olduğunu düşünmektedirler. Sünniler ise Allah'ın Peygamberi tarafından bir halefin atanmadığını savunmaktadırlar. İlk başlarda Abbasiler Dönemi'nde şiiler İran'ın kuzey bölgelerine yayılmışlardır. Safevi devletinin kurulmasıyla birlikte Şah İsmail'in padişah olmasıyla şii mezhebi resmi olarak ilan edilmiştir.¹⁷⁷

Şii mezhebi, Safevi Dönemi'nde İranlıların birliğinde önemli bir rol oynayan ve Safevilerin düşüncesini oluşturan bir unsur olmuştur. Geçmişte, Hâce Ali döneminde İsmail ve ailesi Şii kimliklerini açıkça ortaya koymuşlar ve Şah İsmail, padişah olmadan önce kendisini on iki imamın emirlerini uygulayıcı olarak tanıtmıştır¹⁷⁸.

İsmail Şah, Akkoyunlu aşiretleri üzerinde üstünlük sağlayarak Tebriz'e ilerlemiş ve 1501'de Safevi devletinin ilk padişahı olarak taç giyme törenini düzenlemiştir. Safevi Devleti'nin kuruluşunda attığı ilk adım, şii mezhebini tüm devletin resmi dini olarak ilan etmek olmuştur.¹⁷⁹

“Şah İsmail'in Şiâ alanında yaptığı diğer bir yenilik, Ezan-ı Şerif'e yaptırdığı eklemeler olmuştur. 'Eşşedü Enne Muhammeden Resullullah'dan hemen sonra 'Eşşedü Enne Aliyyen Veliyullah' ve " Hayy Ale'l-Felah" dan sonra da "Hayyi Ala Hayrü'l-amel', 'Muhammed ve Ali Hayrü'l –Beşer' sözlerini ilave ettirmiştir.”¹⁸⁰

Aslında Tebriz şehrinin halkı çoğunlukla Sünni inancına sahiptir. Ancak Şah İsmail, Tebriz'de hükümetini kurduğunda, şehirdeki şii nüfusun bir kısmı başlangıçta padişaha destek vermemiştir. Sonunda şah, güç ve otoritesiyle onları kontrolü altına almıştır. Şah, Tebriz ve diğer şehirlerde şii inancının yayılmasını amaçlamıştır. Birkaç imamla görüşerek onlardan fikir aldıktan sonra sonunda Tebriz Cuma Camii'nde on iki imamın hutbesini okutmuştur. Hutbede, Tebriz halkına şii mezhebini kabul etmeleri konusunda

¹⁷⁷Hasim Hejazifar, **Şah İsmail Evvel ve va Ceng Caldıran**, 1. Basım, Cilt 1, Tehran: İntişârti Sazman İsnâd Mili, İran Tehran, 1995, 69-70

¹⁷⁸ Ashhraf Ehsani, Nusret Hatun Elewi, Vahdet Mezhebi İraniyan der devrei Safavi, **Tahran: Şia Şinasi**, Cilt 12, Sayı47, 2014, 265.

¹⁷⁹ Jafarian, Rasu, **Tarih İran âz Âgâz tâ Pâyân Safaviyân**, Cilt 1, Tahran: İlm. 2014, 997.

¹⁸⁰ Sultan Paçacı Vurgun, Safevilerin Anadolu Faaliyetleri (Şah İsmail'in Ölümüne Kadar), **Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, 2021, 81

Allah'ın yardımıyla kılıcı çekecekleri konusunda uyarılarda bulunmuştur. Sünni olanların bir kısmı korktukları için Şii mezhebini kabul etmişken, diğer bir kısmı ise bu inancı kabul etmemiştir. Bu durum, sonuç olarak Tebriz halkının büyük bir kısmının katledilmesine sebep olmuştur.¹⁸¹

Mevlana Ahmed Erdebili, Şah İsmail adına hutbe okurken camide bulunan bazı kişiler, Kızılbaş askerlerinin korkusundan dolayı onun önünde durmak isteseler de bunu gerçekleştirememişlerdir. Şii mezhebinin ilanı, Şah İsmail'in en önemli dinsel eylemi olmuştur. Şah İsmail'e göre, bu eylem Safevi hükümetinin halkını birleştirmiştir.¹⁸²

1501 yılında Safevilerin siyasi zaferi ve İran'da Şiiliğin resmileştirilmesi, İran toplumunda din bilimleri alanında yeni bir hareketlilik başlatmıştır. Safeviler sadece siyasi güçlerini değil, aynı zamanda İmamiyye Şiası hakkında birleştirici bir vizyon sergilemişlerdir. Hedeflerine ulaşmak için zaman zaman rakiplerine karşı kılıç kullanmaktan çekinmemişlerdir.¹⁸³

3.6.1. Âlimlerin Rolü ve Şah Tahmasb'ın Şiiliği Yayma Çabaları

Şii mezhebi, Safevi Devleti sisteminde en eksiksiz mezhep olarak kabul edilmiştir. Ancak Şah İsmail'in vefatından sonra halefi, İran'daki şii âlimlerle birlikte çalışarak 12 şii imamın merkezi bir rolünü üstlenmiş ve zamanla dikkat odakları değişmiştir. Şah Tahmasb, saltanatının başında babasının politikasını sürdürmeye çalışmıştır. Önceleri âlimlere saygı göstermiş ancak ne yazık ki zamanla ilişkilerini tamamen siyasi bir şekle dönüştürmüştür. Örneğin kendi politikalarına karşı çıkan bazı âlimleri İran'dan sürgün etmiştir. Bu âlimleri ülkeden çıkarmasına Lübnan'dan karşın şii mezhebinden bazı âlimleri ülkesine davet etmiştir. Bu davetle Lübnan'dan gelen ünlü âlimler arasında Şeyh Abdülsamed Hâris, Zeynelâbidîn, Hilî ailesinden Ülemayi vb. İsimler öne

¹⁸¹ Sultan Paçacı Vurgun, Safevilerin Anadolu Faaliyetleri (Şah İsmail'in Ölümüne Kadar), **Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, 2021, 82.

¹⁸² Mehmet Çelenk, **16-17. Yüzyıllarda İran'da Şiiliğin Seyri**, 1. Basım, Emin Yayınları, 2013, 182.

¹⁸³ Muhsain Behzad Nejad, Ceryani Şinâsî Tarihi İlim Kalam Dini - Şii drt Asrı Safavi, **Puzuhish hayi ilim va din**, Cilt 10, Sayı1, 2019, 166-167.

çıkmiştir. Ünlü âlimlerin göç etmesi, Şah Tahmasb döneminde Safevi Devleti'nin temel politikalarından biri haline gelmiştir.¹⁸⁴

Safevi Dönemi'nde âlimler, siyasi ve kültürel güç açısından önemli bir rol oynamışlardır. Şii mezhebinin öğretilmesi konusunda bazı engeller ortaya çıkmıştır. Çünkü Şii eğitim belgeleri ve kitapları çoğunlukla Arapçaydı. Bu nedenle Şah Tahmasb, Irak'tan âlimleri davet ederek bu belgelerin ve kitapların Arapçadan Farsçaya çevrilmesini sağlamıştır. 12 imamın biyografileri gibi Arapça metinler, Şah Tahmasb'ın emriyle şii mezhebini güçlendirmek amacıyla tercüme edilmiştir. Ayrıca Şii mezhebi hakkında birçok kitap yazılmış ve tercüme edilmiştir. Şah Tahmasb, aldığı bu önlemlerle İran'da şiiliği güçlendirmiştir. 1528 yılında Şah Tahmasb, araştırmacı Ali Alkaraki'yi davet etmiştir. Bu dönemde muhakkik Ali Karaki, şii hükümlerini ve inançlarını yaymak ve ilerletmek için birçok önlem almıştır.

Safevi Dönemi'nde muhakkik Ali Karaki, önemli bir etki ve nüfuz kazanmış ve şii mezhebinin kurucusu unvanını almıştır. 10-11. yüzyıllardan itibaren diğer ülkelerden yaklaşık 60 âlim İran'a gelmiştir. Özellikle muhakkik Ali Karaki önderliğindeki âlimlerin çabalarıyla şiiilik döneminde birçok ilerleme ve gelişme kaydedilmiştir. Bu âlimler, şii hükümlerini ve öğretilerini toplumda yaymak ve diğer bazı görevleri yerine getirmekle görevlendirilmişlerdir.

1. Safevi Devleti'ni toplumda meşru bir hükümet olarak kurma çabalarında bulunmuşlar ve devlet muhaliflerini koruma ve destekleme çabalarını da göstermişlerdir.

2. Kazâ ve vakıf gibi devlet kurumlarının yönetiminde ve eğitim-öğretim faaliyetlerinde rol almışlardır. Ayrıca ülke genelinde Cuma İmamları Konseyi'ni düzenlemişlerdir.

¹⁸⁴ Yusef Motavli Haghghi, 2008). Kenkash Piramon-i jâygâh Tashayie va Tasavvuf dar Sahtâri siyasi devlat Safavi, Tahran: **Puzuhis namâ Tarikh**, Cilt 3, Sayı 11, 2008, 174-174.

3. Şii mezhebine ait kitapları Farsça olarak yazmışlar ve tercüme etmişlerdir. Bununla birlikte şii mezhebine ve Fars diline dayalı yeni bir ulusun oluşumu için büyük çaba sarf etmişlerdir.¹⁸⁵ Tahmasb, âlimleri teşvik etmek amacıyla mali yardımlarda bulunmuş ve topraklarında yaşayan şii âlimlere birçok hediye vermiştir.

3.6.2. Safevi Devleti'nin Dini ve Mezhebi Azınlıklarla İlişkileri

Şii mezhebinin ülkenin resmi inancı ilan edilmesiyle birlikte sünni ve şii mezhepler arasındaki dinsel farklılıklar daha da belirginleşmiş ve muhalefet artmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne karşı düşman olan Avrupalılar, bu durumu üç nedenle memnuniyetle karşılamışlardır:

1. Avrupa'nın içine doğru ilerleyen ve fetheden Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yeni bir cephe oluşturulmuştur.
2. Avrupalılar ayrıca İran'daki Hristiyanları destekleyerek, Safevi hükümetiyle ilişkilerini geliştirmişlerdir.
3. İran ile Avrupa arasındaki ticaretin artması ve yeni bir ticaret kapısının açılması söz konusu olmuştur.¹⁸⁶

Safevi Devleti, diğer mezhep ve dinlere saygı ve misafirperverlik göstermeye çalışsa da, özellikle Şah Tahmasb'ın davranışları, bu durumun istisnalarından birini oluşturmuştur. Şah Tahmasb, şii olmayan toplumlara karşı güvensizlik duygusuyla tanınmıştır. 1551 yılında gerçekleştirdiği Gürcistan seferi sırasında, ibadet yerlerine ve Hristiyan rahiplere karşı en büyük zulmü kendisi gerçekleştirmiştir. Bu davranışı, adıyla tarihe geçmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Mohammad Hossein Rajabi Davani, Nakshi Nihâd Merjeit va ruhânîyât Shiye dar berâber tehdidât Saht va Nerim dushmanân, Tahrân: **Mecelle-î Siyâsatî defâyi**, Cilt 22, Sayı 88, 2014,96-97.

¹⁸⁶ Alijafar Poor, İsmail Torki, Revâbiti devleti safaviya ba akliyat hayî dîni(Yahudiyan ve Zerdashtiy), **Tahrân:Maaskuya**, Cilt 3(95) 2008, 57.

¹⁸⁷ Mathee, Rudi, Masihiyan dar devri Safaviya: az pezîrayi tâ azar va ta'kîb, **Tahrân: Payami Baharistan**, Sayı 12, Cilt 32, 2005. 9.

Şah Tahmasb, babası Şah İsmail gibi, dini taassup ve Sünni düşmanlığıyla insanların düşüncelerini etkilemiştir. Şah Tahmasb'ın davranışlarına rağmen, onu tüm Safevi padişahları arasında dindar ve bağınaz biri olarak tanımlayan görüşler de ortaya çıkmıştır.¹⁸⁸

Şah'ın sünnilere olan ilişkileri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak Şah Tahmasb'ın tahta geçmesi ve başkentin Kazvin'e taşınmasından sonra bu şehirde çok sayıda sünni yaşadığına dair pek çok bilgi mevcuttur. Sünni topluluklar özgürce namazlarını kılabilmiş ve kötü muameleye maruz kalmamışlardır. Şah döneminde şii mezhebine bağlı fanatik bir şair bulunmaktaydı ancak Şah'ı hiçbir zaman provoke etmemiştir. Şah Tahmasb'ın 1576 yılındaki ölümünden sonra iktidar II. İsmail'e geçmiştir. Bu dönemde bile Kazvin şehrinde hala birçok sünni olduğu bilinmektedir. Bazı kaynaklarda Kızılbaşlar ve sünniler arasındaki gergin ilişkilerden bahsedilmiş olsa da bu nefret duygusu tüm sünni topluluğun katledilmesine yol açmamıştır.¹⁸⁹

3.7. Safevi Devleti'nin Politikasında Güçlü Kadınların Rolü

3.7.1. Saray Kadınlarının Kültürel Faaliyetleri

Saray kadınları genellikle saray içinde düzenlenen eğlencelerle vakitlerini mutlu bir şekilde geçirmişlerdir. Ayrıca ata binme, atıcılık ve tüfek kullanımı gibi beceriler saray kadınlarına öğretilmiştir. Saray kadınlarının resim yapma, yama işleri ve şarkı söyleme gibi kendi yetenekleri de olmuştur. Edebiyat, tarih ve matematik gibi konular da onlara öğretilmiştir. Hatta bazı yüksek bilgili kadınlar, devlet adamlarının en iyi danışmanları olarak atanmışlardır. Örneğin Zeyneb Begüm, Şah Tahmasb zamanında babasına değerli nasihatlerde bulunmuştur.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Manoochehr Parsa Dost, **Şah Tahmasb Awlad**, Tahran: Serketi Sahame, 2012, 812.

¹⁸⁹ Ziba Rabani, Siyasati Mezhab-ı Shah Tahmasb Safavi Awall, Urmia: **Dânshgah Edebiyat va Ulum-i İnsani**, 2015, 64.

¹⁹⁰ Asghar Montazerolghaem, Zeinab Shabani, Berrisi Nakshi ferhgeni zenân dar asri Safaviye, **Du fasıl-nâme Ktibe Miras**, Sayı 2, 2019, 59.

Hiç şüphe yok ki harem kadınları siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda önemli bir rol oynamışlardır. Bu roller daha çok şehzadelerin belirlenmesinde ve haremden ziyade devlet görevlilerine önerilmesinde etkili olmuştur. Safevi Dönemi'nde harem, siyasette önemli bir unsur olmuş ve bazen padişahların zayıflığı üzerinde büyük etkisi olmuştur. Şah Tahmasb'ın kızı Parihân Hamîn'in, babasının belirlenmesi ve Safevi Devleti'nin kurulması sürecindeki siyasi rolü oldukça önemlidir. Harem, sadece padişahların ve şehzadelerin girebildiği bir yer olarak bilinmiştir. Haremden farklı etnik kökenlere sahip kadınlar yer almıştır. Harem genellikle padişahın eşi olan kraliçe tarafından yönetilmiştir.¹⁹¹

3.7.2. Kadın Bilim İnsanları

O dönemde genel olarak eğitim ve okuryazarlık düzeyi yeterli seviyede olmamıştır. Kız çocukları ve kadınlar, ilmi, edebi ve hatta dini bilgileri aileleri ve akrabaları tarafından öğrenmişlerdir. İhtiyaç duyulduğunda kadın öğretmenler tarafından dersler verilmiştir. Kızların hat, resim ve şiir gibi alanlarda kendilerine özgü yetenekleri olmasına rağmen eğitim çoğunlukla dini bilgiler ve Kur'an-ı Kerim okuma konusunda verilmiştir. Kültür ve eğitim alanında daha fazlasını hak eden birkaç kadının isminden bahsedilebilir. Örneğin Muhammad Takî Maclîsi'nin kızı Amine Hatun ve Şerif bin Şamsuddin Mohammad Esfahani'nin kızı Hamideh bunlardan bazılarıdır.¹⁹²

3.7.3. Sanatta Kadınların Yeri

Şah Tahmasb'ın döneminde resim, önemli bir sanat olarak kabul edilmiş ve kadınlara da bu alanda büyük önem verilmiştir. Bu dönemde kadınlar resim sanatında çalışmalar yapmışlardır. Kamal al-Din Bihzâd ve Ağa Rıza'nın öğrencisi olan Sahife-i Banu, Safevi Dönemi'nin en ünlü ressamlarından biri olup Hindistan'ın en ünlü minyatürlerinden biri olarak tanınmıştır. Ayrıca kadınlar, hat sanatında da önemli bir rol oynamışlardır. Sultan Banu gibi Şah İsmail'in kızı olan kadınlar, hüsnühat alanında gösterdikleri

¹⁹¹ Zahra Rezaei, Naser Jadidi, Mohammadkarim Yosuffjamali, Berrisi naksh harem dar tayin-i jânishin pâdishâh dar devre Safaviye, *Mecelle ilmi puzuhsh-i tarikh*, Sayı 58, 2020, 13-14.

¹⁹² Asghar Montazerolghaem, Zeinab Shabani, Berrisi Nakshi ferhgeni zenân dar asri Safaviye, *Du fasıl-nâme Ktibe Miras*, Sayı 2, 2019, 60.

yetenekleriyle tanınmışlar ve hayırseverlikleriyle bilinmişlerdir. Zeyneb Sultan, 10. yüzyılın önemli hattatlarından biri olan Maksud Ali'nin kızı olarak sanat alanında etkisini Safevi Dönemi'nde göstermiştir. Bu şekilde birçok ünlü kadın, sanat alanında Safevi Dönemi'nde etkilerini bırakmışlardır.¹⁹³

3.7.4. Safevi Devleti'nin Politikasında Güçlü Kadınlar

3.7.4.1. Taçlı Begüm (Taçlı Hanım)

Taçlı Hanım, Mehmed Bey Bektaş'ın kızı olan bir Musul aşiretine mensuptur. Asıl adı Şah Bige Begüm olan Taçlı Hanım, Şah İsmail'in eşi ve padişahın gözünde diğer harem eşlerinden üstün bir konumdaydı. Taçlı Hanım, 20 yıl boyunca haremde kalmış ve Şah İsmail'in ölümünden sonra Şah Tahmasb döneminde yaklaşık 15 yıl haremde ve devlette önemli bir rol oynamıştır. Bu uzun süre boyunca Taçlı Hanım, haremde ve siyasi konularda büyük bir güce sahip olmuştur.¹⁹⁴

Padişahlar genellikle askerlerinin moralini yükseltmek için eşlerini savaşlara götürmüşlerdir. Şah İsmail ve Şah Tahmasb dönemlerinde kraliyet ailesinin kadınları da savaşlarda götürülmüşlerdir. Taçlı Hanım'ın Çaldıran Savaşı'na katıldığı bilinmektedir. Ancak Taçlı Hanım'ın esaret durumu konusunda İranlı ve Türk yazarlar arasında farklı görüşler vardır. İranlı yazarlar, Taçlı Begüm'ün esir olmadığını iddia etmişlerdir.¹⁹⁵

Aslında Taçlı Begüm'ün rolünü Çaldıran Savaşı ve savaş meydanı ile sınırlamak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Taçlı Begüm Çaldıran Savaşı'ndan sonra Şah İsmail'in ölümüne kadar onun yanında bulunmuştur. Ancak Taçlı Begüm'ün rolü esasen Şah İsmail'in ölümünden sonra ortaya çıkmaktadır¹⁹⁶.

¹⁹³ Asghar Montazerolghaem, Zeinab Shabani, Berrisi Nakshi ferhgeni zenân dar asri Safaviye, **Du fasılânâme Ktibe Miras**, Sayı 2, 2019, 72.

¹⁹⁴ Zahra Rezaei, Naser Jadidi, Mohammadkarim Yosufjamali, Berrisi naksh haremsara dar tayin-i jânishin pâdishâh dar devre Safaviye, **Mecelle ilmi puzuhsh-i tarih**, Sayı 58, 2020, 19.

¹⁹⁵ Mahmmad Mahdi Akbari, Nakshi zenân dar Tahavvülât siyas_i vâ İjtmââ-i devre Safaviye az âğâz tâ pâyân hükümeti Shah Mohammad Khodabande(1588-907), Cilt 1, **Tahran: Kitapkhane Anlan Tarikh İslâm**, 2017, 28.

¹⁹⁶ İlgar Baharlu, Safevi Dönemi Kızılbaş Türkmen Toplumunda Kadın (Bir Kızılbaş Kadın Örneği Taçlı Begüm), **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt 61, Sayı 1, 2021, 349.

Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail ağır bir yenilgi aldıktan sonra yalnızlaşarak mutsuz bir dönem geçirmeye başlamıştır. Bu durumda içkiye ve eğlenceye yönelerek devlet işlerinden ve siyasetten uzaklaşmıştır. Bu süreçte Taçlı Hanım, hükümetin idari işlerine dahil olmaya başlamıştır. Şah İsmail'in ölümünden sonra ise küçük oğlu tahta geçirilmek üzere hazırlanmaya başlanmıştır. Şah Tahmasb'ın saltanatının başlangıcında Taçlı Hanım oldukça güçlü bir konuma sahip olmuştur. Ancak 1539'da, Perihân Hanım'la aralarında aile düşmanlığı olduğu için harem dışına çıkarılmıştır.¹⁹⁷

3.7.4.2. Perihân Hanım

Şah Tahmasb'ın kızı Perihân Hanım, Safevi Dönemi'nin önde gelen kadınlarından biri olarak kabul edilmiştir. Perihan, 1548 yılında Çerkes kökenli Ağa Hanım'ın çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Şah Tahmasb, kızını büyük bir sevgiyle bağrına basmıştır. Perihan'ın babası gözünde olan itibarı o kadar yüksekti ki Şah Tahmasb ondan her konuda danışmanlık talep etmiştir. Safevi Dönemi'nde Perihân Hanım'ın etkisi, Şah Tahmasb döneminden Hüdabende dönemine kadar sürmüştür. Babasının halefi olan II. Şah İsmail'i belirlemek için birçok muhalif ve rakiple mücadele etmiştir. Sonunda babasının yerine II. Şah İsmail'i tahta geçirmeyi başarmıştır. Ancak siyasi konumu II. Şah İsmail'in dönemine kadar korunmuştur. Hüdabende iktidara geldiğinde ise maalesef Perihan Hanım'ın öldürülmesiyle sonuçlanan bir olay yaşanmıştır.¹⁹⁸

Perihan, Safevi Dönemi'nin en güçlü kadınlarından biri olarak kabul edilmiştir. Bazı yazarlara göre bu prenses ömrü boyunca bekar kalmıştır. Ayrıca şair ve yazar olarak da tanınmıştır. Şah Tahmasb'ın saltanatının 25. yıl dönümünde Perihan Hanım'a özel bir beyanda bulunmuştur. Perihan Hanım, onun en sevdiği çocuğu olarak dikkat çekmiştir.

199

¹⁹⁷ Zahra Rezaei, Naser Jadidi, Mohammadkarim Yosufjamali, Berrisi naksh haremsara dar tayin-i jânishin pâdishâh dar devre Safaviye, **Mecelle ilmi puzuhsh-i tarikh**, Sayı 58, 2020, 20.

¹⁹⁸ Sayyidmasoud Shahmuradi, Nakshi Aferin-i (Dukhtar-İ Shah Tahmasp Awall Safavi) dar Tahavvülât asri Safaviye (955-985), **Mecelle ilmi puzuhsh-i tarikh va İslâmi**, Sayı 26, 2020, 118.

¹⁹⁹ Birjandifar, Nazak, Royal Women and Politics in Safavid Iran, **Montreal: Institute of Islamic Studies McGill University**, December 2005, 55.

3.8. Siyasal ve Toplumsal Gelişmelerde Kadınların Rolü

Şah Tahmasb, babası Şah İsmail gibi Hristiyanlara karşı seferler düzenlemek ve onları fethetmek amacıyla Gürcistan ve Kafkasya bölgesine seferler yapmıştır. Bu seferlerde birçok insan öldürülmüş veya esir alınmıştır. Esirler arasında Gürcistan ile güzel kadınlar da yer almıştır. İran'a esir olarak getirilmelerine rağmen bu kadınlara padişahın kraliyet haremünde yüksek bir konum verilmiştir. Şah Tahmasb'ın 9 oğlundan 7'sinin Çerkesler ve Gürcü kökenli annelerden olduğu bilinmektedir. Bu etkenler, haremden ve Şah Tahmasb'la birlikte Çerkes kökenli kadınların Safevi sarayında güçlenerek kendilerine özel bir yer edinmelerine neden olmuştur.²⁰⁰

Gürcü erkekler de yüksek makamlara sahip olmuş ve Şah Tahmasb döneminde Safevi ordusuna özel bir değer göstermişlerdir. Şah Tahmasb'ın seçme ve değiştirme politikası, Kafkas kadınlarının yönetim sürecindeki performansı açısından önemli olmuştur. Haremden kadınlar arasında iki tür uyum ve çatışma ortaya çıkmıştır. Yani Kafkas ve Kızılbaş kadınları arasında sarayda bir rekabet doğmuştur. Özellikle halef seçimi konusunda aralarında rekabet görülmüştür. Şah Tahmasb ile Kızılbaşların arasının açılması nedeniyle Haydar Mirza'nın annesi bu fırsatı çok iyi kullanmıştır. Diğer taraftan Mahalia ve Perihan Hanım liderliğindeki Kızılbaş kadınları, bu iki grubun bölünmesine rağmen kendilerini sarayın amirleri ve yöneticileri olarak görmüşlerdir. Ayrıca Kafkas kadınlar, Safevi Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren saray kadınları için büyük bir tehlike oluşturmuşlardır.²⁰¹

Sonuç olarak, Safevi Dönemi'nde kadınların hakları sınırlı olsa da siyasette önemli rollere sahip olabilmişlerdir. Bu kadınlar Safevi hükümetinin siyasetinde büyük rol oynamışlar ve böylece kırsal ve şehirli kadınlar da dahil olmak üzere sıradan kadınlar haremde daha fazla özgürlüğe sahip olmuşlardır. Ekonomik faaliyetlere katıldıkları için saray kadınları, giyim konusunda da kendi özgürlüklerine sahip olmuşlardır. Hatta

²⁰⁰ Manoochehr Parsa Dost, **Şah Tahmasb Avlad**, Tahran: Serketi Sahame, 2012, 631.

²⁰¹ Muhammedî, Nasrullah pour, Aliadıl, Baqirali, Eansari, Somaya, Nakshi Zenâni Kafqaz-i dar Munasebat va Tahavvülât siyas-i- ijtmââ-i va darbari safaviye, **Mütâlâât-i vurasıya-i merkezi**, Cilt 9, Sayı1, 2016, 50-51.

harem kadınları, sıradan kadınlara göre tehlike ve şiddete daha yatkın kabul edilmişlerdir. Harem kadınları arasında saltanın karısı veya harem cariyesi olduğunda, hükümler zaman zaman kadınlara tacizde bulunabilir veya onların ölümüne sebep olabilirdi. Harem kadınlarının, özellikle kızların eğitimi genellikle babaları, ağabeyleri, teyzeleri ve bazen özel hocaları tarafından sağlanmıştır. Ancak toplumdaki sıradan kadınlar daha çok günlük işlerle meşgul olmuşlardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞAH TAHMASB'IN KİŞİLİĞİ VE DEVLET ADAMLIĞI

4.1. Şah Tahmasb'ın Doğumu

Şah Tahmasb Mirza, Şah İsmail'in en büyük oğlu olarak Sahabad köyünde, İsfahan şehrine yakın bir yerde, 22 Şubat 1514 tarihinde doğmuştur. Şah Tahmasb'ın annesi, Kızılbaş Türkmen aşiretine mensup olan Taclı Hanım'dur. Şah İsmail'in vefatından sonra 1524 yılından itibaren Şah Tahmasb göç etmek zorunda kalmıştır. Şah Tahmasb'ın annesi Taclı Hanım bu süreçte hükümdarlık makamını devralmıştır.

4.2. Şah Tahmasb'ın Çocukluğu ve Eğitimi

15 Haziran 1516 Çarşamba günü Şah Tahmasb, babası Şah İsmail'den ayrılıp babasının emriyle ülkenin doğusuna gittiğinde iki yaşındaydı. Yaklaşık 6 yıl Herat'ta yaşamış, daha sonra 8 yaşından 13 yaşına kadar Lahican'da yaşamıştır.²⁰²

Şah Tahmasb Horasan'a gönderildiğinde, o zamanki Horasan'ın kapsamı Seman civarından, Tahmasb Mirza'ya verilen Ceyhun Nehri'ne kadar ulaşmış durumdaydı. Şah Tahmasb'ın eğitimi ile ilgili olarak, ilk eğitimini 1516-1522 yılları arasında Timurlu sarayının başkenti Herat'ta almıştır. Şah Tahmasb'ın hayatının büyük bir kısmını yazmaya adanması ve Farsça'yı Türkçe'ye tercih etmesiyle tanınır. Bazı yazarlar, Nizami, Hafız ve Saadi gibi Fars şairlerini Şah Tahmasb'ın en sevdiği şairler arasında sayar. Herat'ta iki yaşından sekiz yaşına kadar geçirdiği çocukluğu resim tutkusunu

²⁰² Manoochehr Parsa Dost, **Shah Tahmasb Awall** , Tahran: Serketi Sahame,2012, 607.

ateşlemiştir. Resmi eğitimi, dini bilimler, Kuran ve hadislerin yanı sıra, başta şiir ve tarih olmak üzere seküler edebiyatı içermiştir.²⁰³

Şah Tahmasb, Timurluların tarihini okumuş ve kendisini Timurlular gibi göstermek ve onun gibi Tüzük (Timur Babürlüler ile ilgili bir kitap) yazmak istemiştir. O kitabını "Tezkire" olarak adlandırmıştır. Bundan da anlaşılmaktadır ki resim sanatıyla ilgilenen şah, ilim ve eğitime de düşkündür. Çocukluğundan itibaren dönemin büyük sanatçılarının gözetiminde resim ve hat eğitimi almıştır. I. Şah Tahmasb, çocukluğu boyunca resim, hat, şiir ve diğer sanatlarda eğitim görüp, Herat'ın kültürel ve sanatsal ortamından faydalanmıştır.

4.3 Şah Tahmasb'ın Kişiliği

Şah Tahmasb, İslam'dan sonra tüm İran tarihinde iktidar da en fazla dahil kalan padişahdır. Şah Tahmasb, barışçıl, hareketsiz, ciddi ve yine çabuk sinirlenen, özellikle din işlerinde mutaassıp, muhafazakar, akıllı ve mümkün olduğunca savaştan kaçınan bir insan olarak bilinmiştir. Aynı zamanda bir kadın aşığı, bir sanat aşığı ve biraz da beyfendiliğiyle öne çıkmıştır. Şahın mizacındaki olumsuzluklar, zaman geçtikçe daha da renkli hale gelmiştir.²⁰⁴

Sir John Malcolm, Tahmasb'ın kişiliğine ilişkin olarak olumlu görüşlere sahiptir.

"Ona göre Tahmasb, "merhametli ve cömerttir." Malcolm, bir başka yerde de onun "ileri görüşlü ve zeki bir kimse" olduğunu, "üstün niteliklerinin çok olmamasına karşın, kötülüklerden ve büyük günahlardan uzak durduğunu vurgular. Kendisi de kitabında İslâm kurallarına aykırı davranışlarını oldukça genç bir yaşta terk ettiğini uzun uzadıya anlatır. Hatta devlet erkânı, padişahlığın gereği olarak içki meclislerinden vazgeçmemek gerektiğini telkin ederlerse de Tahmasb bu telkinlere boyun eğmez"²⁰⁵

²⁰³Touraj Daryaee, **The Oxford Handbook of Iranian History**,2. Cilt, Yeni Basım,New York: Oxford University Press, June 1, 2014, 293.

²⁰⁴ Jebrail Eyvazi,Khalqiat Shah Tahmasb Awal Safavi,**Ardabil: Danshgâh Mohaghegh Ardabili**, 2021, 94.

²⁰⁵ Şah Tahmasb Safevî, **Tezkire**, Hicabi Kırlangıç (Çev.), İstanbul: Kitap ve Kültür Merkezi, Eylül 2001, 12.

Hasan-ı Rumlu, birçok savaşta Şah'ın yanında bulunan ve Kurçi askerleri arasında yer alan bir kişidir. Şah'ın fiziksel özellikleri hakkında şunları söylemiştir: "Yüzü uzun, boyu uzun, elleri uzun ve teni sarıydı."²⁰⁶

İsmail Mirza'nın Şah'ın fiziki görünümü hakkındaki yargısı şu şekildedir: Padişah o sırada 41 yaşındaydı. Şah güçlü, cesur, yiğit ve savaşçı bir adamdı. Şah Tahmasb'ın kötü kişiliklerinden biri, kadınlarla dostluğu ve yakınlığıydı. Onlarla uzun süre vakit geçirir, eğlenirdi. Ayrıca onlarla memleket meseleleri hakkında konuşurdu. Kadınlara karşı cömert davranır, onlara para, mücevher ve diğer şeylerde fazladan verirdi.²⁰⁷

Şah Tahmasb'ın para ve servet toplamaya özel bir ilgisi vardı. Hazinesi her zaman altınlarla, enfes kumaşlarla ve değerli silahlarla doluydu. Yaşlılığında Şah, sabahtan akşama kadar Hasad'ın maliye dairesini kontrol eder ve işlerin detaylarını kiskanırdı. Soruşturma yaparken, avukatların ve bakanların izni olmadan dinar harcamaya hakları olmadığını biliyordu. Para biriktirmek için genellikle vilayetlere ve eyaletlere kadı göndermemiştir. Bu nedenle insanlar arasındaki anlaşmazlıklar ve çatışmalar çözümsüz kalarak adaletsizliğe neden olmuştur. Yeni çatışmaların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Kızılbaşlar, Şah Tahmasb'ın hayatının son on dört yılında ona başkaldırmamışlar ve açık bir isyan da gerçekleştirilmemiştir.²⁰⁸

4.4 Şah Tahmasb'ın Tahta çıkışı ve Siyasi Kişiliği

Tahmasb kelimesi: "semiz atın sahibi" veya "kuvvetli atın sahibi" anlamına gelmektedir.²⁰⁹ Şah Tahmasb, doğduktan bir süre sonra Şah İsmail'in 1524 yılında vefat ettiği düşünüldüğünde, henüz çok küçüktü ve devlet işleri konusunda tecrübe sahibi değildi. Bu süre zarfında Safevi Devleti'nin yönetimi Taclı Begüm tarafından yürütülmüştür. Ancak zamanla Safevi Devleti içinde özellikle Kızılbaş kabileleri

²⁰⁶ Manoochehr Parsa Dost, **Şah Tahmasb Awlad**, 3. Basım, Tahran: Serketi Sahami, 2012, 782

²⁰⁷ Abdolhossein Navaei, **İran va Cihân (Az Mughul ta Kaçari)**, 1. Basım, İran: Hümâ, 1985, 168.

²⁰⁸ Jebrail Eyvazi, Khalqiat Shah Tahmasb Awal Safavi, **Ardabil: Danshgâh Mohaghegh Ardabili**, 2021, 84.

²⁰⁹ Ali Akbar Dihhoda, **Lüghatnâme- Dihhkodâ**, Cilt 5, Tahran: Mo'assese İntisharat va chapi Danshgâh, 1998, 7172.

arasında tahta ve güç mücadeleleri ortaya çıkmıştır. Şah Tahmasb, tahta çıktığında bu karmaşık durumu ve iç savaşları sona erdirmek için çaba göstermiş ve genç olmasına rağmen, her şeyi doğru ve mükemmel bir şekilde yönetmiştir.²¹⁰

Şah İsmail, 1524 yılında vefat ettiğinde henüz 10 yaşındaydı. Babasının yerine tahta geçtiğinde Kızılbaş liderleri bu fırsatı iktidarı ele geçirmek için değerlendirmişlerdir. Ancak zaman ilerledikçe 5 Temmuz 1527 tarihinde Şah Tahmasb, rakiplerini mağlup ederek tahta oturmuştur.²¹¹

Şah Tahmasb, yönetiminin ilk 30 yılında birçok başarıya imza atmıştır. Kızılbaş hükümdarları arasındaki on yıllık savaş sırasında konumunu korumuştur. Şah Tahmasb, insanlara hatta ailesine karşı katı yürekliliği ve acımasızlığıyla dikkat çekmiştir. Bencilliği, aile fertlerinin çoğunu dünyevi rahatlıklardan ve prenslik menfaatlerinden uzak tutmuştu. Şah'ın kız kardeşi Mehin Banu ile erkek kardeşleri, Safevi ailesinin şah adına hak iddia edenlerin kraliyet öfkesi ve hoşgörüsüzlüğü nedeniyle kötü bir kaderle karşılaştılar. Sam Mirza ve Elkas Mirza, cezayı hak etmişlerdir. Ancak çocuklarının öldürülmesi, mevcut kriterlere uymamıştır ve böyle bir suçu işlemek için sadece acımasız ve vicdansız bir kişi böyle bir emri verebilirdi.²¹²

Şah Tahmasb döneminin en meşhur olaylarından biri, Babürlüler İmparatorluğu'nun kurucusu Babür'un oğlu Hümayun'un ziyareti olmuştur. Hümayun, Şah Tahmasb'ın sarayına sığınarak Onun döneminde yaşanan ilginç gerçekliklerden birini oluşturmuştur. Hümayun, Hindistan'da ardı ardına gelen siyasi başarısızlıklarından dolayı sonunda İran kralından yardım istemiştir. Böylece, 15 Nisan 1554'te Meşhed'e gelmiştir. Şah

²¹⁰Babak Javanshîr, İran'daki Türk boyları ve Boy mensubu kişiler(Safevi dönemi-I.Şah Tahmasb hâkimiyetinin sonuna karar),Doktora Tezi,İstanbul, 2007, 211.

²¹¹ Roger Savary, **İran Asri Safavi**, 1.Basım, Kambiz Azizi, (Çev.) ,Tahran: Sahar. 1984, 49.

²¹² Jebrail Eyvazi, Khalqiat Shah Tahmasb Awall Safavi,**Ardabil: Danshgâh Mohaghegh Ardabili**, 2021, 76.

Tahmasb onu sıcak bir şekilde karşılamış ve iki padişah arasındaki davranışlar ve ilişkiler daha da dostça bir nitelik kazanmıştır.²¹³

Ayrıca 1540-1553 yılları arasında şah, Kafkasya'ya dört sefer düzenlemiştir. Bu seferler sırasında birçok Gürcü ve Çerkez esir alınarak İran'a getirilmiştir. Bu büyük çaplı ve etnik kökenin vurgulanması, Şah Tahmasb hükümetinin askeri ve siyasi kurumları üzerinde derin bir etki yaratmıştır.²¹⁴

Şah Tahmasb döneminde uzun süre savaşlar ve çekişmeler yaşadığı iki azılı rakibi öne çıkmıştır. Batıdaki ilk rakibi, İran'ı dört kez işgal eden Kanuni Sultan Süleyman'dı. Ayrıca Ubeydallah Han'ın gözü, İran'ın doğusundaki Horasan bölgesinde sürekli olarak mevcuttu ve bu padişah altı kez İran'a saldırmıştı.

Şah Tahmasb, saltanlığının politikaları gereği son derece kurnaz ve hesaplı bir yöneticilik sergilemiş ve diğer krallıklar gibi kendi gücünü koruma amacı gütmüştür. İktidarının temel dayanağı olarak şii imamet ailesini seçmiş ve dindar bir mümin olduğunu göstermek için elinden geleni yapmıştır. Ayrıca bu mezhebi yaymak için büyük çaba sarf etmiştir.²¹⁵

Şah Tahmasb, Safevi ve Osmanlı hükümetleri arasında genellikle savaş ve muhalefet içerisinde olan bir dönemde yaşamıştır. Amasya antlaşmasına kadar devam eden çatışmalarla karşılaşmıştır. Ancak bu savaşlar sona erdikten sonra harem hayatına geçmiş, zevk ve sefa ile meşgul olmuştur. Krallığının son yıllarında ise yönetimi kaybetmiş, halkı ve hükümeti kendi başlarına bırakmıştır. Halkın sorunlarını anlaması gerekmesine rağmen zamanını eğlenerek geçirmeyi tercih etmiştir.

²¹³ Aboutaleb, Soltanian, Hasan Kohansal, Berrasi Chhunâgi ratar Shah Tahmasb bâ Humayun(Amparator-Panahindagi Hind) Ba Niâarishi bar Didgâhi Tarikh Nigâri Hind_i ân, **Tahran: mutâlâti Tarikh İslam**, Sayı 16, 2013,109.

²¹⁴ Roger Savary, **İran Asri Safavi**, 1.Basım, Kambiz Azizi, (Çev.),Tahran: Sahar. 1984,62.

²¹⁵ Manoochehr Par Dost,**Shah Tahmasb Awlad**, 3. Basım,Tahran: Serketi Sahami,2012,847.

4.5 Şah Tahmasb'ın Bayındırlık Faaliyetleri

Şah Tahmasb'ın eylemlerinden bazıları şunlardır: Kazvin'de Sepeh Caddesi ve Ali Kapu Kapısı'nın inşasını emretmiştir. Ayrıca döneminden önceki Tahran Tahmasabi höyüğü, Şah Tahmasb'ın emriyle değiştirilmiştir. Eski Maragheh rasathanesinin yanına yeni bir rasathane inşa etmişlerdir. Şah'ın emriyle Gökbilimci Mir Muhammed, gezegenlerin ve yıldızların hareketlerini incelemekle görevlendirilmiştir. Mir Mohammad, 1527 yılının ilkbahar yağmurunu tahmin etmeyi başarmıştır. Bu sayede bol miktarda buğday elde edilmiştir. Şah, buğday ambarlarının inşa edilmesini ve fazla buğdayın çiftçilerden satın alınarak depolanmasını emretmiştir. Ancak ertesi yıl zamanında yağmur yağmamış ve kralın bu hareketi etkili olmamıştır. Şah, ücretsiz takvimin tüm insanlara sunulmasını emretmiştir çünkü o zamanlarda Saad ve Nahs saatlerini bilmek için takvime sahip olanlara yüksek bir fiyat ödemek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Şah Tahmasb, Tahran şehrinin etrafına 114 kuleli bir çit inşa etmiştir. Kazvin'in başkent olduğu dönemde, Kazvin-Meşhed ve Kazvin-Tebriz yollarını genişletmiştir. Şah, Azerbaycan'da kalıcı bir ordu kurmuştur. Bu amaçla Nizamuddin Rumlu komutasındaki 40.000 askerini Tebriz ve Merend şehirlerine ve Batı Azerbaycan'ın diğer şehirlerine göndermiştir.²¹⁶

4.6 Şah Tahmasb'ın Sanata Olan İlgisi

Şah Tahmasb, genç yaşlarından itibaren resim ve hat sanatına büyük ilgi duymuştur. Şah Tahmasb'ın ünlü tabloları arasında, şahın Kazvin'in Çehel Sütunu'nun tavanındaki kendi resimleri bulunmaktadır. Şu anda, bu resimler İtalya'nın Floransa kentindeki "Desofici Royal Galerisi" nde tutulmaktadır. Şah Tahmasb, genç yaşlarından itibaren İranlı ressamlarla ilerlemeleri için daha fazla destek vermiştir.²¹⁷

Kendisi de bir ressam ve hattat olan Şah Tahmasb özellikle kitap çizimleriyle ilgilenmiştir. Özellikle, "Şahnâmesi", emrinde 258 resimle resmedilmiş ve bunlar daha sonra "Şah Tahmasb'ın Şahnâmesi" olarak anılmaya başlanmıştır. Padişahın bu benzeri görülmemiş ve oldukça tuhaf eylemi, tarihçilerin merakını tekrar tekrar

²¹⁶Rozname Soub Donya-e-eqtesad, <https://www.donya-e-eqtesad.com>, 1397, 2 23.

²¹⁷Manoochehr Parsa Dost, **Shah Tahmasb Awlad**, 3. Basım, Tahran: Serketi Sahami, 2012, 860.

alevlendirmiştir. Bu merak, Şah Tahmasp'ın 50 yılı aşkın saltanatı sırasında sanat ve sanatçılar üzerinde değişen, bazen birbiriyle çelişen politikalar benimsemesi gerçeğiyle haklı çıkarılmaktadır. Örneğin, yönetiminin ilk on yılında, o hararetle sanatsal özelemlerin peşinden gitmiştir, ama sonra tövbe edip, tüm sanatları yasaklamış ve dikkatini dine yöneltmiştir. Şah Tahmasb'ın hükümdarlığı sırasındaki Fars minyatürünün popüleritesindeki dini eğilimlerinin rolünü analiz etmeyi amaçlamıştır.²¹⁸

4.7. Şah Tahmasb'ın Dini İnancı

Hums ve zekat toplama görevleri Şah Tahmasb döneminde şii âlimler tarafından gerçekleştirilmiştir. Şah Tahmasb, genellikle âlimleri hükümete dahil etmeye çalışmış ve onların şii olduklarından ve ayrıca fıkıh ilmine sahip olduklarından emin olmuştur. Ayrıca humus ve zekat gelirlerinin tamamından pay almakla birlikte diğer gelirler de Şah Tahmasb tarafından âlimlere arazi ve yerleşim yerleri dahil olmak üzere ödenmiştir.²¹⁹

16. yüzyılda Safevi Devleti'nin oluşumu, İran ve İslam tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Hükûmetin kurulması, Şii mezhebinin resmileşmesi ve yayılma çabaları, özellikle Şah İsmail ve oğlu Şah Tahmasb dönemlerinde büyük bir rol oynamıştır. Temel hedefleri, sünnilikten şiiliğe dönüşümü gerçekleştirerek bu mezhebi toplumda yerleştirmek olmuştur. Şah İsmail, şiiliği İran toplumunda kurumsallaştırmak için büyük çaba sarf etmiş, ancak zaman kısıtlamaları nedeniyle tam olarak amacına ulaşamamıştır. Sonunda, Şah Tahmasb yaklaşık 50 yıllık hükümdarlığı boyunca hedefine ulaşmayı başarmıştır. Şah Tahmasb, şii mezhebini yaymak için şiddet kullanmadan hareket etmesi gerektiğinin farkına varmış ve bunun yerine kültürel eylemleri kurumsallaştırmaya ve

²¹⁸ Abass Ahmadvand, Ahmad Reza Khezri, Eligion and Persian Minature During the Reign of King Tahmasp as Two Sources for Political Legitimacy, **Kufa Review: Academic Journal**,Page 7, 2014, 68-69.

²¹⁹ Ziba Rabani, Siyasati Mezhab-ı Shah Tahmasb Safavi Awall, **Urmia: Dânshgah Edebiyat va Ulum-İnsani**,2015,51.

yerleştirmeye çalışmıştır. Mezhebi sadece İran'da değil, tüm dünyada yaymayı amaçlamıştır ve bu süreç yavaş yavaş gerçekleşmiştir.²²⁰

Safevi Hanedanlığı'nın ikinci padişahı olan Şah Tahmasb, 1524 yılında Tebriz'de tahta çıktı. Bu dönemde Şiilik resmi olarak kabul edildi ve İran'ın siyasi birliği yeniden sağlandı.²²¹

Yapılan araştırmalar, Şah Tahmasb'ın diğer padişahlara kıyasla dine ve mezhebe son derece hassas olduğunu göstermiştir. Bilindiği gibi Şah İsmail şii mezhebini resmileştirmiş, ancak şiiliği İran'da yerleştirmek görevi Şah Tahmasb'a düşmüştür. Birçok kaynak, Tahmasb'ın dindarlık özelliklerinden bahsetmiştir. Dini ve devletiyle ilişkili bir padişah olarak tanımlanmıştır. Tahmasb'ın dini sorumluluklarını ne kadar yerine getirdiği, namaz ve oruç gibi zahirî ibadetlerini ne kadar iyi yerine getirdiği konusunda bilgiler mevcuttur. Ancak kaynaklar, Tahmasb'ın namaz kıldığından doğrudan bahsetmemektedir.²²²

Şah Tahmasb'ın rüyalara özel bir inancı ve görüşü vardı. Örneğin, tövbe etmeden önce bir rüya gördüğünü ve bu rüyanın yorumuna göre padişahın tövbe ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca savaşa karar vermeden önce de bir rüya görmüştür.

"Şah Tahmasb'ın kendisine göre: Benim düşüncem, her kimse rüyasında Hazreti Ali'yi görürse. Söylediği aynı olacaktır ve buna hiç şüphe yoktur. Hazreti Ali (A.S.) dedi ki, Ey Tahmasb, savaşla sonuçlanan hangi işin (arzuların) bir daha olsun? Bir daha sordum ey'size kurban olsun , söyle o alemde halimiz nasıl olacak? O dünyada hiçbir şey olmadığını ve var olan her şeyin bu dünyanın eylemleri olduğunu söylediler. Üç kez daha sordum ve aynı cevabı verdiler. Ali (a.s.) beni tekrar yanına davet etti ve dedi ki, size üç şey söyleyeceğim, o yönde çaba göstermeye dikkat edin: Birincisi, Alakmi nehrini unutmayın, ikincisi,

²²⁰ Jahanbashsh Savagheb, Farideh Morvati, Akdâmâti Ferhengi Shah Tahmasb Awall dar nihâdina sâzi Teshiyi dar jâmia, **Fasılname ilmi- Puzhshi Sii Shinâsi**, Cilt14, Sayı 54,2016,32.

²²¹ Abass Ahmadvand, Ahmad Reza Khezri, eligion and Persian Minature During the Reign of King Tahmasp as Two Sources for Political Legitimacy, **Kufa Review: Academic Journal**, Sayı7, 2014, 68.

²²² Ziba Rabani, Siyasati Mezhab-ı Shah Tahmasb Safavi Awall, Urmia: **Dânshgah Edebiyat va Ulum-i İnsani**,2015,23.

Semerkant'ın fethinden sonra, sizin veya evladınız gibi kubbeyi Hazreti Sâmen İmam Rıza (a.s.) yapın"²²³.

4.7.1. Şah Tahmasb'ın Tövbesi

Şah Tahmasb gençliğinde dans ve şarap toplantılarıyla meşgul olmuştur. Ancak sonunda, 20 yaşında bir rüya görmesiyle tövbe etmeye karar vermiştir. Şah Tahmasb'ın tövbesinin sebebi hakkında Safevi yazarları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Şah Tahmasb'ın tövbe etmesi, birisinin şahın şarabına zehir katması ve bunun sonucunda şahın şarap içmeyi reddetmesiyle başlamıştır. Şah Tahmasb'ın 1532 yılındaki tövbesi, hayatındaki önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Şah Tahmasb, 1532 ile 1555 yılları arasında gerçekleştirdiği iki ayrı tövbeyle saltanatını iki döneme ayırmıştır.²²⁴

Şah Tahmasb şöyle buyuruyor"o gece, pencerenin dışında, Hazreti İmam Zaman'ın ayakları altında, "İmam Rıza bin salât ve selâm onun üzerine olsun", büyük bir elin (serveri) ve onu koruduğunu (rüyada) hakikaten gördüm, devlet memurları, yani zinadan, içkiden ve bütün günahlardan beraat edip tövbe ettim. Sabah herkese bu rüyayı anlattım ve Hazreti Azim eş-Şaan'ın gücü, başarısı ve yardımıyla rüyada gördüğüm gibi o Seyyide gittim; Elini tuttum ve bütün günahlarımdan tövbe ettim. Böylece yirmi yaşında bu dörtlüğü yazmak nasip oldu."²²⁵

Şamluyanların, kaynaklarda Hüseyin Han'ın şahı zehirlemesinden bahsedildiği söylenir. Bu da Hüseyin ile Tahmasb arasındaki anlaşmazlığın temel nedenlerinden biridir. Ayrıca Hüseyin Han'ın, bir akrabasıyla birlikte 1533'te şahı zehirlemekle suçlanması da aralarındaki ayrılığa sebep olan bir diğer faktör olmuştur. Tahmasb'ın 1532 yılında tövbe etme niyeti, sürekli olarak şarapla zehirlenme korkusundan kaynaklanmıştır. Tahmasb, tövbenin uygulanmasında o kadar katı bir tutum sergilemiştir ki vezir

²²³ Şah Tahmasb Safavi, **Tezkire-İ Shah Tahmasb ,sherh-i vakâyi' va ahvâlat zindegânî ba kalem-i khudash**, Berlin: Kutabkhane Kaviani va âftâb. 1964,23.

²²⁴ Ziba Rabani, **Siyasati Mezhab-ı Shah Tahmasb Safavi Awall**, Urmia: **Dânshgah Edebiyat va Ulum-i İnsani**,2015,19.

²²⁵ Şah Tahmasb Safavi, **Tezkire-İ Shah Tahmasb ,sherh-i vakâyi' va ahvâlat zindegânî ba kalem-i khudash**, Berlin: Kutabkhane Kaviani va âftâb. 1964,30.

Saadettin Enayetullah Hozani'yi bile vazgeçirmemiş ve İsa adlı bir gencin yozlaşmasını istemesi nedeniyle onun idamını emretmiştir.²²⁶

Şah Tahmasb'ı tövbe ettiren bir başka motivasyon, önceki padişahların Kızılbaşlar tarafından tanrı olarak kabul edildiği fikri olmuştur. Ancak bilge ve hesaplı bir kişi olan Tahmasb, Kızılbaşlar'ın babasının kişisel çekiciliğinden etkilendiğini fark etmiştir. Tanrı konumundan vazgeçerek, kendisini şiilerin kutsal şahsiyetleri olan imamlara atfetmeyi tercih etmiştir.²²⁷

Şah Tahmasb'ın yönetimine dair kaynaklarda, şarap barları, genelevler, kumarhaneler ve diğer yasa dışı faaliyetlerin yasaklandığına dair bilgiler yer almıştır.²²⁸

Şah Tahmasb tövbe ettikten sonra İran toplumunda gayri meşru işlerin azaldığına dair bilgiler mevcuttur. Hatta 1555 yılında İran toplumunu gayri meşruiyetten arındırma emri bir kez daha verilmiştir. Tahmasb, tövbenin uygulanmasında oldukça katı bir tutum sergilemiş ve İsa adlı bir gencin yozlaşmasını istemesi nedeniyle onun idamına karar vermiştir. Bununla birlikte Tahmasb'ın tövbesine ne kadar sadık kaldığı konusunda farklı görüşler vardır. Bazı yazarlar, Tahmasb'ın tövbesinden sonra salih ve takva sahibi bir kişilik sergilediğini belirtmiştir. Diğer Safevi sultanlarının aksine, Tahmasb'ın bu karakteri, dans eden kadınların bulunduğu Humayun'u karşıladığı 1554 yılı dışında, hayatının sonuna kadar değişmemiştir. Şah Tahmasb, dans eden kadınlara ilişkin emirlerini Humayun yolundaki şehirlerde vermiştir. Bu durum tövbesinden döndüğünü düşündürülebilir.²²⁹

²²⁶Ziba Rabani, Siyasati Mezhab-ı Shah Tahmasb Safavi Awall, Urmia: **Dânshgah Edebiyat va Ulum-i İnsani**,2015,21.

²²⁷ Manoochehr Parsa Dost, **Shah Tahmasb Awall** , 3. Basım,Tahran: Serketi Sahami,2012, 615.

²²⁸Şah Tahmasb Safavi,**Tezkire-İ Shah Tahmasb ,sherh-i vakâyi' va ahvâlat zindegânî ba kalem-i khudash**, Berlin: Kutabkhane Kaviani va âftâb. 1964,30.

²²⁹ Ziba Rabani, Siyasati Mezhab-ı Shah Tahmasb Safavi Awall, Urmia: **Dânshgah Edebiyat va Ulum-i İnsani**,2015,22.

Burada üzerinde durulabilecek bir nokta, Şah Tahmasb'ın ilk tövbesi olan 1532 ile ikinci tövbesi olan 1554 yılları arasında kaynakların neden Tahmasb'ın dini davranışları hakkında bilgi vermediğidir. Safevi Dönemi kaynaklarını incelediğinde, kaynakların Tahmasb'ın tövbesini vurguladığını ancak iki tövbe arasındaki dönemde sessiz kaldıkları fark edilmiştir. Tahmasb'ın bu yıllarda tövbesini defalarca bozmasının sebebi bu olabilir mi? (Halîl, 1999, s. 87)

4.8. Şah Tahmasb'ın Aile Hayatı

Şah hayatı boyunca 9 kadınla evlenmiş ve onlardan birçok çocuk sahibi olmuştur. Şah Tahmasb'ın 9 oğlu vardı. Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra, 7 oğlundan büyükleri olan Muhammed Mirza ile İsmail Mirza arasında taht için anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Şah Tahmasb'ın döneminde üç oğlu hayatını kaybetmiştir.²³⁰

Şah'ın oğulları ve kadınları arasındaki fark, Şah'ın saltanatının temel sorunlarından biri olmuş ve bu farklılık Şah'ın ömrünün sonuna kadar artmıştır.²³¹

Şah Tahmasb'ın vefat ettiği zaman 9 oğlu ve 8 kızı bulunmaktaydı. Şah Tahmasb'ın oğulları ve doğum tarihleri şu şekildedir:

1. Muhammed Mirza, 1531 yılında doğmuştur.
2. İsmail Mirza, 1536 yılında Kum Şehri'nde dünyaya gelmiştir.
3. Haydar Mirza, 1555 yılında Kazvin şehrinde dünyaya göze acmıştır.
4. Süleyman Mirza, 1554 yılında doğmuştur.

²³⁰ Abdülhuseyin Nevayi-Abbas, **Tarih-i Tehevullat-ı Siyasi, İctimai, İktisadi ve Ferhengi-yi İnan der Dovran-ı Safeviyye**, Tahran, 1386, s. 145.

²³¹ Jebrael Eyvazi, Khalqiat Shah Tahmasb Awall Safavi, **Ardabil: Danshgâh Mohaghegh Ardabili**, 2021,83

5. Mustafa Mirza, 1554 yılında dünyaya gelmiştir.
6. Mahmud Mirza, 1558 yılında doğmuştur.
7. İmam Kulu Mirza, 1562 yılında dünyaya gelmiştir.
8. Ali Mirza, 1562 yılında doğmuştur.
9. Ahmed Mirza, 1563 yılında dünyaya gelmiştir.

Şah Tahmasb'ın mezhebi fatatizm nedeniyle tüm oğullarına dini isimler verilmiştir. Kızları hakkındaki bilgiler ise şunlardır.

Gevher Sultan Begüm (1540), Şah İsmail'in oğlu Behram Mirza'nın oğlu İbrahim Mirza (1543) ile evlenmiştir. Perihan Hanım (1548), Şah İsmail'in oğlu Behram Mirza'nın oğlu Bediüzzaman Mirza ile evlenmiştir. Hatice Sultan Begüm ve Zeyneb Begüm (1550) ise evlenmemiştir. Meryem Begüm (1551), ilk eşi Gilan valisi Han Ahmed Han, ikinci eşi Mir Nimetullah Yezdi, Begüm Hanım, Musib Bey Han ile evlenmiştir. Haneş Begüm, ilk eşi Mir Nimetullah, Fatıma Sultan Begüm ve Emir Han Mu

sullu ile evlenmişti. Şah Banu Hanım'ın ilk eşi ise kuzeni Selman Han Ustaçlı idi.²³²

4.9. Şah Tahmasb'ın Ölümü

Şah Tahmasb'ın saltanat süresi yaklaşık 52 yıl gibi olağanüstü uzun bir süre boyunca devam etmiştir. Bu, İran tarihinde benzeri görülmemiş bir durumdur ve Safevi Devletinde bir padişahın bu kadar süre hüküm sürdüğü görülmemiştir. Ancak iç çekişmelere, kardeş isyanlarına ve oğluyla yaşadığı rekabete sapanması, şahın

²³² Manoochehr Par Dost, **Şah Tahmasb Awall**, 3. Basım, Tahran: Serketi Sahami, 2012, 783 va 784-785.

saltanatının daha da uzun sürmesini engellemiştir. Bunlar yaşanmasaydı muhtemelen şahın saltanatı daha da uzun sürebilirdi.²³³

Saltanatının son yıllarında Şah Tahmasb kraliyetin gücünü ve yönetme yetkinliğini kaybetmiştir.²³⁴

Mayıs 1576'da Şah Tahmasb hastalandı ve onun yanında Haydar Mirza yanında bulunmuştur. Haydar Mirza, bunu fırsat bilip tahta çıkmak için hızla harekete geçmiştir. Hatta Haydar Mirza, Şah Tahmasb'ın son nefesinde bir vasiyet bırakarak kızılbaşlar ve şehzadelerden Haydar Mirza'yı Şah Tahmasb'ın halefi olarak kabul etmelerini istediğini iddia etmiştir. Ancak şans ona yardım etmemiş ve İsmail Mirza'nın varlığı onun için sorun oluşturmuştur.²³⁵

Tarih yazarlarına göre Şah Tahmasb'ın ölümü iki sebep üzerinde durularak anılmıştır.

"Şah I. Tahmasb, 65 yaşında iken 14 Mayıs 1576 sabahı veliyaht tayini hususunda Kızılbaş beyleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlık dolayısıyla zehirlenerek öldürülmüştür. Cenazesi geçici olarak Kazvin'de toprağa verilmiş sonra vasiyeti gereğince Meşhed'e naklolunmuştur"²³⁶.

Şah Tahmasb'ın ölüm sebebi, 1576 yılında hastalanması ve 50 gün boyunca hamama gidememesidir. Hastalığı sırasında büyük bir zayıflık yaşamıştır. Şah Tahmasb, hamama gitmeden önce hastalanmıştır. Ölümüne sebep olan faktör, banyoda kullanılan ışıktır. Bu durum sonucunda organları yanmış ve ağrı ve yanma ateşe yol açmıştır. Hastalık yavaş yavaş ilerlemiştir. Sonuç olarak 1576 yılında bir gece vefat etmiştir.²³⁷

²³³ Abdolhossein Navaei, **İran va Cihân(Az Mughul ta Kaçari)**,1. Basım, İran: Hümâ, 1985,199.

²³⁴ Manoochehr Parsa Dost, **Şah Tahmasb Awall**, 3. Basım,Tahran: Serketi Sahami,2012,782.

²³⁵ Birjandifar,Nazak,Royal Women and Politics in Safavid Iran,**Mantreal: Institute of Islamic Studies McGill University**,December 2005,61.

²³⁶ Cihat Aydoğmuşoğlu,**Safevi Devleti Tarihi (1501-1736)**,Ankara: Yaşar HIZ,Ocak 2017, 60 - 61.

²³⁷ Manoochehr Parsa Dost, **Şah Tahmasb Awall**, 3. Basım,Tahran: Serketi Sahami,2012,779.

SONUÇ

Babası Şah İsmail'in ölümünden sonra elli yılı geçkin bir sürede saltanat süren Şah Tahmasb'ın performansı ve eseri kendisinden sonraki İran tarihi için büyük bir etkiye sahip olmuştur. Olumlu ve olumsuz yönleri olan bu etki, onun yetişme şartlarının, kişiliğinin, padişahlığının ve şahsi tercihlerinin sonucunda oluşmuştur. Nitekim Tahmasb dönemi siyasi, askeri, kültürel ve toplumsal gelişmelerini anlamak açısından son derece önemlidir. Ayrıca İran'ın etrafındaki dünyanın durumunu daha iyi kavramak ve odaklanmak için de mühim bir dönemdir.

Şah Tahmasb 1514 yılında İsfahan'da doğmuştur. Şah İsmail ile Taclı Begüm'ün en büyük oğludur. Çocukluğundan itibaren devlet idaresini ilgilendiren tüm konularda yetiştirilmiş, bunun dışında sanat ve hat eğitimleri almıştır. Eğitim sürecinde Herat'ın zengin sanatsal ve kültürel hayatından ilham almış ve yararlanmışır.

Şah Tahmasb, 1524-1576 yılları arasında Safevi Devleti'nin ikinci hükümdarı olarak görev yapıp, 52 yıl boyunca hüküm sürmüştür. Devletinin en uzun süre tahtta kalan hükümdardır. Babası Şah İsmail'den sonra 10 yaşında tahta geçmiştir. Ancak devletinin yönetimini Kızılbaş liderlerinden oluşan bir Saltanat Genel Valileri Konseyi devralmıştır. Genç yaşının getirmiş olduğu tecrübe eksikliği nedeni ile devlet işlerinin idaresi Kızılbaşlar tarafından yürütülmüştür. Ergenlik çağını tamamladıktan sonra sultanlığının idaresini eline almış, gerçekleştirdiği ve yürüttüğü politikalar sayesinde iktidarını sağlamlaştırmıştır. Bunu sağlayabilmek için son derece kurnaz ve hesaplı bir yöneticilik sergilemiş, tıpkı çağdaşı olan Kanuni Sultan Süleyman gibi kendi gücünün sınırlarını genişletme ve onu koruma altına alma amacı gütmüştür.

Dahili siyasetine bakıldığında onu en çok uğraştıran mesele iç isyanlar olmuştur. Mesela Kızılbaş asileri ile iç yöneticilerin ardı ardına yaptığı saldırılara maruz kalmış ve bazı durumlarda farklı bölgelere sefere çıkmıştır. Asilere karşı büyük bir direniş göstermiştir. Bunun dışında Şiilik düşüncesine büyük bir katkı sağlamıştır. Nitekim saltanatı sırasında, İran'da Şii mezhebi resmiyet kazanmış ve Şii kurumunun oluşumu bu dönemde gerçekleşmiştir. Ayrıca en önemli dahili eylemlerinden biri Safevi hükümetinin istikrara kavuşturulması olmuştur. Şah Tahmasb'ın liderliğinde güçlü bir devletin kurulması sağlandığı gibi idari ve askeri ıslahatlar yapılmış, ordu modernize edilmiş ve yeni askeri bakış açıları geliştirilmiştir.

Onun harici siyasetine bakıldığında Özbekler ve Osmanlılar ile büyük mücadelesi olmuştur. Osmanlıların onun döneminde İran üzerine üç büyük seferi gerçekleştirmiş, sonucunda yirmi yıllık geçerliliği olan Amasya Barışı imzalanmıştır. Babürlü devletinin sultanı Humayun ile Osmanlı şehzadesi Bayezid'in Safevilere sığınması nedeniyle yeni diplomatik gelişmeler ve krizler yaşanmıştır. Bayezid kardeşi şehzade Selim ile aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle yaptığı savaşı kaybedince 1559'da Safevilere sığınmıştır. Şah Tahmasb başlangıçta onu kabul etse de daha sonra Osmanlılara teslim etmiştir.

Tahmasb'ın yönetimi esnasında İran, kültür, imar ve bayındırlık faaliyetleri açısından gelişme ve ilerleme yaşamıştır. Mesela onun döneminde, İran'ın başkenti Tebriz'den Kazvin şehrine taşınmıştır. Yeni başkenti mamur hale getirmek için derhal faaliyetlere başlamıştır. Kazvin-Meşhed ve Kazvin-Tebriz yollarını genişletmiştir. Yine farklı bir örnek olarak çocukluğunun geçtiği ve üzerinde derin bir etkiye sahip olan Herat, resim, hat, tezhip ve edebiyat bilimleri öğreten bir merkez haline gelmiştir.

Onun kişilik özelliklerine bakıldığında farklı bir insan profili ile karşılaşılmaktadır. Tahmasb'ın barışçıl yönü oldukça kuvvetlidir. Buna rağmen devlet işlerini yönetmede daha yavaş hareket etmektedir. Olaylara olabildiğince ciddi yaklaşırsa da çabuk sinirlenmesi etkili kararlar almasında bir engel teşkil etmiştir. Özellikle din işlerinde

fanattizm ve muhafazakardır. Oldukça makul ve zeki olmasına rağmen mümkün olduğunca savaştan kaçınmıştır. Onun şahsi ilgi alanı ise rüyalardır. Rüyalara özel bir inancı bulunmaktaydı ve yorumlanmasını bilhassa isterdi. Nitekim hayatının önemli bir kırılma noktası olan tövbesinin gördüğü bir rüya sonucunda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Yine herhangi bir savaşa karar vermeden önce gördüğü rüyalara göre taktikler geliştirdi.

Sonuç olarak Şah Tahmasb, 1576 yılında hastalanmış ve aynı yıl içinde vefat etmiştir. Bir insan, bir baba, bir eş ve bir devlet başkanı olarak farklı karakterlere bürünerek çok uzun süreli bir saltanat dönemi geçirmiştir. Devletinin iç ve dış meselelerini barışçıl yöntemlerle halletse de yeri geldiğinde savaşmaktan çekinmemiştir. Şii İran tarihi için önemli bir figür olmuş, çocukluğundan itibaren yaşadığı ve şahit olduğu olaylar hem kişiliğinin oluşmasında hem de devletin idaresinde ona kılavuzluk etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi(DVNS.MHM.D.) 003.
3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi(TSMA), E.0756-0049, E.1144/16,; E.0426/45, ; E.659/27, ; E.665/9.

4. Ana Kaynaklar

- Akbari, M. (2017). *Nakshi zenân dar Tahavvülât siyas_i vâ İjtmâ-i devre Safeviye az âğâz tâ pâyân hükümeti Shah Mohammad Khodabande(1588-907)*. Tahran: Kitapkhane Anlan
- Tarikh İslâm.
- Beyati, K. (1974). *Tarihi Nizami İnan Devre Safevi* . Tahran: Setdad büzürg İrtişastaran.
- Çelenk, M. (2013). *16-17. Yüzyıllarda İnan'da Şiiliğın Seyri* . Emin Yayınları.
- Dihhoda, A. A. (1998). *Lüghatnâme- Dihhkodâ* (Cilt 5). Tahran: Mo'assese İntisharat va chapi Danisgâh
- Dost, M. P. (2012). *Shah Tahmasb Awlad*. İnan: Serketi Sahame.
- Gaffari Ferd, A. N.-A. (1386). *Tarih-i Tehevvullat-ı Siyasi, İctimai,İktisadi ve Ferhengi-yi İnan der Dovran-ı Safeviyye*. Tahran.
- Ghobar, M. G. (1989). *Afanistan dar Masiri Tarh* (Cilt 1. ve 2.). Kabul: Cumhuriyet
- Grantowski. (2006). *Tarih İnan az zamanî Bâstan ta Emrüz*. (K. Kishâvarzi, Çev.) Tehran.
- Hosseiniqomi, S. (1985). *Khulâsa- al Tharik* (Cilt 1). Thran: İntisharati Dânishgah.
- J.Shaw, S. (1991). *Tarike Emperaturiye Osmani Ve Türkiye Cedid* (1 b.). (M. Remanzanzade, Çev.) Meshed: Astine Qodse Rezevi.
- Navaei, A. (1985). *İnan va Cihân(Az Mughul ta Kaçari* (1 b.). İnan: Hümâ.
- Rvdovich, E. P. (1980). *Tarih İnan az zaman Bâstân tâ emruz*. (K. Kishaverzi, Çev.) Tehran: Puyeş -Tehran-İnan.
- Safavi, S. T. (1964). *Tezkire-İ Shah Tahmasb ,sherh-i vakâyi' va ahvâlat zindegânî ba kalem-i khudash*. Berlin: Kutabkhane Kaviani va âftâb.

Savary, R. (1984). *İran Asri Safavi* (1 b.). (K. Azizi, Çev.) Tahran: Sahar.

5. Araştırma Kaynaklar

Amanat, A. (2021). *Tarih İran Modern* (Cilt 1). Tehran: Kitab_i Pârsa.

Ashtiani, A. İ. (2015). *Tarih İran badez İslâm* (9 b.). Tehran: Mevsi İntişâratı Nigâh.

Aydoğmuş oğlu, C. (Ocak 2017). *Safevi Devleti Tarihi (1501-1736)*. Ankara.

Daryae, T. (2014). *The Oxford Handbook of Iranian History* (Cilt 2). New York: Oxford University Press.

Eyvazi, J. (2021). *Khalqiat Shah Tahmasb Awall Safevi*. yüksek lisans tezi, Ardabil: Danshgâh Mohagheh Ardabili.

Gener, G. (2011). *İran Tarihi*. Basım Yeri : İstanbul.

Gholam Ali, H. A. (2020). *Hamayun and Shah Tahmasp*. Iran: Textology of persian literature.

Gündüz, T. (2015). *Kızılbaşlar Osmanlılar Safevîler*. İstanbul: Yeditepe.

Hejazifar, H. (1995). *Şah İsmail Evvel ve va Ceng Caldıran* (Cilt 1.). Tehran: İntişârti Sazman İsnâd Mili İran Tehran.

Jafarian, R. (2014). *Tarih İran âz Âgâz tâ Pâyân Safaviyân* (Cilt 1). Tahran: İlm.

Kasimi, R. M. (2012). Mühim terin erkân İktisâdî İran dar devre Safaviye . *Nigâhî be Tarih*.

Maede, H. (2017). *Châr dūdmân Gurci dar Asır Safavî* (Cilt 1). (M. Nandari, Çev.) Timsâl.

Mitchell, C. P. (2011). *New Perspectives on Safavid Iran : Empire and Society*. Taylor & Francis.

Moasherati, M. S. (2018). *Safaviyan, sagîr yâ kebir*. Tahran.

Mojabi, S. A. (2002). *Mukaddeme-i ber Tarih Ferişt destbâf-i İran ez zuhur ta pâyân Karn Nuzdahum* (1 b.). Tahran: Mevsüse Ferhengi hüner

R.M Suri, R. (2001). *Tarih İran: Devre Safaviyan* (1 b.). (Y. Azhand, Çev.) Tahran:Jâmî.

Rabani, z. (2015). *Siyasati Mezhab-ı Shah Tahmasb Safavi Awall*. Urmia: Dânsghah Edebiyat va Ulum-i İnsani.

- Râd, A. M. (2022). *Şahnâme Şah Tahmasbî (Şehnâmehâ-4)* (1 b.). Tehran: Zerîn ve Semin.
- Riza Mahamad, N. A. (2013). *Ferhang Nasirî, Türkî, Çağatay , Rumî , Kızılbaşî, Rusy va Kâlemâkî* (Cilt 1). Tahran: Kütüphane Müze va Merkez isnâd meclis Şûrâ-yı İslam.
- Safa, D. Z. (1997). *Tarihi Siyâsi vâ ictimâi ,ferhengi İran ez aghaz tâ pâyân ahd Safavi* (1 b.). Tahran
- Safakish, H. R. (2011). *Safaviyan Dâr güzergâg Tarih* (1 b.). iran: Suhan.
- Safevî, Ş. T.-I. (2001). *Tezkire*. (H. Kırılancıç, Çev.) İstanbul.
- Safi Kesh, H. (2012). *Safaviyan dar rizer tarihk*. iran.
- Sevâkib, J. (2001). *Tarikh_Nigeri _ Asre_ Safavi va Şenâkhti_ Menâbi_ Meâhiz* (Cilt 1). Thran: Nâvid Şiraz
- Sharma, M. (Oct 18,2019). *Allahu Akbar: Understanding the Great Mughal in Today's India*. Bloomsbary Pubishing.
- Team, I. R. (2022). *Alife Story of Suleiman the Magnificent*. Mocktime Publication.
- Velayati, A. (2003). *Payayi ferheng- va - tamadon - İslam va İran (Az pedaysh ta Şukufâe)* (1 b., Cilt 1). Tehran: İdâre Neşr Vezâret Umûri Hârice.
- Velayati, A. (2003). *Puyâyi Ferheng va temeddün İslâm va İran* (Cilt 1). Pedâyîş va Şugufây-i.
- Velayati, A. A. (2014). *İran dâr Asrı Safavi* (1.b). Tahran: Amir Kabir.
- Yousifi, H. (2002). *Tacrüba va Tahlil Nakâşî İran-i Maktab Kazvin (Nimâî düvüm karın dâhîm hicrî)*. Tahran: Dânishşâh-i Hüner.

6. Makaleler

- Abbâsî, J. (2020). Revâbiti Ermaneh va Gurciyan Kafkas Bâ İran , Âz davra Şeyh Safi ta Shah Abass Ewell. *Faslnâme Câmia Şinâsi*(14), 883-905.
- Adel, G. A.(2020). Shah Humayun and Shah Tahmasb. *Head of the article Textology of Persion literature, 10*(2), 10.
- Ahmadi, N. M. (2014). Nigarehây Şahnâme Tahmasbî az Harvard ta Ferhengestân Hüner. *Faslname Nakd Kitab, 1*(1,2), 27-54.

- Ahmadvand, A. K. (2014). Religion and Persian Minature During the Reign of King Tahmasp as Two Sources for Political Legitimacy. *Kufa Review: Academic Journal*(7), 67-85.
- Ahmed, F. F. (2020). Practices of Diplamacy under the Mughals (15261707). *FWU Journal of sciences*, 2(14), 95-107.
- Ali Akbar Kajbaf, M. D. (2018 İsfahan). Berresi İb'âd Tahavvülât Revâbiti İran ba Rusya dar davra Safevi. *Pozuhshi hayi Tarih*(10), 1-18.
- Amirrashed, S. (2020). Hünarmandân Târahi Tasheurhai Khamsa Nizami. *Kitapdari va Etlah râsani*, 28-53.
- Arjomandi, F. A. (2022). Berrisi anmelkardi Kurçiyân ba anvanî yaki az mühimterin avamil müvasir nizami der devre Şah Tahmasb evvel Safevi. *Mütalaati İran*, 7(21), 8-18.
- Asadi, M. (2015). Vâkavî revâbit İran vâ Osmanlı dar davra Safeviya (Bâ Tâkye ber Karardâdhâyi Tarihi 907-1135). *Fâsılânâme Tarih Nev*(12), 1-22.
- Baharlu, İ. (2021). Safevi Dönemi Kızılbaş Türkmen Toplumunda Kadın (Bir Kızılbaş Kadın Örneği Taçlı Begüm). *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 61(1), 339-355.
- Bahramnejad, M. (2018). *Tarih Ferheng va Temeddün İran dar devre Safevie (Bâ tâkidi ber hüviyyet ferhengi)* (Cilt 1). Tehran: Sâzmân mütâlââ va Tâdvin Kütib ulum insan-ı (Samt)
- Dâdhâkh, M. H. (2020). Bâstân sinâsî ve tarih: tasvir zenân der Nigâre hay mekteb Tebriz vâ mütün devre Safevi. *Zen der ferheng ve hüner*, 12(2), 267-287.
- Dalkesen, N. (2019). New interpretation of Alon- Gho'a in Akbar- name. *Turkish - İslamic Civilization Academic research*, 4(27), 162-182.
- Davani, M. H. (2014). Nakshi Nihâd Merjeit va ruhânîyât Shiye dar berâber tehdidât Saht va Nerim dushmanân. *Mecelle-î Siyâsatî defâyi*, 22(88), 91-114.
- Deveci, A. (2017). İran Türk Minyatüründe Savaş ve Mücadele Sahneleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(48), 311-329.
- Ehsani, A. E. (2014). Vahdet Mezhebi İraniyan der devrei Safevi. *Şia Şinasi*, 12(47), 282-259.
- Falahi, A. ., (2015). Erziyâbi saht Kâarbürdi silah âteşin der asrı Safevi. *Tarih İlm*, 13(1), 65-80.

- Firouzja, A. G. (2012). Sazman Nizami Safeviye Az Âghaz ta Payan devri shah Abbas Kabir. *Puzuhish dar Tarikh*(2), 70-94.
- Genceli, T. (2009). Devlet Safevi ve Zebân Türkî. *Pâyâm bahârstân*(6), 293-298.
- Genç, V. (2021). 16. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ile Safeviler Arasında Yaşanan Dini ve Siyasi Polemikler. *Akademik: Osmanlı Araştırmaları*(57), 81-130.
- Ghunchi, A. A. (2020). Berrisi Sebkhây Müdireti der Şahnâme Şah Tahmasbî ber pâyê Nigârîşhay esâtîri hamâsî ve tarih. *Mütâati hümer İslâm-î*, 17(39), 264-287.
- Gülten, S. (2012). Kanuni'nin Maktul bir Şehzadesi: Bayezid. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3(6), 197-204.
- Haghighi, Y. M. (2008). Kenkash Piramon-i jâygâh Tashayie va Tasavvuf dar Sahtâri siyasi devlat Safavi. *Puzuhis namâ Tarikh*, 3(11), 171-188.
- Hamid Asadpour, H. B. (2014). Berâsi Zemine hây Şâkkil Şûriş Geurgi Saakaduz vâ Tâsiriân bar revâbiti İran va Osmani dar davrai Safavi. *fasl nâme tarhi revabit hârici*(60), 37-57.
- Hashemizarij, H. (2020). Mefahim Meshtarak Baghsazi dar devri Timur-i va Safavi ba takid bar Nighar hai Bagh Du Maktab Herat va Maktab dum Tabriz. *Du Faslname İlmi Nigarine Hunar İslam*(21), 21-36.
- Hosein, G. (2011). Mevkiyati Zebân vâ Edebiyât Fârisî der İran asri Safavi revâbit ân bâ zebân resmî vâ mili. *Fâdsılname Mütâlaati Mili*(3), 53-81.
- Houshang Khosrobeigi, E. (2015). Berrisi Sahtari va ecza-yı defter tevcihâti der asrı Safavi. *Puzuhîşhay İranşinâsî*, 5(2), 33-50.
- Kakhki, A. S. (2013). Bâresi revand tevellüd Sifâlîne hây âbii va safîd dar İran tayî edvâr Muhtelef. *Faslnâme ilmî*(5), 1-14.
- Karimi, A. (2011). İlell Tensh dar revâbit hâricî İran va Özbekân âz âgâz tâ pesh az padişahi Abass awal. *Mütâllâti Tarih İslam*, 3(11), 85-98.
- Kasımzaade, İ. (2019). Rûrkard_i Safavidan nisbet bâ hüner dar devre Şah Tahmasb Safavi. *Mâhnâme Akâk Ulum İnsan-i*(31), 1-13.
- Kerin, S. H. (2015). Münâsebet Savafi bâ Osmani dar zamani Shah Tahmasb Evvel. *fasl nâme tarhi revabit hârici*(65), 75-105.
- Khaverriz, M. (2019). Berâsi câygâh ferheng dar asri Safaviye. *Pozuhîş va mütâlâat ulum İslam-i*(4), 42-49.

- Kılıç, R. (2020). Kânunî Sultan Süleyman'ın Tebriz Seferi (1548-1549) ve Nahçıvan-Revân-Karabağ. Erciyes Üniversitesi, Profesör Doktor, Eğitim Fakültesi, Kayseri, Türkiye, 191-215
- Kheyrandish, A. (2019). Tupchi bashi der Asrı Safavi Az fansalari ta Masbdâri. *Fasılname Pozuhişi UlumTarihi*, 11(2), 62-80.
- Mahammadzadeh, M. M. (2016). Mimari Dar Nakashi Maktab Herat. *Du Fasılname*, 2(3), 27-42.
- Matthee, R. (2005). Masihyan dar devri Safaviya: az pezîrayi tâ azar va ta'kîb. *Payami Baharistan*, 12(32), 3-43.
- Mirjafar, H. (1973). Penâhindegi Shahzade Bâyezid bâ İnan (1559-1562). *Berresihay Tarikhi*, 8(3), 1-29.
- Montazerolghaem, A. S. (2019). Berrisi Nakshi ferhgeni zenân dar asri Safaviye. *Du fasılname Ktibe Miras*(2), 54-86.
- Muhamadi, N. p. (2016). Nakshi Zenâni Kafqaz-i dar Munasebat va Tahavvülât siyas-i-ijtmâ-i va darbari safaviye. *Mütâlâât-i vurasıya-i merkezi*, 9(1), 43-63.
- Nassiri, E. H. (2010). Nakshi Ulemâ va dânişmendân asr Safavi dar gostarsh Ferhangî shiy. *Fasılname İlmi Puzuhishi Moscowye*, 5(13), 166-182.
- Nejad, M. B. (2019). Ceryani Şinâsî Tarihi İlim Kalam Dini - Şii der Asrı Safavi. *Puzuhış hayi ilim va din*, 10(1), 161-185.
- Panahi, D. A. (2015). Peyâmâd hæy lashkarkash ha Shah Tahmasb Awell ba Kafkas va Gürcistan. *Puzuhshi hayitarihi İnan va İslâm*(17), 48-64.
- Poor, A. T. (2008). Revâbiti devleti safaviya ba akliyat hayî dîni (Yahudiyân va Zerdashtiyân. *Maaskuya*, 3(95), 54-80.
- Pour, H. H. (1999). Revâbit İnanian va Özbekân dar dâvrâ Shah Tahmasb Safavi. *Pozehesh Dânishkada Edabiyat va Ulûm İnsani*, 2(18-19), 35-60.
- Rastegarmanesh, H. (2021). Berrisi jâygâh zenân dar devre Safavi bâ takiye bâ dîdegâh sefername naüvîsân. *Fasılname-i İnan shinâs_i*, 11(4), 41-57.
- Reza, M. M. (2020). Tahlil Rûvâyât şinâhtî Nigâra (Güzer siyavaş ez âteş) ez Şahnâme Şah Tahmasbî ber Mebnây ilgûyî pûrap. *Fasılname ilmi*, 154-185.
- Rezaei, Z. J. (2020). Berrisi naksh harem dar tayin-i jânishin pâdishâh dar devre Safaviye. *Mecelle ilmi puzuhsh-i tarikh*(58), 7-35.

- Rostami, F. . (2016). Berrasi tatbîk-i amelkârd Shahan Safaviya dar mukâbele ba menkirrat. *Puzhishgâ ulum insani va mutâlaati ferhengi*, 7(1), 1-19.
- Ruhullah Amiri, Z. S. (2020). Mûnâsebeti takabûl-i dü Devlati Safavi va Osmani. *Tarih Nâme İslam*(4), 9-27.
- Saber Adak, S. A. (2013). Tâsis Medâris Ve Gustâriş Teshîyî dar Asir Safavî. *Fâsilnâme Meskuye*, 8(26), 7-32.
- Sadeghi, M. H. (2016). Ruyârui siyasi- mezhebi devlet Osman-ı va Safaviyan. *puzhshiname tharik tamaddun İslâmi*, 49(1), 57-76.
- Sadî 'î, A. P. (2016). Seyri tahvîl hüner hoşnüvisî va envâ hutütan de mekâtîp hüner asir Safavi. *Pâyganî- Mücellâtî tahsisî Nur*, 4(13), 118-152.
- Salim, M. (2018). Siyaseti İktisadî Safaviye va tasirri ân ber sukût devlet. *Puzhishgâyi ulum Tarih-i*, 10(2), 97-116.
- Savagheb, J. M. (2016). Akdâmâti Ferhengi Shah Tahmasb Awall dar nihâdina sâzî Teshiyi dar jâmia. *Fasılname ilmi- Puzhshi Sii Shinâsi*, 14(54), 31-62.
- Sefatgol, M. (2006). Rethinking the Safavid Iran (907-1148 / 1501-1736) Cultural and Political Identity of Iranian Society during the Safavid Period. *Journal of Asian and African Studies* (70), 6-16.
- Shahin, H. ((2019, 18, June). Bayram Khan's Effect on Akbar Shah. *Administration in Medieval India*, 3(18), 1194-1204.
- Shahmuradi, S. (2020). Nakshi Aferin-i (Dukhtar-I Shah Tahmasp Awall Safavi) dar Tahavvülât asri Safaviye(955-985). *Mecelle ilmi puzhsh-i tarikh va İslâmi*(26), 116-139.
- Sharifzade, M. T. (2019). Berrasi Tatbiqqi dâstân Nigâri Majnun dar Miyân Ddâm Khamsa Tahmasb-ı Bâ Parchi mazbât dar muze bustân ba Shimara saabt1928.2, bar Nazar-i Benamtnet. *Puzhshi İlmi Mutaalitati Hüner İslami*(34), 29-43.
- Shohreh, J. (2006). Berrasi Câygâh hüner devre Safavi. *Bağ Nazar*, 3(5), 6-18.
- Soltanian, A. K. (2013). Berrasi Chhunâgi ratar Shah Tahmasb bâ Humayun(Amparator- i Panahindagi Hind) Ba Niâarishi bar Didgâhi Tarikh Nigâri Hind-i ân. *mutâlâti Tarikh İslam*(16), 102-120.

Sajadi, S. A. (2020). Mütâlâa Tahavvül'at Siyasî va Ferhengî dar devre Şah Tahmasb Safavi va tâssir 'an dar Nakkaş-i ân devre bâ bâztâb. *Fesâlnâme İlmi nigâri*, 89-103.

Yalfani, R. (2011). Berrasi Evzâ İktisâdî- İctmâ'î İran dar ahd Şah İsmail evvel Safavi. *Faslnâme-ilmî*, 5(14), 144-156.

Yousefi, H. (2019). Zekân ve Bayân der vâkiyatî tasvirî nakâşî dîvârî kâh çiklsütûn Kazvin (Devre Safavi). *Faslname derîce hüner*(1), 1-17.

Zamani, K. (2011). Berrsi ta'lîm terbîyet dar devre Safavî. *Pozuîşnâme Ferhengî*(1 ve 2), 132-141.

7. Tezler

Alihüseynov, M. (Mayıs-2015). Safevi Devleti'nin Avrupa İle Siyasi ve. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Birjandifar, N. (December 2005). *Royal Women and Politics in Safavid Iran*. Mantreal: Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal.

Çınar, G. K. (Afyonkarahisar 2011). Safevî-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630) *Sosyal Bilimler Enstitüsü tarih Anabilim Dalı ,Doktora Tezi*

Dameshmand Ali Vahdati, İ. S. (2020). Münasebat Peşrâfti vâ terbiyeti dâr Tarih Âmuзуş va Perveriş İran âz dvereBâstân tâ peyân dvere Pehlevi. *7.Konferans Beynümilelly Mütâlâti Zebân, Edebiyat, Ferheng va Tarih* (1-29). Tehran: Uzviheyeti Elmî Danişgâh Tehran.

Demir, H. (2017). Babürlü Devleti'nde Hümayun Dönemi. Yüksek Lisans Tezi. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, .

Erdoğan, E. (Ankara- 2015). Safevi Devlet'inin Askeri Teşkilatı, Doktora Tezi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı*

Ermekî, S. K. (2021). *Tarrâhî libâs der meyan nigâr-e hay Şahnâme Şah Tahmasb* (1 b.). Tehran: Kelidî Pejvâ.

Memiş, H. R. (Eylül 2020). Osmanli Yazarlarına Göre Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanli-Safevi İlişkileri(1533-1555). *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*

Mohammednejad, H. (2015). Osmanlı- Safevi İlişkileri (1501-1576. *Doktora Tezi* ,*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* .

Mohammednejad, H. (2015). Osmanli-Safevi İlişkileri (1501-1576). Ankara *Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Sâdikî, A. (2012). Berrisi Nakış va caygâh perçem be ünvan yâk nemâdi milli rahkar hayi berayı takvîyetân (tez). *Merkezi mütâalaati râhburî derbirhane şûrâ-yı âlî inkulâb ferheng*, 136.

Shafi, O. T. (Konya- 2019). Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi (Osmanli Ve Arap Kaynaklarına Göre). *Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı*

Şahin, M. K. (2019). Kanuni Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi ve Bitlis Bölgesinde Meydana Gelen Olaylar. *Tarih ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*

Şarıççek, S. (Ankara, 2022). Safevîler Dönemi İran'da Ordu ve Savaş. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Doktora Tezi*

Vurgun, S. P. (2021). *Safevîlerin Anadolu Faaliyetleri (Şah İsmail'in Ölümüne Kadar)*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Hassan, H. A (2021). Fars kaynaklarına göre Şah Tahmasb döneminde (1524-1576) Safevi Ülkesinde Yaşanan İç Sorunların Osmanlı-Safevi İlişkilerine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

8. İnternet Kaynakları

Rozname Soub Donya-e-eqtesad, <https://www.donya-e-eqtesad.com>, 1397, 22,3.

Tarihî, (Mütâlââ Berrisi Danistan-i hây Tarih-i) Berrisi Rüydâdhay Şah Tahmasb Awall, <https://tarikhema.org/contemporary/iran-after-islam/safavi>, 2022, 1, 15

<https://fotografia.islamoriente.com/fa/content>

https://www.bbc.com/persian/arts/2011/03/110320_111_shahn%20ameh_ferdowsi_pics

https://www.turkcebilgi.com/%C3%A7ald%C4%B1ran_sava%C5%9F%C4%B1?utm_content=bd-true.

<https://images.app.goo.gl/XPcSUCeWf81tFNTR6>

<http://www.arazkhabar.ir>

<http://www.arazkhabar.ir>

https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Ezbend_Muharebesi

<https://images.app.goo.gl/Fqk9cpgtpiwZtJDE6>

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Safavid_Iran.png?uselang=fa

<https://images.app.goo.gl/iczS1umMDN2ZGbLz7>

EKLER

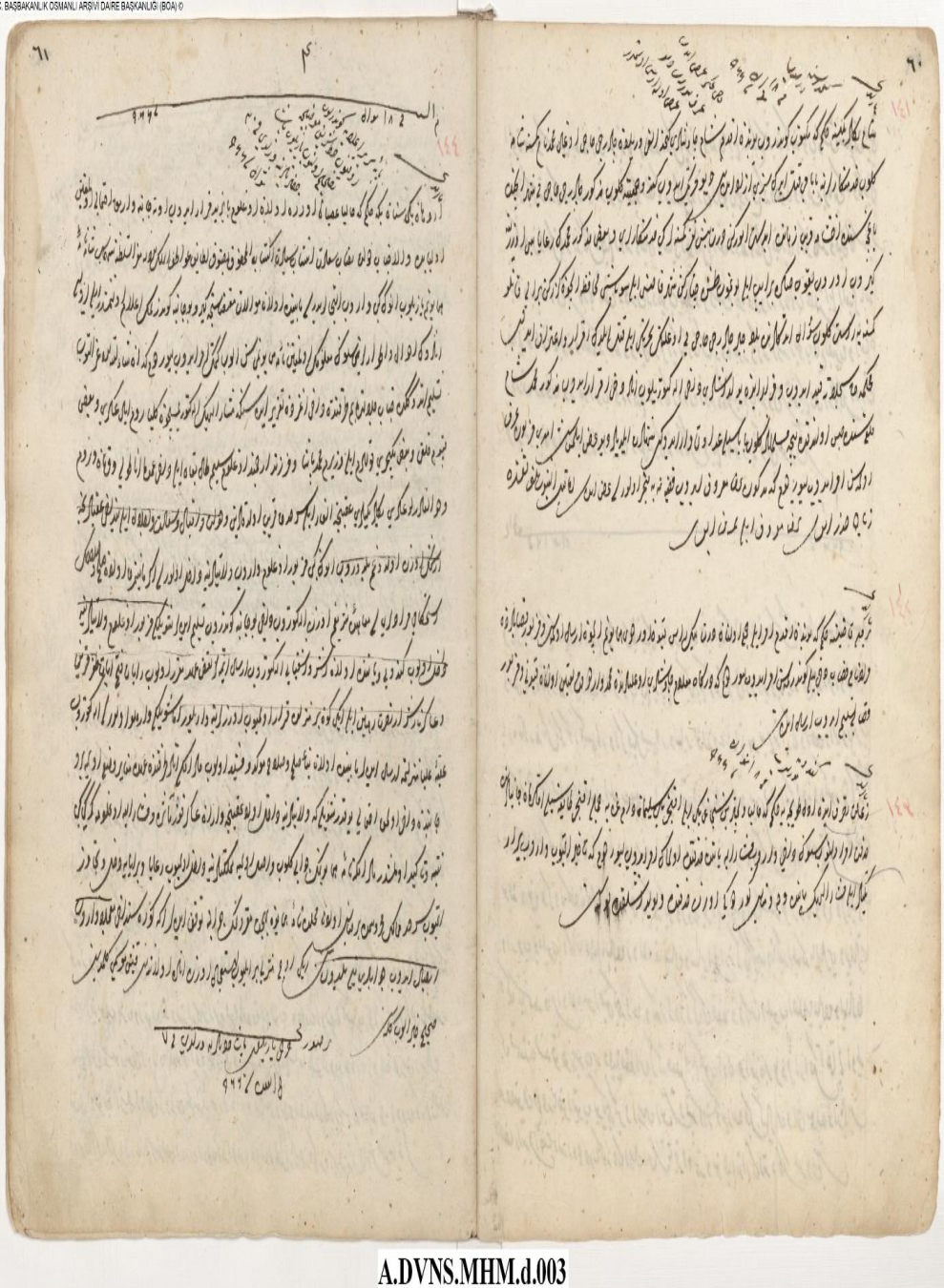
EK 1: Şah Tahmasb'ın Kandaharî Fethi Münasebetiyle Fars ve Şiraz'a gönderdiği namenin tercümesi. (TSMA.E.0426/45)

TSMA.E.0426

EK 2: Şehzade Bayezid'in İran tarafına firarı ihtimaline binaen İran Şah Tahmasb Şah'a yazılan name-i hümayunu kendisinin götürmesi için Ardahan Bey'i Sinan Beye Hüküm. (ADVNS.MHM.D.003)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DARE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

A.DVNS.MHM.d.003

EK 3: İran Şah Tahmasb'a İltica eden Şehzade Bayezid hakkında Vezir-i azamın maruzatı. (TSMA.E665/19)

3997

مو

و غفلت اوزره اوليسيس ديو فزان اولمنق . و قواك ظاهر و باطناً
 حاضر و متها امر جان و منترقب و منظم و ساير ياندا اولان قولوم بويابن
 تنبہ ايملكان د قيقه فوت ايليم لكن بعضي كرا صارت حدن غافل
 اولوب بند و نصحتدن متاخر اولوب امر باشا عبيد خائف اولوب
 الدقن صكره اولوب كيدر كن اسانه معاد نيزه كلان ادملر
 راست كلوب عتي اسكله دن كسه و كجور فرزندكن بعضوي
 او جوزلق باه نسيه بوين قاور زدنار اما بويله حريت اينلر
 اكثر يا انا طوليد متعلق اولنار و در اكلوز

عرض بند ي وجود بود كه نوالك ون بد بچي كوندن كره بيف ازل
 اولوب فزان جانان با غفلت حسي و ادملر نك قتل اولنار و عي
 حدن تواتره انوشا سبدر كه اولوب جري ديكه ديو فزان
 اولنق حسي سجانده و فعالي خضر ي دي اولوب و علا
 پادشاهك جمع مراد جان اولوب حيرايه مير ايلوب عنقریب
 الزمان مبارك خيرايله بومراد ديجي حاميلا ولا انشا الله تعالي

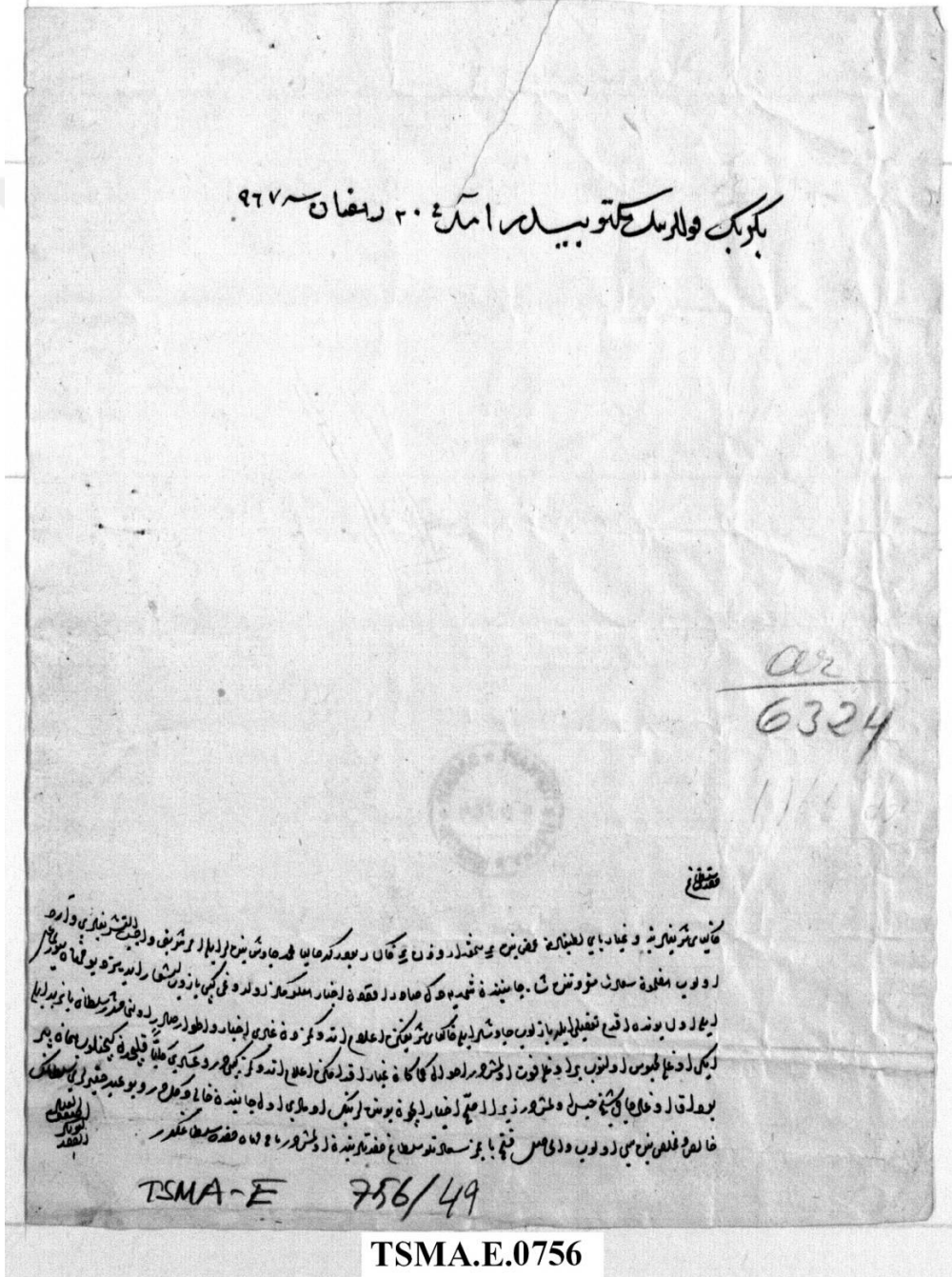
و بجه اكلوزس اولي و در ي كوندر رجي الله تعالي اسانلقايله
 و فتنه دفع اين ديو فزان اولنق دولوب پادشاه عبيد خايعالي
 خضر ي عيور باشا صدر اول اوغرد و في بلوي عظيم معاد تلو
 پادشاهك دعاسي سبب اولندر و طه ساييله ماينده
 و اتق اولان احوال حير دلالت ايند و كي اكثر احوالدر كي
 اين عيوس متعلق و امر شريفه مخالفت اينك ايكسه ديجي
 بلوي عظيم ايد و كي رونشدر بو تقدير و ج اكثر احوال
 مخالفت ايم بوب و بر و كدر لاکي و بويك قصد ايدرسه
 نوما وجود بولق احواليه صاغ و بر و كچي او ملار بلكه كوزون
 بيل چككه اجازت طلب اينك احوالي و اردر حسي سجانده و فعالي
 حيروس مير ايلوب ولا انشا الله تعالي

TSMA-E 665/19

TSMA.E.0665

EK 4: Şehzade Bayezid ile iki oğlunun Şah Tahmasb yanında hapis tutulduğu, bir Oğlunun vefat ettiği ve askerlerinin kılıçtan geçirildiğinin Bekir Bey tarafından padişaha arzı. (TSMA.E 756/49)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

EK 5: Kanuni Sultan Süleyman'a İran'ın askeri hazırlıkları ve Şah Tahmasb hakkında takdim edilen bilgiler.(TSMA.E.1144/16).

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

اولاً و الا بود اجماعی کور و نور که عسکری را ستمه الاصلی کما
 سزا واقع اولاً و جوق ف دارا لوند طهور کله و ما نیند
 کند و کند و لوند بر جنگ عظیم طهور کله عقیق مات قالا و جوق بار
 و نامدار آدسکی پلا بر برقی پلا که قله و جوق بر اروا سدا ضلعی
 شمشاد عالمک خاک بای سعادت بخش لوند یور سور و یور کله اول یاید
 بغایت بصور و بریشان حال اولاً اقد تعالی تک غنا تبیل بود اولاً
 بغایت با دشا عالم اید اولاً زیرا که اکی ایل اولیله ایدی حلالیت
 ایدر که آند جوق ف اظاهر اولای ایدی الا ذوال دولتی طهور کله
 ایدر که مره کمال ایدر حکمت کند و به نیا ن خصوص طاهر اولور که
 کند و ی مقصد دن ملاقطع استیک صده دنده کبی زیر اکی دولتی
 حکمت دندی بیت استا و سخن چنان بیان ایدر بوضوح
 شامسبتن که بیت بی دولت اگر مسجد ادرت سازد
 یا با م فرود اید یا قله کچ اید دلایل دانیال پسر علی السلام
 عیان و بیان نندن شویله دلالت ایدر که شاه طهانیک دولتی و سعادت
 بر کای حدت در ک خصوصت و نصبت و نکبت اوزر بوزر قوش در
 و اکر بیل و کور دیکه تعلق با بند شد کیک حال کما اکی و بساق و چینه
 اوزر عاملدر الا با مر خالق پچون و چرا شرط طالعی بغایت ماضی
 اباب بریشانلق و ضعیق اوزر در کور نور دلالت ایدر و طالع بیانی
 و اسراری بودر که تمدن کروا کانت و طالع و دول مصاعد اولور
 و سعادت دخی آکا یار اولور و هر یایله که بر بند هر دور اندیشی فکر
 ایدر صونک عسکی که آکا خمر و خمر قاج اولاً طاهر اولور و جانا اولاً
 کما صاحب و چ نشین جبریز دی آند که یوز دند که لراول نشانه
 بی دولتی و بی سعادت در آفا که عیانست بر جایت به بیان است
 و دلایل علم بیانی و اسراری چنان شرح ایدر که اکی نشانه ذوال
 دولتی و سعادت آندن تمدن کروا ملاحظه بیور سر تمدن که و اکی
 احوالندن نشانه حوصل و جنون و سودا و وحی و همه آنک صحت
 و عروقند طاهر اولور و جانا دلالت ایدر آنک اوضاع سعادت
 و خیر نعت که کند و ایل کند و سسته پیچ و ناشایسته ایشار جوق
 آندن طاهر اولاً و نامر بوط و نامر بوط ایشار آتیل طهور کله
 اکی خلق عالم مراد ایدر لوب عداوت و دشمنی ایدر آکا موقدر ایش
 ایدر لومکن اولیله آنک خیال فاصد سی بو تک اوزر اولاً و اولاً
 الا جمیع ایلد و کی کند و به نیا ن مطلق اولاً و نشانه خصوصت و نکبت
 و ذوال دولت و بی سعادت اولاً و ناسق قانک که بی کنه ایش اولاً
 دشمن که و اکی یوزیک عسکر هر مابند که یچ ایدر آکا اصلا و قطعاً
 فاید سی یوقدر و صونک آنلار آندن یوز دندر که مقرر در
 و با مر صانع پچون و چرا آنک نفسی یا قدر همان بر سهل زمان
 صیغ کور و نور که جان کز دور در دلالت ایدر که بود دنیا مانی
 بی اعتبار دن یوز یک حسرت و ایدر نامه و فر با دل چون ابر همان
 کریان و نان که استخالف امدن بود دنیا دن کتم جو از زمان اولاً
 یوز تخت سبار کز ده جوق زمان فرا اطلدن جبرن استخار ایدر
 سزا اشد و تمام ک سرقت زمان قانی دنیا دن کیدر و سعادت
 غیر قانور سما دنیا دور حقی شمشاد عالم و صاحب قومان همان
 سلطان بیجان زمان صلح و سلامت با فرج و خورش و شاد کای
 اوزر شاد با و با سعادت و اقبال التوفیق خدا ایدر بر سعادت حاف
 استی اولسون آمین بار ایشالیس دولتمو و سعادت لوسلطامک خاک
 بای سعادت بخش لوند یوقور که دلایل علم بیانی دانیال پسر علی السلام

1144/16

TSMA-E

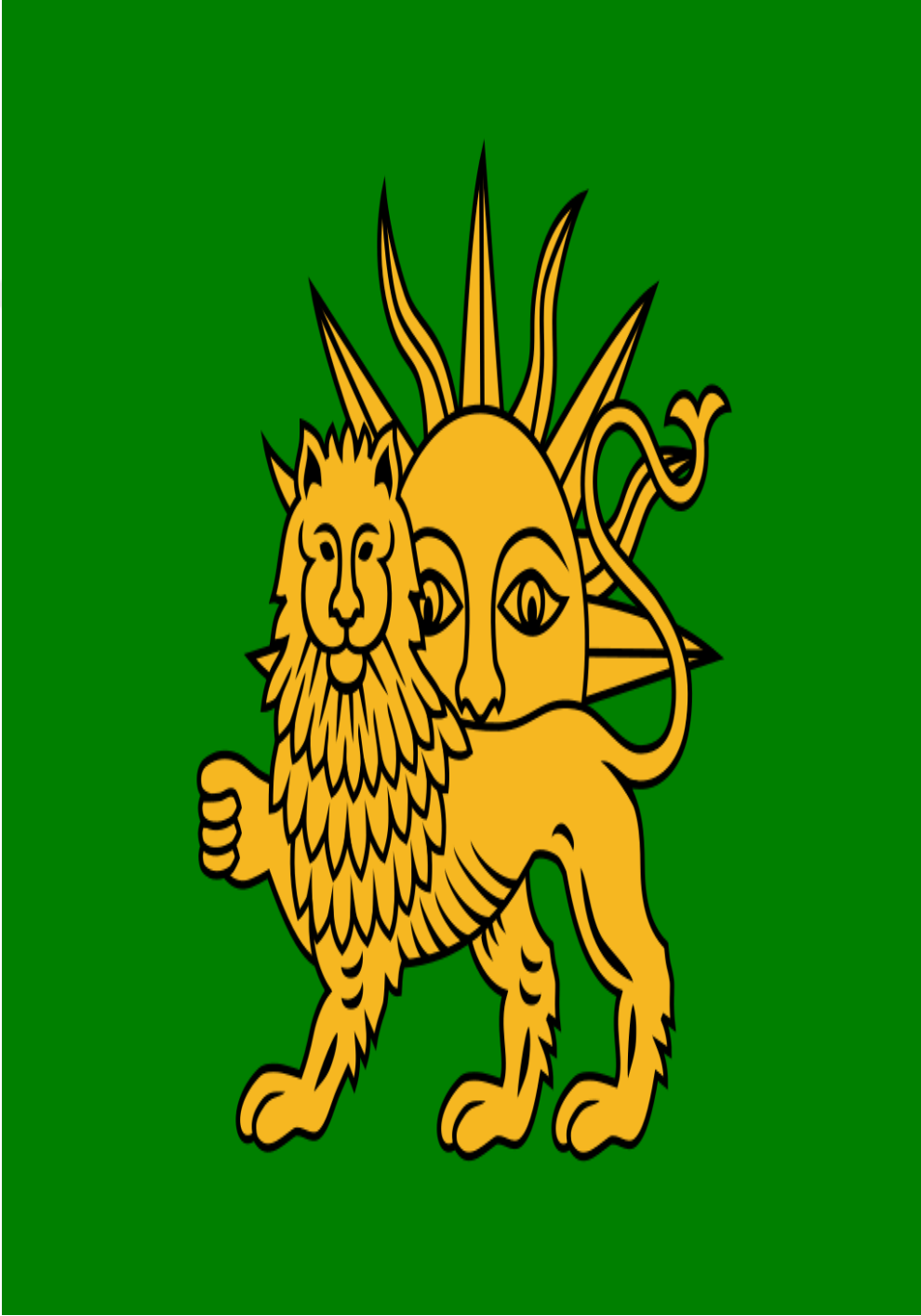
EK 6: 1501'den 1736'ya kadar Safevi Devleti

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Safavid_Iran.png

EK 7: Safevi Devletinin bayrağı(1524-1576)

(<https://images.app.goo.gl/iczS1umMDN2ZGbLz7>)

EK 8: (İslam Sanatı) Farsça Minyatür) Firdevsi'nin Shahname'sinin farklı bir baskısının minyatürü (<https://fotografia.islamoriente.com/fa/content>)

Ek 9: Berlin'deki değerli minyatür (Şahnemeyi anlatan berlin müzesinde sergilenen münyatür).

(https://www.bbc.com/persian/arts/2011/03/110320_111_shahn%20ameh_ferdowsi_pics)

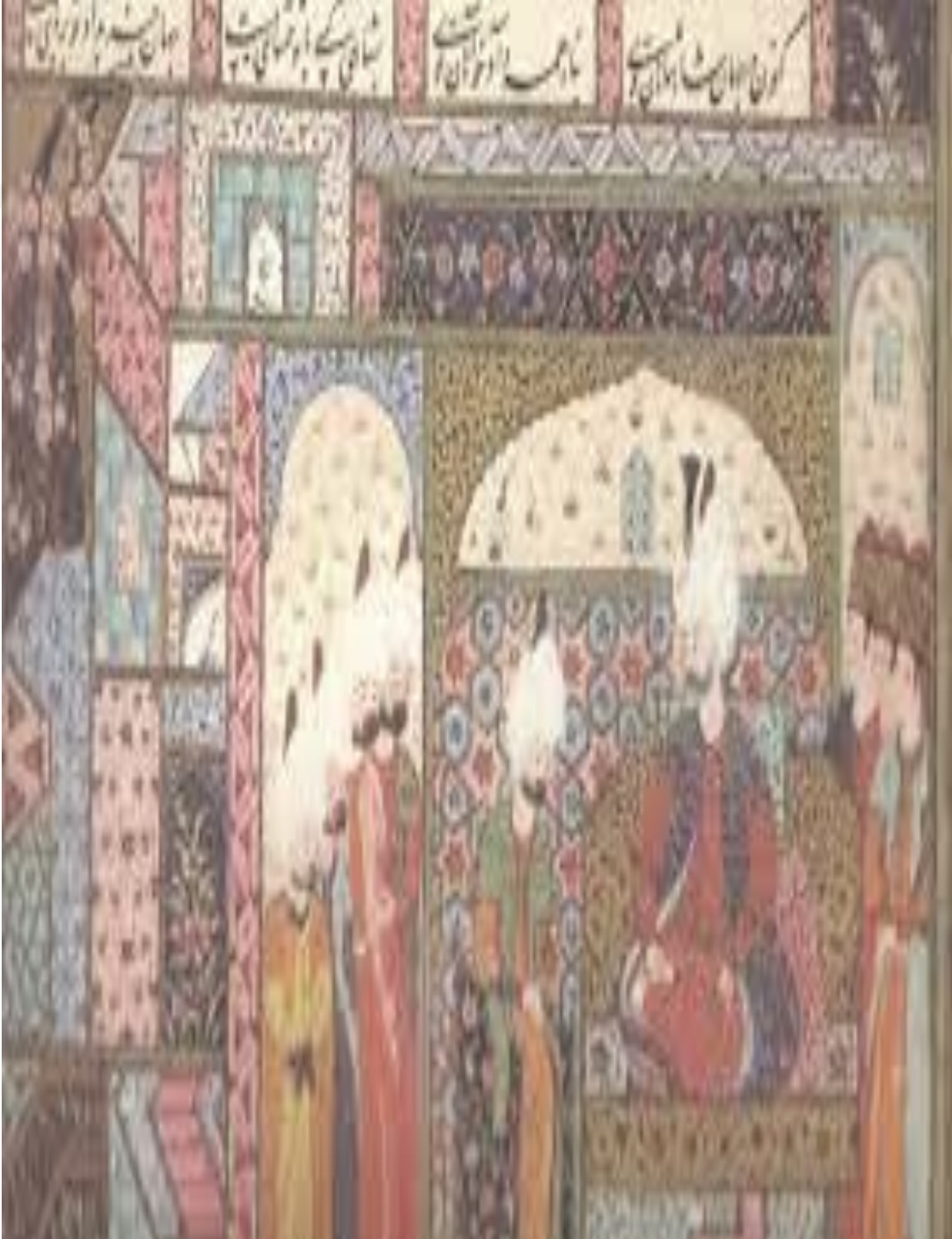
Ek 10: Şah İsmail, 1514 Çaldıran Savaşı'ndan önce Osmanlı ordusunu gözlemliyor.

(https://www.turkcebilgi.com/%C3%A7ald%C4%B1ran_sava%C5%9F%C4%B1?utm_content=bd-true).

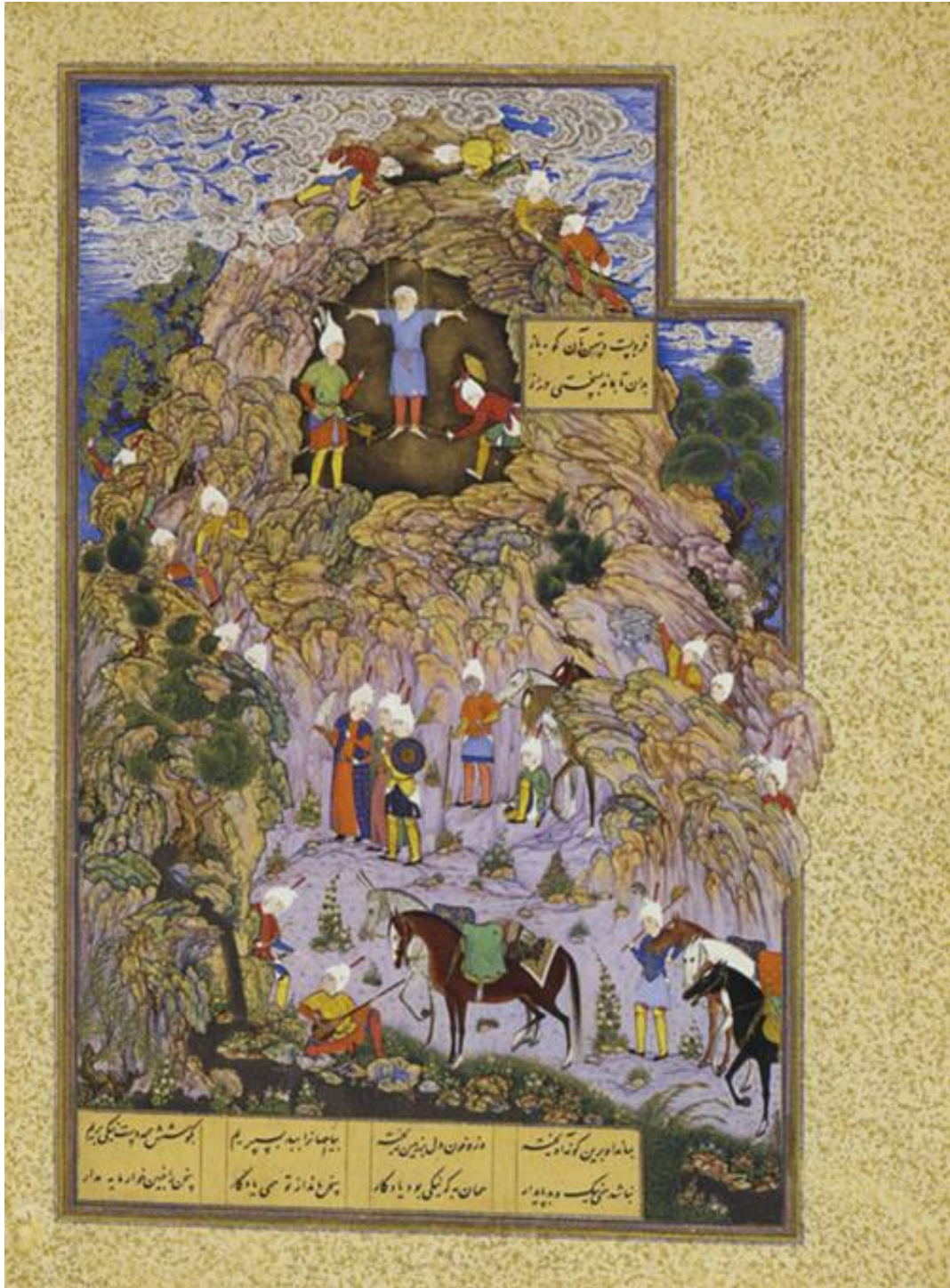

Ek 11: : .Osmanlı-Safevî Savaşı (1548-1549), Sülemanınâme'deki bu minyatürde Elkas Mirza, İran seferi sırasında Kanuni'nin huzurunda görülmektedir

(<https://images.app.goo.gl/XPcSUCeWf81tFNTR6>)

Ek 12: Şah Tahmasb Tebriz'de (1535).
(<https://images.app.goo.gl/Fqk9cpgtpiwZtJDE6>)

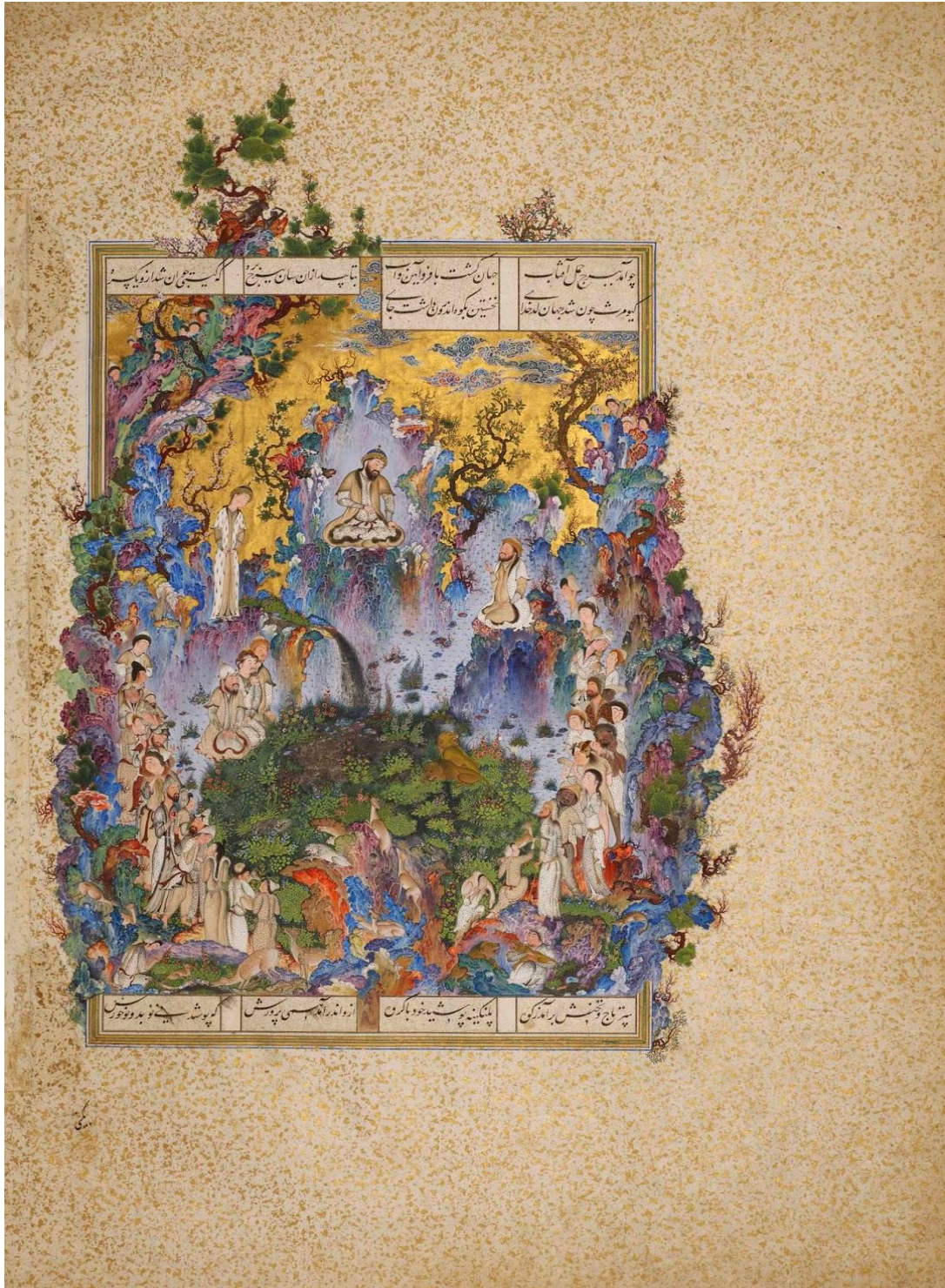
EK 13: Şah Tahmasb ve Babür imparatoru Humayun'un resmi, Çehel Sütun Sarayı, İsfahan, İran.

(<https://www.tarihistan.net/sah-tahmasb-safevi-sahi-1524-1576.html>)

EK 14 :Şah Tahmasb'ın Şahnâmesi

(Honar College <https://images.app.goo.gl/lzgzasOpWrAXRGTFa>)

Ek 15: Safevi-Kızılbaş : 1510 yılındaki Merve, savaşında Şah İsmail Safevi'nin ordusunda Kızılbaşlar.

<https://images.app.goo.gl/cfmhXvsodNHSVSjD6>

Ek 16: İnan'ın İsfahan Őhrinin Őhel Sütun Sarayı'nda bulunan Çaldıran Muharebesi tablosu

(23 Ağustos 15149)

(<http://www.arazkhabar.ir>)

Ek 17: Nahçıvan Seferi

(https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Ezbend_Muharebesi)

EK: 18 Heft Evreng'in Tablosu

<https://images.app.goo.gl/E6RtKgHQEFmMjQXc8>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Ad : Balkhi

Soyad : AIMAQ

Uyruğu: Afganistan

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lise	Khadij Tulkubra	2012
Lisans	Kunduz Üniversitesi	2016
Yüksek Lisans	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	2023

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2018 –2019	Hassan Miakhil High School	Öğretmen
2019-2019	Zakhil e Qadim High School	Öğretmen
2017-2019	Kohandez Üniversitesi	Öğretim Görevlisi
2022-	RAO üniversitesi	Öğretim Üyesi

YABANCI DİL

Türkçe

İngilizce

Farsça

Urduca

YAYINLAR

AIMAQ, Balkhi (2023) The Structure Of The Empire Of Jalaluddin Muhammad Akbar.
5. International Palandoken Scientific Studies Congress. Erzurum 18-19 March 2023.